magazin istoric

SERIE NOUĂ — NOIEMBRIE 1994

magazin istoric

SERIE NOUĂ

Revistă de cultură istorică
Anul XXVIII — nr. 11 (332)
noiembrie 1994

Director — redactor şef
CRISTIAN POPIŞTEANU

Bucureşti, strada Ministerului, nr. 2, parter — Sectorul 1, Oficiul poştal nr. 1, Căsuţa poştală 1-702, Cod 70100, Telefon: 615.02.00, interioare 406, 917

ECHIPA REDACŢIONALĂ

Secretar general de redacţie: Ioana Ursu
Redactori: Florentina Dolghin (responsabil de număr), Ioan Lăcustă, Dorin Matei, Doina Pascu, Marian Ştefan
Secretar de redacţie: Theodor Lianos
Macheta artistică: arh. Marian Oproiu
Corectura: Georgeta Apreotesei, Constanţa Avram, Mădălina Albu
Dactilo: Floarea Dragne, Tudora Petre
Consilier onorific: Radu Ion Popescu
Editor: Fundaţia Culturală Magazin Istoric. Revistă tipărită la R.A.I. — IMPRIMERIA „CORESI" — Bucureşti, director general Dumitru Constantinescu; director economic M. Vlădeanu; director M. Soare

Cartea dumneavoastră de istorie în fiecare lună

SUMAR

În România Mare: I. Agârbiceanu 2
1777. Crima din bellicul de la Iaşi: Paul Cernovodeanu 3
1939. Dialog diplomatic Bucureşti-Ankara: Vasile Stoica 9
1920. Noutăţi de la Ministerul de Externe din Viena: Dumitru Hîncu 15
1946. Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri: Ioan Lăcustă 19
Misterele P.C.R. — Ştefan Foriş văzut de aproape: Grigore Răceanu 25
Despina-Miliţa, doamna lui Neagoe Basarab: Corina Nicolescu 28
Nicolae Iorga — amintiri necunoscute: Al. Lascarov-Moldovanu 33
Arhivele militare române în război: Locotenent-colonel Alexandru Oşca 37
1906. Şalom Alehem în România: Marius Mircu 41
Cel mai secret nume din NKVD: Pavel A. Sudoplatov 44
Gulagul — deconspirat şi demistificat: Nicolas Werth 51
Eroi români la Niederbühl-Rastatt (Germania): Radu Mironovici 57
Francisc I între soţii şi favorite: Florentina Dolghin 58
Din istoria Mafiei. Lucky şi „fraţii" săi: Victor Alexandrov 61
Franco şi Juan Carlos: J.L. de Vilallonga 65
Brazilia, 1888. „Legea de aur": Jean de Grandsaigne 68
În vemea împăratului Kangxi: Anna Eva Budura 71
În Bucureşti, acum 50 ani 76
Demostene — patriotul corupt: Claude Mossé 80
Istoria Iordaniei — „Poezie în piatră": Dora J. Hamblin 85
Căpcăuni, ciclopi, titani şi giganţi: Agusti Bach i Gali 89
• Concursul Tânărului European. O săptămână la Bruxelles... 8 • Cărţi sosite la redacţie... 14, 50 • Rebus istoric... 75 • Istoria şi şcoala... 93 • Dialog cu cititorii... 95

I. AGÂRBICEANU

În România Mare

Au trecut zece ani de la războiul cel mare în care România și-a adus partea ei de luptă, de jertfă și de suferință, fără să se plângă, fără să se tânguiască, fără să-i pară rău. Tovarășii de luptă — rușii — au părăsit-o, au lăsat-o singură pe front să ia în piept atacurile dușmanilor. Apucați de-o grea nebunie, din care n-au ieșit până azi, rușii au aruncat armele și au pornit spre răsărit acasă, să se bată și să se omoare între ei, nenorocindu-și țara și pe dânșii.

Iar românii au rămas la datoria lor: și-au apărat țara și neamul, până la sfârșitul războiului, când și-au văzut împlinit visul pentru care au luptat: unirea tuturor românilor într-o singură țară, în România Mare de azi.

Mari au fost chinurile și suferințele războiului, grele au fost jertfele pe care neamul românesc a trebuit să le aducă!

Noi, pe cât am fost de îndelung răbdători în vremea războiului — care a fost un mare foc pârjolitor —, pe atâta ne arătăm de la război încoace fără răbdare. Dacă atunci aveam cu toții nădejde în mai bine, azi cei mai mulți dintre noi nu mai cred în bine...

Nenorocirea e că cei mai mulți dintre români cred că numai în țara lor e greu și prăpăd, că alte popoare înnoată în fericire, numai ei se încovoaie sub poveri. Și dacă se întreabă de ce este așa, pun vina pe oamenii cei mari, pe cârmuitori și cred că de la ei vin toate relele.

Le mai ajută să-și facă gândul ăsta nenorocit și alegerile cele multe și învrăjbirea cea mai politică din țară, când oamenii au carte cari ar trebui să lumineze pe țărani, pe cei mulți, nu le vorbesc decât de hoți și de tâlhari, care ar fi cârmuitorii țării, și strigă fără frică de păcat că

toate relele de după război vin de la guverne. Și strigă așa până vine partidul lor la putere, iar apoi vorba din gură le-o iau cei ce rămân în opoziție și strigă ei mai departe.

Ne mai ajută nouă românilor să credem că rău ca la noi nu-i la nime și gazetele, jurnalele cele zilnice românești, cari nu încrestează nici un lucru bun ce se întâmplă în țară, ci ne umplu capul zi de zi numai cu vești și întâmplări rele, păgubitoare și rușinoase.

Așa că de la o vreme, ne pierdem cei mai mulți firea și strigăm și noi că rău ca în România de după război nu-i în nici o țară, iar mulți se clatină în nădejdea viitorului acestei țări. Mulți se întreabă de zece ani încoace: poate trăi o țară și un popor bântuiți de toate relele cum suntem noi?...

Dară... în toate țările viața e mai grea azi decât înainte de război, la noi se mai adaugă și altă pricină. Noi, românii, de zece ani trecuți suntem nu numai după război, ci trăim și anii în care se întemeiază o țară nouă. Noi trebuie să purtăm pe umeri și greutățile începutului, care totdeauna sunt mari. De zece ani, noi zidim la casa cea nouă, la Patria cea nouă, în care să se mută acasă toți românii.

Să ne gândim: cine are mai mult de alergat, mai mult de muncit, mai multe gânduri, mai multă cheltuială? Feciorul care moștenește de la tatăl său casa, ori bătrânul care a zidit casa? Locuitorii de azi ai unui sat cari au moștenit de la părinții lor o frumoasă biserică, sau părinții care au trudă de ani de zile au zidit biserica?

De bună seamă, cel ce clădește casa nouă, biserica nouă, poartă greul cel mare. Ceilalți primesc de-a gata.

Așa stau lucrurile și cu noi, cei de azi și cu România Mare. Casa noastră cea nouă, Patria, țara cea nouă, noi am început s-o clădim și încă nu am isprăvit-o nici azi, decât pe dinafară.

În vremea războiului, cei morți în luptă, toți cei viteji de pe fronturi și din spatele frontului, toți cei harnici și de omenie au pus temeliile, am clădit pereții și am pus coperișul casei celei nouă, a României Mari. Temelia e voința și jertfa noastră, trupurile eroilor zidite acolo; pereții sunt granițele țării celei nouă, coperișul e cârmuirea și dinastia...

Trebuie să înțelegem lucrurile, iar nu să ne plângem. Toți cei care încep și fac un lucru nou au de luptat mai greu ca alții. Așa e legea firii de la care nu ne putem abate. Și pentru biruința legii lui Hristos, creștinii cei dintâi au luptat și au suferit mai mult. Dar noi i-am pus în rândul sfinților și ne închinăm lor și azi.

Tot așa, cei ce vor veni după noi, copiii și nepoții noștri, ne vor slăvi și ne vor mulțumi că le-am lăsat, prin munca, suferința și jertfa noastră, o țară puternică și fericită.

(Urmările războiului și greutățile începutului, *fragmente în* În România Mare. Tâlcuri și sfaturi în trei conferințe poporale, *București, 1929).*

Culisele diplomatice ale unui rapt teritorial

1777. CRIMA DIN BEILICUL DE LA IAŞI

PAUL CERNOVODEANU

În numărul trecut am urmărit, prin intermediul rapoartelor diplomaţilor britanici, cum s-a ajuns la raptul teritorial din 1775, în urma căruia un teritoriu de 10 441 kilometri pătraţi şi o populaţie de 70 000 suflete au fost rupte din trupul Moldovei, prin ocuparea lor abuzivă de către Imperiul habsburgic. Tragicul sfârşit al domnitorului Grigore III Ghica n-a fost decât una din dureroasele consecinţe ale acestui tipic act de injustiţie prin care marile imperii absolutiste au însângerat istoria românilor.

Dar să vedem care a fost atitudinea domnitorului român şi cum s-a ajuns la drama consumată în 1777. Aşa cum anunţam, întreaga noastră reconstituire se bazează pe relatările desprinse din rapoartele diplomaţilor englezi ai acelor vremuri.

Grigore III Ghica provenea dintr-o familie de obârşie arnăută (albaneză) care dăduse doi domni Moldovei în veacul XVII, iar în cel următor pe Grigore II Ghica, cunoscut filo-turc. Tatăl celui asasinat, Alexandru Ghica „terzimanul", mare dragoman al Porţii între 1727-1740, suspectat de legături cu Habsburgii în timpul războiului austro-ruso-turc din 1736-1739, plătise cu capul infidelitatea faţă de otomani. Fiul său, Grigore Alexandru Ghica, reuşise să se reabiliteze în faţa dregătorilor din Istanbul şi, câştigându-le încrederea, devenise, la rândul său, mare dragoman al Porţii (1758-1764). Turcii l-au socotit vrednic a-l orândui domn în scaunul Ţării Româneşti, chiar la începutul ostilităţilor cu ruşii, declanşate la 17/28 octombrie 1768. Dovedind, la rândul său, înclinaţii către puternicii adversari ai Porţii, s-a lăsat capturat de trupele ruse odată cu ocuparea Bucureştilor de către acestea (5/16 noiembrie 1769) şi a fost dus în captivitate la St. Petersburg, unde a fost tratat de către împărăteasa Ecaterina II mai mult ca un oaspete decât ca un prizonier, jucând chiar un rol diplomatic destul de activ, cum aprecia însărcinatul francez cu afaceri la curtea ţarinei, Honoré Auguste Sabatier de Cabre. Important este însă faptul că, la restabilirea păcii, la insistenţele Rusiei, Grigore Al. Ghica a fost reînscăunat, la 28 septembrie/9 octombrie 1774, ca domn, dar de data aceasta la Iaşi.

Încă de la început, domnia sa a fost umbrită de răpirea Bucovinei de către Habsburgi, căci încercările sale de a se opune acestui rapt i-au atras antipatiile cabinetului din Viena şi ale reprezentantului acestuia la Istanbul şi, totodată, au indispus şi Poarta, care a căutat primul prilej spre a se debarasa de el. Pretextul i-au constituit nu numai plângerile unor boieri împotriva lui adresate înaintea Divanului imperial din Istanbul, ci şi vechile suspiciuni de a fi un agent al Rusiei, agravate prin unele indiscreţii supărătoare.

Din Londra (gravură din 1750) diplomaţia britanică a ţintit priviri atente asupra Europei, inclusiv spre zona de sud-est a continentului

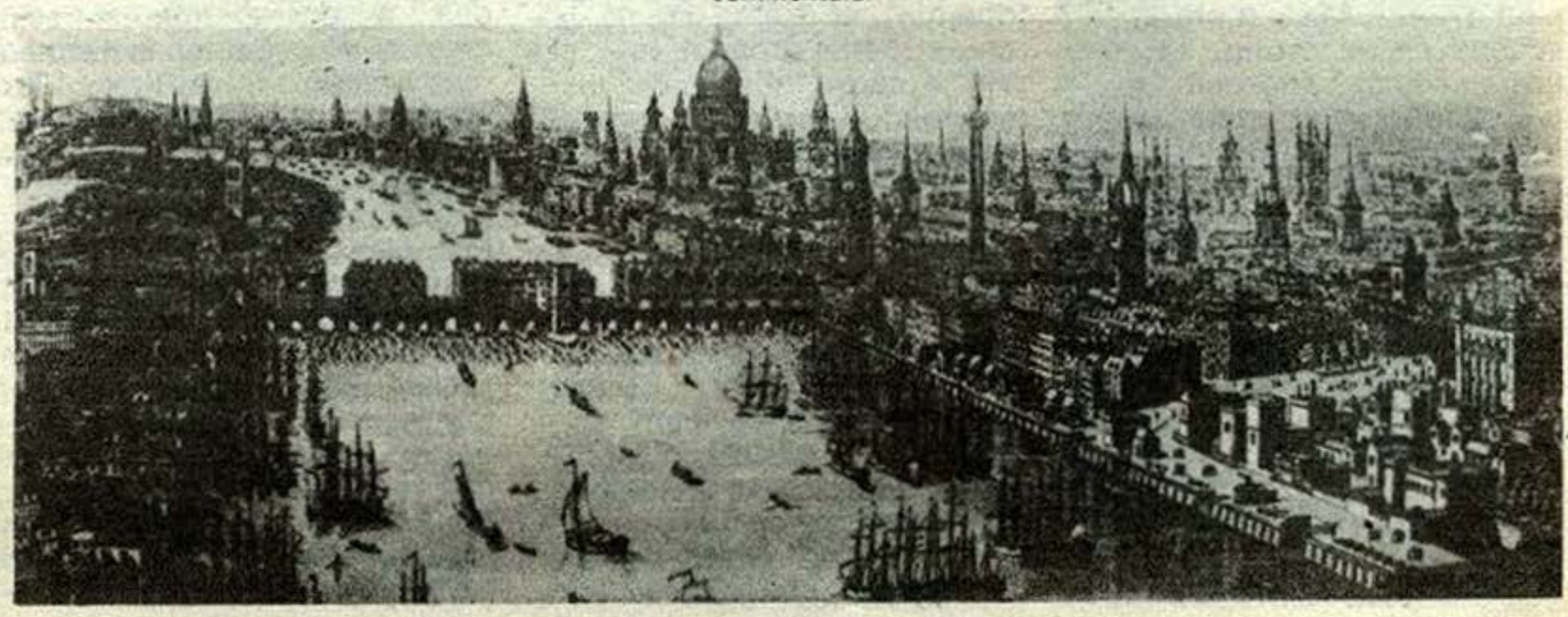

Capul domnului expus la Istanbul

Numeroase sunt rapoartele diplomatice engleze sosite din capitalele celor trei imperii rivale — Viena, Istanbul și St. Petersburg — care s-au aplecat cu destulă atenție asupra acestui eveniment, cuprinzând relatări uneori contradictorii, dar toate interesante și reflectând anumite stări de spirit ale celor implicați în problemă. Să începem, cum e și firesc, cu informațiile transmise de ambasadorul britanic la Poartă, Sir Robert Ainslie. Întinsul său raport înaintat lui Thomas Thynne, viconte de Weymouth, la 17 octombrie 1777, arăta că „dragomanul Porții Costachi Murusi [Moruzi] a primit caftanul numirii sale ca domn al Moldovei în locul domnului Grigorio Ghica, acum înlocuit, și Nicola Caragia [Caragea], care era dragoman adjunct al Porții în timpul ultimului război, a urmat [în slujbă] lui Costachi Murusi. Cu acest prilej, Mylord, se pare că însărcinarea tainică, pe care am menționat-o mai înainte că ar fi fost dată unui oarecare Ahmed bei, se referea la mazilirea domnului Grigorio Ghica, care, după cum este de temut, își va pierde viața; el este acuzat în mod public de multe crime îngrozitoare, mai cu seamă de a fi încercat să tulbure [relațiile dintre] Rusia și acest imperiu, trimițând rapoarte false și răspândind știri perfide și alarmante menite a duce la o ruptură, în scopul de a profita de pe urma acestor nenorociri, spre a-și asigura o libertate absolută. Este sigur, Mylord, că secretul Porții a fost foarte bine păstrat în această privință. Ministrul [rus la Poartă, Aleksandr Stakievici Stakiev], care a trimis un curier curții sale la 10 [ale lunii], pare să nu fi avut știre despre intenția lor. A trimis la reis-efendi [Omer Vahid Efendi] (după numirea noului domn) și a prétins că era obligat să-și informeze curtea despre un eveniment cu asemenea consecințe, care ar putea fi socotit ca o încălcare a articolului secret din tratatul de pace [de la Kücük Kainardji, dar care nu conținea nici o clauză secretă privitoare la Principate], dacă n-ar exista suficiente motive spre a justifica o atare măsură; și-a luat libertatea de a cere o lămurire și de asemenea o dispoziție (care i-a fost refuzată) de a expedia un curier. Răspunsul dat de reis-efendi a fost scurt: se rezumă la [faptul]' că domnul Moldovei se făcea vinovat de asemenea crime, suficiente ca să justifice mazilirea [în fața] întregii lumi; dacă era necesar, trimisul rus ar trebui ca de acum înainte să se obișnuiască cu rațiunile pentru care Poarta a adoptat o asemenea măsură și dată fiind schimbarea domnului Moldovei și în dorința de a preveni izbucnirea unor tulburări în aceste provincii, nu va fi asigurat vreun curier nici unei persoane timp de trei zile la rând, după care interval trimisul [rus] putea să trimită câți curieri i-ar place; cu toată această declarație, nu s-a îngăduit trimiterea unui curier ólăcar decât abia ieri".

Într-un pasaj cifrat, ambasadorul adaugă: „Hotărârea luată aici de a mazili pe domnul Moldovei a fost cunoscută cu trei zile înaintea numirii succesorului său. Trimisul rus (dacă este tot atât de bine informat ca și ceilalți miniștri) a avut posibilitatea de a-l anunța la timp pentru ca să se retragă; este într-adevăr foarte posibil. Acum [domnul] ar trebui să fie la ruși, ai căror protejat este, și prin a căror influență a fost reinstalat în principatul său la pace, după ce a stat atâta vreme la ei în timpul ultimului război.

Ipoteza lui Ainslie s-a dovedit complet greșită, deoarece ministrul rus nu numai că n-a știut de complotul împotriva lui Grigore III Ghica, dar nici nu avea cum să-l prevină. Într-adevăr, în raportul următor, din 4 noiembrie 1777, ambasadorul britanic anunța că „un mesager trimis de Ahmed bei a sosit din Moldova la 20 ale lunii cu capul lui Grigorio Ghica. S-a pretins, Mylord, că acest nefericit domn și-ar fi luat măsuri de retragere, dar a fost împiedicat și luat prin surprindere. Capul său a fost expus timp de trei zile în curtea seraiului cu o înștiințare scrisă alături, în care se spunea că, în pofida faptului că [domnul] a mai fost odată iertat pentru greșelile sale și a fost reinstalat în principatul lui cu condiția expresă ca timp de doi ani supușii săi să fie scutiți de dări, el a continuat însă să comită tot felul de stoarceri de bani și abuzuri. Și, astfel, în urma repetatelor plângeri, sultanul (care avea pe lângă acestea și alte motive ca să fie nemulțumit de purtarea lui) a hotărât mazilirea sa și a trimis porunci ca să fie readus la Constantinopol, unde ar fi putut trăi în siguranță în mijlocul familiei; dar, departe de a se supune poruncii imperiale, [Ghica] a refuzat să asculte și chiar a tratat-o în chip nedemn, care, ultim act de răzvrătire, l-a forțat pe Ahmed bei să-l dea morții".

Adevărul amânat „din motive de delicatețe"

Urzeala era desigur inabilă, chiar grosolană, dar Poarta trebuia să-și justifice într-un fel actul sanguinar, fără a dezvălui adevăratele motive (descoperirea, cum vom vedea, a corespondenței secrete a voievodului în favoarea Rusiei). Între timp, „în aceeași zi [cu expunerea capului celui ucis la Istanbul], Mylord, doi agenți principali [capukehaile] ai Moldovei au fost puși sub pază și interogați asupra bunurilor sale [domnului ucis], presupuse a se ridica la o sumă considerabilă. Este probabil că răspunsul a fost satisfăcător, deoarece li s-a dat drumul după câteva ore. Două case aparținând domnului decedat au fost puse sub sechestru. Câteva zile mai târziu, noul

domn a primit scrisori de bune urări de la boierii Divanului din Moldova şi în acelaşi timp a apărut o declaraţie generală (Arzmahzar) acuzându-l pe precedentul lui de crimele conforme cu acuzaţiile aduse împotriva lui".

Încercările Rusiei de a crea o anume atmosferă la Poartă în legătură cu asasinarea lui Ghica, în intenţia de a o face mai temătoare şi mai conciliantă în problemele Crimeii, care sub masca independenţei cădea tot mai mult sub influenţa Ecaterinei II, n-au avut rezultatul dorit. Situaţia internaţională complicată şi lipsa de mijloace a Rusiei au făcut imposibilă începerea unor noi ostilităţi şi acest fapt era cunoscut de către otomani. „Oamenii de aici — raporta ambasadorul englez — încep să creadă că Rusia nu este în stare să împingă lucrurile până la soluţii extreme, parte din lipsă de bani, parte din teama unei intervenţii a puterilor învecinate, dacă teatrul de război s-ar extinde până la hotarele noilor ei posesiuni din Polonia".

Spre a nu învenina şi mai mult atmosfera, la rândul său, Poarta a procedat cu o anume decenţă la ceremonia instalării în scaun a lui Constantin Moruzi, după cum relata Ainslie la 18 noiembrie 1777: „Noul domn al Moldovei a fost primit de sultan, care l-a învestit cu insemnele [puterii] la 11 ale lunii. Dar nu s-a făcut nici o înştiinţare, după cum era obiceiul, către miniştrii străini, probabil de teamă ca nu cumva trimisul rus să nu refuze a-i prezenta complimente pentru numirea sa".

Într-un raport din 3 ianuarie 1778, ambasadorul englez făcea cunoscut că „soţia [Ecaterina, fiica lui Iakovaki Rizo, aflat sub protecţie britanică] fostului domn al Moldovei a sosit aici sub escortă, în acelaşi timp cu o parte a averii confiscate de la răposatul ei soţ, zvonindu-se că [averea] s-ar ridica la 80 000 de lire sterline în banii noştri. I-a fost fixată ca reşedinţă o căsuţă aşezată pe Canal [Bosfor] şi se spune că nu se va mai bucura de nici o altă favoare".

Adevăratul motiv care dusese la uciderea lui Grigore III Ghica era dezvăluit de ambasadorul Sir Robert Ainslie abia într-un raport din 3 februarie 1778 şi în care dă la iveală fricţiunile intervenite între ambasadorul rus la Poartă şi rezidentul prusian din Istanbul în legătură cu descoperirea transmiterii corespondenţei secrete a domnitorului Moldovei către ruşi: „Trimisul [Stakiev] a înaintat curţii sale o plângere în toată regula şi acuză pe rezidentul prusian şi pe dragomanul său [Ienachi Frangopulo] ca fiind adânc implicaţi în catastrofa [pricinuită] domnului Ghica, deoarece au trădat pentru bani o corespondenţă ce trecea prin mâinile lor, ceea ce se crede în general a fi adevărat; n-am menţionat aceasta mai devreme din motive de delicateţe".

Şirul informaţiilor lui Sir Ainslie despre oribilul asasinat se încheie cu un ultim raport, datat 17 martie 1778, în care îl punea la curent pe lordul Weymouth cu soarta lui Ahmed bei, cel care fusese însărcinat cu uciderea domnului: „La 12 ale lunii, generalul de artilerie a fost destituit şi locul său a fost luat de Ahmed bei, dregătorul care a fost folosit la înlăturarea răposatului domn al Moldovei. Cu toate acestea, Mylord, Poarta nu i-a mai dat vreun alt semn de favoare, deoarece, după cum se spune, există bănuiala că şi-a depăşit poruncile, dând morţii pe acest om nefericit".

Trei monarhi, trei lumi, trei moduri de a gândi asupra destinelor omenirii. Frederic II cel Mare, regele Prusiei (1740-1786), mereu la pândă, pregătit să tragă maximum de profit din disputele iscate între vecinii săi austrieci şi ruşi...

...Ecaterina II cea Mare, dincolo de aparenţe, a rămas o permanentă primejdie pentru libertatea popoarelor vecine...

...şi George III (1760-1820), gata oricând să „arbitreze" aprigele dispute de pe continent, nu însă fără a căuta a influenţa hotărâtor în favoarea Angliei deznodământul acestora

„Un act flagrant de despotism"

Ştiri amănunţite despre asasinarea domnului Moldovei sunt cuprinse şi în rapoartele ministrului britanic în capitala Austriei, Sir Robert Murray Keith, fără a avea însă aceeaşi acurateţe ca cele ale colegului său de la Istanbul. Deşi conţin unele erori şi confuzii, ele sunt importante prin atenţia pe care Curtea imperială din Viena a acordat-o evenimentului. În raportul din 8 noiembrie 1777 către Henry Howard, conte de Suffolk, ministrul amintit raporta: „Circulă prin oraş scrisori asigurând că nefericitul domn al Moldovei Grigorio Ghica (menţionat în alăturatele scrisori de la Sir Robert Ainslie) a fost strangulat[!] din porunca Porţii şi capul său trimis la Constantinopol, în timp ce soţia sa s-a refugiat în Transilvania, iar fiul său a fugit la ruşi, punându-se sub protecţia lor [informaţie inexactă]. Acest act de violenţă este considerat de multă lume ca *pregătitor* al unei rupturi cu Curtea din Petersburg, deşi sordidele patimi care domnesc în Serai ar putea să ofere suficiente motive pentru această catastrofă".

Sesizând implicaţiile neplăcute şi efectele negative pe care acest act sângeros le-ar fi putut avea asupra relaţiilor turco-ruse, şi aşa destul de încordate datorită litigiilor şi frământărilor din Crimeea, Murray Keith a găsit prilejul să aibă o întrevedere cu cancelarul austriac, principele Wenzel Anton von Kaunitz, în cursul căreia au discutat această problemă. În raportul pe care l-a înaintat lordului Suffolk la 12 noiembrie 1777, ministrul Keith preciza: „De îndată ce ştirea despre moartea violentă a domnului Moldovei a ajuns aici, m-am gândit să-mi reînnoiesc conversaţia cu principele Kaunitz asupra subiectului litigiului dintre Poartă şi Rusia. Lunea trecută am găsit acest prilej şi am început să spun principelui că ţinând seama că faptul ar fi adevărat (ceea ce mi-a fost imediat confirmat de însuşi principele), trebuie să privesc asupra acestui act flagrant de despotism exercitat asupra unei persoane, nu numai aflată sub protecţia Rusiei, ba chiar una în favoarea căreia s-au stipulat anumite avantaje în ultimul tratat de pace [inexact, cum am mai precizat], ca o confirmare a insistentei ştiri despre o inevitabilă ruptură între aceste două puteri; că într-o asemenea situaţie, propunerea pe care el [principele] a dorit atât de recent s-o împărtăşească la Petersburg şi, dacă este posibil, prin intermediul Curţii mele, cred în umila mea părere a nu mai putea fi făcută cu acurateţe din partea noastră, fiici primită în siguranţă de aceea a Rusiei; de aceea, m-am gândit că este cinstit să-l înştiinţez [pe principe] în ce fel acest nou eveniment m-a şocat şi că poate îmi va spune drept dacă am interpretat greşit sau am exagerat, după propriile mele păreri, efectele mai sus amintitei catastrofe. Prinţul, cu uzuala sa francheţe, mi-a replicat în felul următor: «Turcii se comportă ca nişte nebuni şi ar fi o treabă foarte grea pentru d-voastră sau pentru mine să tragem o concluzie valabilă din măsurile lipsite de noimă ale acestui entuziasm orb. Vreau să vă mărturisesc că, cu oricare naţiune, în afară de turci, m-aş îndoi foarte mult că după o asemenea măsură, la care aţi făcut aluzie, s-ar mai putea găsi vreo portiţă pentru negocieri, dar turcii se vor căi probabil mâine de violenţa lor sângeroasă de astăzi; şi problema care trebuie pusă în acest moment este nu până la ce punct merită turcii a fi pedepsiţi, ci dacă într-adevăr concordă cu interesele Rusiei ca să înceapă un război iminent, sau până în cele din urmă să convingă acele puteri, care sunt la fel de interesate în acest eveniment, că n-a omis nimic din ceea ce putea să facă ea pentru a nu lăsa turcilor nici o umbră de scuză, dacă [Rusia] ar fi hotărâtă să procedeze la o ruptură»".

Tocmai în această idee, Kaunitz a insistat pe lângă ministrul britanic pentru a sugera guvernului său să îndrume Rusia spre moderaţie, în primul rând să evacueze Crimeea. Dacă turcii vor continua provocările şi se va ajunge la o ruptură, atunci Anglia şi Austria vor fi obligate „să adopte o poziţie oarecare".

Conversaţia celor doi a fost întreruptă de sosirea împăratului asociat Iosif, care s-a retras cu cancelarul Kaunitz într-un salon în care se afla şi ambasadorul rus la Viena, cneazul Dmitri Nicolaevici Golîţin. Ştiind cât de puţin era ţinut la curent ambasadorul rus de către curtea sa cu problemele politice, ministrul britanic a bănuit că acesta fusese chemat să i se transmită ştiri privind urmările uciderii lui Grigore III Ghica, sosite la Viena de la comandantul imperial al Transilvaniei.

Despre reluarea, a doua zi, a conversaţiei cu principele Kaunitz, Keith raporta: „...După moartea ultimului domn, fiul său cel mai vârstnic a fugit la ruşi, soţia şi copiii mai mici au fost aruncaţi în temniţă de turci şi averea sa confiscată, care, spre surpriza tuturor, se ridică, în bani lichizi ca şi în efecte publice pentru sume împrumutate Rusiei sau depuse în alte bănci din Europa, la nu mai puţin de 20 milioane de piaştri. Ministrul austriac mi-a spus după aceea că a primit un alt raport de la hotare care pare a nu fi atât de autentic şi într-adevăr de o natură stranie spre a afirma că, în pofida raţiunii, ruşii, după primirea primelor veşti despre moartea domnului Moldovei, ar fi trimis un detaşament din avanposturile lor, ce ar fi intrat în Bucureşti [!] şi ar fi eliberat pe văduva [domnului] din închisoarea ei".

Îngrijorări la Londra

După aceste informații cu totul neconfirmate, la 15 noiembrie, Murray Keith îi aducea la cunoștință lordului Suffolk o copie după relatarea întrevederii ce avusese loc între reis-efendi și dragomanul ambasadei ruse din Istanbul, Pisani, conținând „răspunsul dat de turci d-lui Stakiev la observațiile acestuia în legătură cu răsturnarea din Moldova". Copia primită de Murray Keith din Istanbul fusese redactată în limba franceză și preciza că reis-efendi precizase dragomanului rus faptul că „domnul Ghika s-a făcut vinovat față de Poartă prin delicte pe care ea, Poarta, era în stare să le dovedească tuturor curților [străine] și că în același timp și loc ar putea face același lucru [să dovedească] față de Excelența Sa dl. trimis al Rusiei, dacă va fi nevoie, că printre capetele de acuzare privind vinovăția zisului domn e și acela de a fi încercat să încurce [a înrăutăți relațiile dintre] cele două imperii prin trimiterea de știri alarmante pentru conducerea [otomană], anume că Rusia s-ar gândi să intre în Moldova cu trupele sale și a invada această provincie și alte lucruri de asemenea natură, care ar fi putut îndemna Poarta să întreprindă câteva manevre în privința Crimeii, unde turcii nu recunoșteau pe noul han sprijinit de ruși". Cât privește împiedicarea plecării curierului, reis-efendi „a spus că Poarta nu se opune niciodată liberei circulații a curierilor, dar cum orice stat este stăpân să adopte în cadrul său anumite măsuri, și ea a considerat necesar pentru propria ei decizie privitoare la schimbarea domnului Moldovei să împiedice drumul spre aceste ținuturi timp de trei zile consecutive, pentru ca știrea numirii unui nou domn să nu ajungă în Moldova înaintea persoanelor trimise de Poartă, dar că de poimâine dl trimis era stăpân să trimită oricâți curieri ar dori, Poarta neputând pune nici o piedică, așa cum, de altfel, n-a făcut-o niciodată".

În aceeași zi, pe un ton alarmat, ministrul Murray Keith a mai expediat un raport în care exagera mult consecințele asasinării lui Grigore III Ghica în privința deteriorării relațiilor ruso-turce în Crimeea. Despre ce era vorba? În peninsula Crimeea, declarată „independentă" prin tratatul de pace de la Kücük Kainardji, dar intrată în realitate în zona de influență rusă, noul han Șahin Ghirai, susținut de ruși, nu era recunoscut de către Poartă. Această încordare a relațiilor ruso-turce impusese măsuri de prevedere din partea Austriei. Dar iată ce raporta ministrul Murray Keith la 15 noiembrie 1777: „Știrea pe care am menționat-o — prin ultimul curier — că rușii ar fi trimis un detașament din trupele lor atât de departe, la Iași (care oraș, în graba cu care am scris raportul precedent, a fost denumit din greșeală București) n-a fost confirmată de nici un alt raport ulterior. Cu toate acestea, pericolul unei apropiate rupturi [ruso-turce] pare foarte puțin îndoielnic, deoarece am auzit în această dimineață dintr-o sursă particulară (totuși nu de mai mică importanță ca aceea a informării mele obișnuite) că la începutul săptămânii trecute au fost date ordine trupelor austriece din Polonia și Transilvania să fie neîntârziat pregătite pentru mobilizarea în tabere la primăvară".

Alarmat de știrile transmise de ministrul din Viena, secretarul de stat al departamentului Nord din Londra, lordul Suffolk, care urmărea ca regele George III să încerce o mediere între ruși și turci în chestiunea Crimeii, l-a înștiințat la 10 decembrie 1777 pe Murray Keith despre măsurile luate: „Chiar acum am completat instrucțiunile pe care am poruncă de la Maiestatea Sa să le pregătesc pentru d. [James] Harris [conte de Halmesbury, ce urma să plece ca ambasador în Rusia] în conformitate cu tot ceea ce ați fost autorizat să asigurați cabinetul austriac în depeșa mea no [loc alb] prin slujitorul dvs., când a sosit scrisoarea dvs. secretă din 12 noiembrie, conținând o dare de seamă a sângeroasei acțiuni executate de turci împotriva domnului Moldovei. Curierul trebuia să plece la Petersburg chiar în noaptea când am primit știrile. Dar cu tot raționamentul prințului Kaunitz (la a cărui opinie mă raliez în mare parte) momentul nu mai apare acum favorabil pentru o propunere directă de evacuare a Crimeii [de către ruși]. Plecarea curierului a fost întârziată. Și acum rămâne să considerăm în ce fel ideea, fără a suferi vreo modificare, ar putea fi reluată cu vreo perspectivă de succes, dacă Maiestatea Sa poate să rămână încă receptiv și înclinat s-o adopte și să nu facă să transpire din ce sursă a venit inspirația. Sunt încredințat că va fi o sarcină agreabilă din partea d-voastră de a o comunica în mod confidențial prințului Kaunitz".

Crima soră cu minciuna

N-a mai fost însă nevoie de o mediație engleză, deoarece, în mod aparent surprinzător, rușii nu au exploatat, așa cum se așteptau toate celelalte puteri, momentul de criză prin care trecea Poarta, ba chiar au dovedit o moderație aproape suspectă. Cabinetul țarinei Ecaterina II n-a considerat necesar să forțeze nota în Crimeea proclamată „independentă" (așteptând vremuri mai prielnice pentru ea, Rusia a anexat-o în 1783), temându-se să nu dea naștere unui nou război, exact în momentul în care relațiile dintre Prusia și Austria erau extrem de încordate pentru succesiunea Bavariei (în 1778 a și izbucnit războiul între cele două țări), iar Anglia era angajată în războiul împotriva coloniilor americane, pe care

Franța le sprijinea direct. Rusia s-ar fi găsit singură în fața Imperiului otoman și obligată să plătească scump neutralitatea Austriei și Prusiei, ambele avide de recompense teritoriale — prima în Principatele dunărene, cealaltă în Polonia. Pentru moment, Rusia a renunțat la stăpânirea *de facto* a Crimeii, menținând relații rezonabile cu Poarta. Așa se explică reacția ei la asasinarea lui Grigore III Ghica de către turci, nu în modul în care se aștepta întreaga lume diplomatică prin declanșarea unui conflict, ci printr-o atitudine determinată de rațiuni dictate de „Real Politik". Pieirea domnului Moldovei se datorase nu numai afișării prea ostentative a relațiilor sale de amiciție cu Rusia, îndeosebi cu generalissimul Rumiațțev, ci și imprudenței de a fi încredințat corespondența sa secretă dragomanului Ambasadei Prusiei la Istanbul, pe care turcii l-au cumpărat cu bani, trădându-l pe domnul moldovean.

Că lucrurile au stat așa și că Rusia a simulat dezinteresul pentru soarta domnului Grigore III Ghica, rezultă și din manevrele de „intoxicare" la care a fost supus reprezentantul diplomatic britanic la St. Petersburg. În acel moment, nu exista un titular (Sir Robert Gunning părăsise postul la 6 februarie 1776) și până la venirea lui Sir James Harris (31 decembrie 1777) treburile curente au fost girate de însărcinatul cu afaceri Richard Oakes. Bine „prelucrat" de cercurile conducătoare din St. Petersburg, acesta a transmis un raport aberant la 31 octombrie / 11 noiembrie 1777, în care făcea cunoscută o versiune complet falsă a asasinării domnitorului din Iași. „Sir — scrie el —, veștile despre decapitarea domnului Moldovei au neliniștit mult pe împărăteasă; dar se pare că Poarta a avut motive întemeiate spre a justifica această încălcare a stipulațiilor făcute în tratatul de pace în favoarea acestui nefericit domn. În afara faptului că a existat un număr de plângeri ale moldovenilor împotriva lui, a fost suspectat (și sunt asigurat dintr-o sursă foarte bună că aceste bănuieli erau bine întemeiate) de a fi favorizat prea mult Viena [!!] în afacerea dezmembrării acestui principat [Moldova] și că avea de gând să se retragă curând să-și petreacă restul zilelor vieții pe teritoriul austriac".

Iată cum, din adversar ferm al răpirii Bucovinei și prieten al Rusiei, Grigore III Ghica devenise prieten credincios al Casei de Austria și mijlocitor al dezmembrării propriei sale patrii !!! Dar în acest fel, imobilismul Rusiei față de asasinarea domnului moldovean devenea logic. Ghica a fost sacrificat în mod conștient de către ruși, iar Poarta a riscat înlăturând un domn, nesigur pentru ea.

Sursele diplomatice engleze necunoscute până acum, prezentate de noi, pentru prima oară în *Magazin istoric*, n-au făcut decât să întărească prin aportul lor inedit informații cunoscute, uneori doar intuite, dezvăluind momente dramatice din istoria românilor, de nenumărate ori victime ale politicii agresive a marilor imperii. ■

Concursul Tânărului European

O SĂPTĂMÂNĂ LA BRUXELLES

● 31 octombrie 1994, ultima zi de expediere a scrisorilor de participare la Concursul Tânărului European, a trecut, dar concursul nu s-a încheiat.

● Acum, când citiți aceste rânduri, este în plină desfășurare operațiunea de triere a scrisorilor primite pe adresa Delegației Comisiei Europene în România, Intrarea Armașului, nr. 14, sectorul 1, București.

● Cine va fi câștigătorul marelui premiu — O SĂPTĂMÂNĂ LA BRUXELLES?

● Care vor fi ceilalți câștigători ai premiilor constând din obiecte cu însemnele Uniunii Europene?

ASIGURAȚI-VĂ DIN TIMP PRIMIREA NUMERELOR VIITOARE ALE REVISTEI ȘI VEȚI FI PRIMII CARE VEȚI CUNOAȘTE NUMELE CÂȘTIGĂTORILOR. VEȚI FI, POATE, PRINTRE EI.

● Concursul Tânărului European — o săptămână la Bruxelles, concurs lansat de Delegația Comisiei Europene în România, în colaborare cu revista Magazin istoric, **este doar un început al cunoașterii realității și istoriei Unității Europene prin** Magazin istoric.

DIALOG DIPLOMATIC BUCUREŞTI–ANKARA

VASILE STOICA

● 8-9 aprilie. **Ministrul de externe român, Grigore Gafencu, aflat la Ankara, are convorbiri cu Sükru Saracioglu, omologul său turc, evidenţiindu-se comunitatea de interese dintre cele două ţări. Turcia se angajează să sprijine politica României de apărare a graniţelor sale** ● 17 aprilie. **Guvernul român aprobă un proiect al guvernului turc privind primirea Bulgariei în Înţelegerea Balcanică** ● 11-14 iunie. **Grigore Gafencu în vizită oficială la Ankara, unde sunt abordate chestiuni privind unitatea de acţiune a statelor din Înţelegerea Balcanică** ● 15 august. **La Istanbul, regele Carol II şi preşedintele Ismet Inönü analizează situaţia politică internaţională şi, cu precădere, din zona Mării Negre; între altele, se stabileşte ca guvernul turc să medieze în vederea ajungerii la un aranjament româno-sovietic privind recunoaşterea de către guvernul sovietic a graniţei dintre cele două ţări.**

Iată, succint, câteva repere din cronica relaţiilor româno-turce în lunile de mare tensiune politică şi diplomatică din Europa care au premers declanşarea celei de-a doua conflagraţii mondiale la 1 septembrie 1939. Ca de atâtea ori în istoria lor — şi cu precădere în anii de după primul război mondial — România şi Turcia au acţionat solidare, apărându-şi nu numai proprille interese, dar şi pe cele ale vecinilor lor.

Relevând rolul important pe care Turcia îl deţinea în configuraţia politică din zonă, Grigore Gafencu scria în cartea sa Les derniers jours de l'Europe: **„Din cauza poziţiei sale avantajoase, Turcia putea servi securităţii balcanice nu numai prin legăturile pe care voia să le strângă cu occidentalii, ci şi prin raporturile de prietenie foarte intime pe care le întreţinea cu Uniunea Sovietică... Turcia se preta cu mult mai bine decât Polonia la posibilitatea de a deveni punctul de racordare între Occident şi Rusia".**

Ce se discuta în cercurile guvernamentale şi diplomatice de la Ankara în preziua războiului? Care erau mesajele trimise spre Bucureşti? Care erau preocupările diplomaţilor din cele două capitale? Să ne amintim că aici erau la post diplomaţi ca germanul von Papen, fost cancelar şi vicecancelar al Germaniei, rusul Terentiev, reprezentant strălucit al şcolii sovietice, francezul René Massigli, englezul sir Hughes Montgomery Knatchabull-Hugessen ş.a.

Vom afla urmărind câteva dintre rapoartele trimise la Ministerul afacerilor străine din Bucureşti de către V. Stoica, ministrul României la Ankara (între 1 februarie 1939 şi 4 martie 1940; o prezentare a personalităţii şi activităţii sale a apărut în nr. 12/1992 al revistei noastre).

La Arhivele statului din Bucureşti se păstrează un bogat fond de documente V. Stoica, relevante atât pentru istoria luptei pentru unitate naţională a românilor, cât şi pentru cunoaşterea acţiunilor diplomaţiei româneşti în anii '20-'40, altfel spus, între cele două conferinţe de pace care au consfinţit configuraţia Europei după primul şi, respectiv, cel de-al doilea război mondial.

Am selectat şi transcris din acest Fond V. Stoica (dosarul I/72 vol I-II) fragmente din rapoartele diplomatice expediate începând cu 22 august 1939, la aflarea ştirilor privind

iminenta încheiere a acordului sovieto-german (Magazin istoric, nr. 12/1989) și continuând cu cele din zilele și săptămânile următoare, când războiul incendiase Europa, răspândind îngrijorare și nesiguranță în toate părțile. Vechile înțelegeri și alianțe au fost zdruncinate sau chiar anihilate, iar noi aranjamente diplomatice erau tot mai dificil de definitivat (este cazul tratatului de amiciție sovieto-turc, despre care se vorbește și în rapoartele diplomatului român).

Trebuie făcută precizarea că rapoartele diplomatului român se păstrează și în Arhiva Ministerului de externe de la București, Fond Înțelegerea Balcanică, și ele au fost consultate și citate, fragmentar, de dl. Cristian Popișteanu în volumul România și Antanta Balcanică. Momente și semnificații de istorie diplomatică, București, 1968, ed. a II-a, 1971.

În acest cadru de tensionate divergențe între statele europene, inclusiv dintre cele balcanice, relațiile româno-turce, așa cum sunt consemnate și în documentele diplomatice emise pe relația București-Ankara, sunt extrem de semnificative pentru înțelegerea și colaborarea dintre cele două țări. Aflate într-o permanentă conlucrare, ministerele de externe, guvernele român și turc, căutau cele mai realiste soluții pentru aplanarea tensiunilor din zonă, pentru menținerea păcii și a integrității teritoriale a statelor din bazinul Mării Negre.

Politica statelor totalitare, agresoare și revanșarde, compromisurile acceptate de țările democrate occidentale au dus, în cele din urmă, după cum se știe, la extinderea conflictului armat și în sud-estul Europei, cu toate consecințele resimțite de aceste țări și popoare și acum, după 55 de ani de la declanșarea celui de-al doilea război mondial.

Pentru completarea imaginii dialogului diplomatic București-Ankara am transcris și câteva fragmente din scrisorile ministrului de externe român, G. Gafencu, către colaboratorul și subordonatul său acreditat pe lângă guvernul turc.

Pentru cursivitatea lecturii, nu am mai marcat prin trei puncte întreruperile de text. Titlul, notele de subsol și precizările din paranteze drepte ne aparțin.

Ioan LĂCUSTĂ

1939.

22 august. Știrea despre călătoria lui Ribbentrop la Moscova a ajuns aici dimineață și a provocat mare senzațiune. Abia sosit cu aeroplanul de la Smirna, unde duminică seară am inaugurat pavilionul nostru la Târgul internațional de mostre, am cerut să văd pe Saracioglu spre a mă informa și spre a cunoaște opiniunea guvernamentală turcă despre evenimentele anunțate. Saracioglu m-a primit acum la orele 15 și jumătate.

Guvernul turc n-are până acum decât știrea scurtă publicată de agențiile de presă și confirmată totodată de agenția sovietică.

D-sa nu ascunde nici surpriza, nici neplăcerea ce a încercat la primirea ei. Crede că de vină sunt îndelungatele tărăgănări ale englezilor și francezilor în a cădea de acord cu rușii[1].

Poate că o cauză a acestor tărăgănări a fost și atitudinea Poloniei și României care, refuzând să admită trecerea trupelor ruse prin teritoriul lor, făceau în mare parte imposibilă utilizarea eficace a armatelor rusești. În orice caz, înțelegerea s-a tratat deodată cu convențiunea comercială. În ultimele zile, rușii s-au arătat tot mai rezervați cu privire la posibilitățile unui tratat cu Franța și Anglia.

D-sale i-a făcut o impresie ciudată faptul că acum patru zile, noul ambasador turc, Haydor, arătând lui Molotov mâhnirea sa că tratativele cu Franța și Marea Britanie n-au dus încă la un acord, acesta s-a mulțumit să-i răspundă: „Nu suntem noi de vină", fără a-și exprima nici regretul că tratativele n-au reușit, nici speranța că ele vor ajunge la un rezultat satisfăcător.

Saracioglu crede că încheierea unei înțelegeri, măcar principiale, bazată pe principiul neagresiunii, între Germania și Rusia este sigură: Ribbentrop nu s-ar duce la Moscova dacă prin conversațiuni anterioare succesul tratativelor sale n-ar fi asigurat. Cât de departe va merge această înțelegere?

Acestea sunt întrebările care astăzi nu pot fi lămurite. Nu trebuie însă să ne alarmăm. Tratativele cu delegațiunea militară anglo-franceză au continuat în Moscova și ieri. Nu este exclus ca rușii să creadă că pot încheia o alianță defensivă cu Franța și Marea Britanie și în același timp un pact de neagresiune cu Germania și că astfel servesc cauza păcii.

Saracioglu consideră pactul anunțat ca o mișcare foarte abilă a Germaniei pentru zădărnicirea acțiunii Franței și Angliei în Europa Orientală și pentru paralizarea frontului oriental construit de ele; Polonia și România nu vor mai putea fi sigure că la spate au un amic și vor fi obligate a ține trupe la frontierele lor răsăritene. Evident, o părere precisă este greu de avut astăzi, întrucât nu știm ce condițiuni va pune Rusia.

În ce privește Turcia, încheierea unui pact ruso-german nu-i poate modifica linia de conduită. Acordurile pe care ea le-a încheiat cu diferite state, acum recent cu Franța și Anglia, sunt dictate

[1] Între 12 și 22 august 1939, la Moscova, s-au desfășurat tratative ruso-anglo-franceze în vederea încheierii unui tratat de asistență între cele trei state (*Magazin istoric*, nr. 8/1989).

de interesele sale permanente şi ea nu înţelege să se abată de la calea sa de până acum. Guvernul turc deocamdată urmăreşte cu toată atenţiunea evenimentele germano-ruse din Moscova. D-sa este sigur că între Ribbentrop şi ruşi va fi vorba şi de Turcia şi de relaţiunile turco-ruse, deoarece Rusia nu poate pierde din vedere că drumurile ei pe mare trec prin Strâmtori.

Saracioglu aşteaptă mâine ştiri mai precise de la Moscova.

În altă ordine de idei, d-sa mă informează că Bulgaria va primi în scurt timp o sută de aeroplane din Germania.

27 august. Ambasadorul Uniunii Sovietice s-a prezentat în 24 crt. la Saracioglu spre a-i da explicaţiuni cu privire la pactul ruso-german şi spre a discuta cu d-sa posibilitatea unui pact turco-rus.

Cu privire la pactul ruso-german, ambasadorul a zis că acesta e rezultatul dorinţei ferme a guvernului sovietic de a face toate sforţările pentru asigurarea păcii europene. Prin tratativele cu Franţa şi Anglia, guvernul sovietic a urmărit acelaşi scop. Pactul ruso-german nu e îndreptat contra nimănuia, iar eliminând posibilităţile de conflict armat între două state mari, cu concepţiuni profund opuse, cum ar fi Uniunea Sovietică şi Germania, el e un puternic instrument de pace. Uniunea Sovietică speră că-i va fi posibil să încheie şi alte înţelegeri — indiferent de forma lor — cari să înlăture conflictele şi să creeze o apropiere şi o colaborare între naţiunile europene.

Saracioglu, fără a intra în discuţiune asupra conţinutului şi efectelor pactului, a replicat că totul depinde de lealitatea cu care sensul lui va fi respectat şi că rămâne să se vadă dacă acest pact, liberând Germania de grija unei intervenţiuni ruseşti contra ei, nu cumva constituie o încurajare la agresiune. D-sa speră că va fi posibil ca el să servească pacea...

Ambasada sovietică îşi dă de altfel silinţa să arate că Rusia se va opune agresiunii, de oriunde ar veni ea şi asupra oricui s-ar produce, şi că relaţiunile turco-sovietice rămân amicale şi strânse ca şi până acum. Simpatiile pentru ruşi sunt însă în scădere.

27 august. Von Papen reîntors în 23 crt. din Germania, unde asistase la înmormântarea mamei sale, a fost primit de dl. Saracioglu în 24, apoi de preşedintele Inönü, în prezenţa d-lui Saracioglu, ieri în 26 crt.

În ambele cazuri conversaţiunea a fost aceeaşi.

Ambasadorul german a explicat înverşunarea conflictului cu Polonia şi a declarat că după opiniunea cercurilor conducătoare din Berlin situaţiunea este extrem de gravă. Marea vinovată pentru eventuala catastrofă mondială este Marea Britanie, care, prin angajamentele şi încurajările sale secondate de Franţa, împiedica pe poloni să cedeze justelor pretenţiuni germane. În faţa încăpăţânării polone şi relei voinţe engleze, izbucnirea unui război se poate produce dintr-un moment în altul. Germania ar fi mulţumită dacă Turcia, împreună cu celelalte state balcanice, n-ar participa la ei, ci ar rămâne neutrală. Dacă acest lucru ar fi posibil, Germania ar face toate sforţările ca războiul să nu coboare în aceste regiuni.

I s-a răspuns că Turcia nu vrea decât respectarea teritoriului ei şi al ţărilor cu care ea se găseşte în alianţă în sud-estul Europei şi n-are nicidecum intenţiunea de a face război Germaniei. Cât timp atacuri germane sau atacuri de-ale aliaţilor Germaniei nu se vor produce în Balcani sau în Mediterana contra Turciei sau aliaţilor ei, Turcia se va abţine de a participa la acţiunea militară contra Germaniei. Dacă însă astfel de atacuri vor avea loc, Turcia, care totdeauna îşi respectă obligaţiunile, va participa cu toate forţele sale. Dar şi în cazul în care Turcia n-ar intra în război, guvernul turcesc nu ascunde că simpatiile sale sunt cu Marea Britanie şi Franţa.

Von Papen a declarat atunci că înţelege punctul de vedere turcesc, că Germania va căuta să evite întinderea războiului în statele balcanice şi că dacă aceasta nu-i va fi cu putinţă vina va fi a altora.

D-sa a explicat apoi dorinţa — a sa sau a guvernului său? — ca Bulgaria să nu fie atacată.

I s-a răspuns că nici Turcia, nici România, cu atât mai puţin Iugoslavia şi Grecia, n-au intenţiunea de a ataca Bulgaria. Totul însă depinde de dânsa.. Dacă Bulgaria împinsă de patimă nesocotită va întreprinde vreo acţiune contra vreunuia din vecinii săi, va găsi în faţa ei întreaga Înţelegere Balcanică.

Ţin deci să relev că von Papen n-a propus Turciei nici un pact de neagresiune, dându-şi seama de refuzul cu care ar fi fost întâmpinat, ci a exprimat o dorinţă în a cărei realizare n-a crezut nici dânsul...

29 august. [Gr. Gafencu către V. Stoica] Am citit cu interes raportul dvs. [din 27 august].

Veţi urmări de aproape această chestiune pentru a vă da seama dacă propunerea ambasadorului sovietic corespunde unor intenţiuni posterioare încheierii pactului ruso-german.

Ne interesează îndeosebi pasajul după care „U.R.S.S. speră că îi va fi posibil să încheie şi alte înţelegeri — indiferent de forma lor — care să înlăture conflictele şi să creeze o apropiere şi o colaborare între naţiunile europene".

29 august. [Gr. Gafencu către V. Stoica]. Domnul Markovici[1] a vorbit d-lui am-

[1] Alexandru Cinkar Markovici, ministrul Afacerilor externe al Iugoslaviei. Într-o întâlnire din 28 mai 1939 de la Orşova cu Grigore Gafencu, şi-a exprimat nemulţumirea faţă de negocierile anglo-franco-turce de la Ankara, în vederea încheierii unui pact tripartit între Turcia, Franţa şi Marea Britanie. Un astfel de pact, în viziunea iugoslavă, ar fi şubrezit unitatea şi independenţa Înţelegerii Bal-

basador V. Cădere despre necesitatea de a se păstra un contact strâns şi o acţiune solidară între statele balcanice, îndeosebi între Iugoslavia şi România. El a stăruit asupra necesităţii de a nu intra neprovocaţi într-un eventual război european şi de a ne feri de a duce împotriva Bulgariei un război „preventiv". Domnul Markovici crede că neutralitatea Bulgariei este asigurată.

Am răspuns d-lui Markovici potrivit politicii noastre de a apropia şi de a strânge laolaltă toate statele balcanice, înlesnind îndeosebi un mai strâns contact între Iugoslavia şi Turcia.

---

canice. El stărnea, de asemenea, nemulţumirile puterilor Axei.

Referindu-se la aceasta, Grigore Gafencu nota în memoriile sale: „Puteam slăbi încrederea Berlinului şi Romei în politica noastră, schimbând cuvinte bune cu turcii, tocmai în toiul mult discutatelor negocieri anglo-franco-turce. Totuşi, nu era cu putinţă, într-o politică de cumpănă dreaptă, să nu sprijinim independenţa ţării pe temelia firească a unei înţelegeri, care pentru noi se exprimă îndeosebi printr-o strânsă prietenie cu stăpânii Strâmtorilor. Faptele ce s-au întâmplat în urmă au îndreptăţit în total grija pe care am purtat-o prieteniei turceşti şi bunele cuvinte pe care le-am schimbat la Ankara şi Istanbul cu atât de lealii cârmuitori ai statului prieten."

Bolşevismul şi nazismul îşi dau mâinile; Stalin şi von Ribbentrop după semnarea Pactului de la 23 august 1939; copertă a revistei l'Illustration; în p. 9: Istanbulul în toamna lui '39

1 septembrie 1939. În faţa atacului german asupra Poloniei, guvernul turc stă calm şi hotărât în atitudinea sa arătată Excelenţei Voastre. În opiniunea publică, sentimentul antigerman este în creştere.

Germanii din diferitele întreprinderi şi instituţiuni au plecat în mare parte; restul se grăbeşte să plece acum. Vasele germane au părăsit porturile turceşti. Von Papen, care abia de câteva zile sosise la Ankara, unde e guvernul, spune că pleacă mâine înapoi la Istanbul, unde nu mai e nimeni. Aflu că a dat ordin să se împacheteze şi tablourile şi obiectele de preţ ale ambasadei, spre a le duce cu dânsul, ceea ce e semn că se pregăteşte a părăsi Turcia.

Ambasada Italiei tace şi nu se arată. Vasele italiene au plecat şi ele. Cetăţenii italieni încă nu au primit nici un ordin de a se întoarce în Italia; nici chiar ofiţerii de rezervă.

Cercurile diplomatice turce şi străine dau deosebită atenţiune atitudinii Italiei. Neutralitatea ei, care reiese din discursul lui Hitler, e interpretată ca un refuz al lui Mussolini de a se angaja într-un război în care Italia n-are interese directe. Cercurile militare turce şi aliate consideră însă neutralitatea italiană ca un ajutor foarte important adus Germaniei.

2 septembrie. Am avut la amiază o lungă întrevedere cu Saracioglu. Am examinat împreună situaţiunea ce s-a creat ţărilor noastre şi în general sud-estului Europei prin noul război.

Saracioglu mi-a repetat că Turcia va respecta deplin acordurile ce le are cu Franţa şi Marea Britanie, precum şi tratatul Înţelegerii Balcanice. Cum din acesta rezultă că ea este obligată să intre în acţiune numai dacă războiul se poartă în Mediterana sau în Balcani, ea stă în expectativă, bineînţeles veghind cu toată atenţiunea.

Despre intenţiunile Rusiei, Saracioglu nu are încă decât informaţiunile de ordin general, cari i-au sosit cu mai multe zile înainte de începerea ostilităţilor şi cari erau favorabile menţinerii unor relaţiuni amicale între U.R.S.S. şi Turcia şi ceilalţi vecini ai săi. D-sa nu ştie însă cum vor fi evoluat părerile; ştie doar că germanii lucrează în Moscova din toate puterile. N-are încă lămuriri nici cu privire la propunerea pactului de asistenţă şi la întrebările pe care i le-a prezentat ambasadorul sovietic în 24 şi 25 august.

A dat alaltăieri instrucţiuni noului ambasador Haydor (fost ministru la Belgrad) să stea în strâns contact cu Comisariatul externelor spre a putea obţine lămuriri despre această propunere şi, totodată, spre a putea stabili eventualele noi direcţiuni spre care s-ar îndrepta Kremlinul.

Amintindu-i că din cauza flotei germane din Marea Baltică şi a comunicaţiilor nordice complicate Polonia nu se va mai putea aproviziona de acum decât prin Strâmtori, ca şi România, şi cerându-i părerea cu privire la libertatea trecerii prin Strâmtori a materialelor necesare, Saracioglu mi-a declarat textual:

„Cu ocaziunea întrevederii mele cu Gafencu în Istanbul, i-am declarat că pentru aliata sa, România, Turcia va ţine Strâmtorile totdeauna deschise. Polonia este aliata aliatei noastre România şi totodată aliata aliatelor noastre Franţa şi Anglia. Turcia va lăsa deci vaselor destinate a aproviziona Polonia aceeaşi libertate deplină de a trece prin Strâmtori ca şi vaselor aliatelor sale directe".

2 septembrie. Cu ocaziunea întrevederii de astăzi cu Saracioglu i-am arătat părerile lui Markovici şi răspunsul pe care l-a dat Excelenţa Voastră [Gr. Gafencu].

D-sa este de acord să păstrăm cea mai strânsă legătură şi să ne consultăm cât de des în împrejurările actuale. Nu-i pare însă destul de clar principiul de a nu intra în război „neprovocaţi". Depinde de sensul pe care-l dăm cuvântului „neprovocare".

Ce ar fi dacă Iugoslavia s-ar vedea atacată, deci „pro-

vocată“ de Germania, iar România și Turcia, nefiind atacate, deci nefiind „provocate“ ar rămâne neutre? Să luăm deci seama și să ne strângem rândurile, să nu ne pomenim mâncați de lup unul după altul.

D-sa este de acord să nu facem „război preventiv“ contra Bulgariei. Pentru aceasta însă trebuie ca Bulgaria însăși să dea dovezi reale de buna ei credință. Declarațiunile ei pacifice sunt contrazise de măsurile militare pe cari le ia. Nici unul din vecini n-o amenință. Cu toate acestea, ea continuă a chema sub arme noi și noi contingente.

Guvernul bulgar a anunțat acum câteva zile că a licențiat două contingente. Guvernul turc este informat că în locul acestor două au fost concentrate alte trei și după unele știri în curs de verificare nici cele două contingente n-au fost licențiate, ci au fost trimise la vatră doar câteva elemente răzlețe spre a induce în eroare reprezentanții străini.

Guvernul turc a informat despre aceste măsuri bulgare și guvernul român, ale cărui informațiuni însă nu par a fi aceleași. Convins de exactitatea informațiunilor sale, guvernul turc a luat și ia toate măsurile pentru a preîntâmpina vreo surpriză. Aseară chiar, Consiliul de Miniștri, la care a participat și mareșalul Fevzi Ciakmak, a decis ultimele dispoziții.

Armata turcă este treptat ridicată la efectivul de război și concentrată în zonele stabilite de Marele Stat Major. Unitățile din Turcia și cele din regiunea Strâmtorilor, gata și acestea a trece în orice clipă în Tracia — patru corpuri de armată complete — se găsesc astăzi pe picior de război, atât ca efective, cât și ca armament. Turcia preferă să fie gata pentru orice eventualitate. Nu vrea să atace Bulgaria, dar în asigurările Bulgariei n-are încredere.

Adaog că n-am căutat de loc să potolesc zelul anti-bulgar al d-lui Saracioglu.

Pe câmpul de manevre al armatei turcești din Anatolia, în septembrie 1939: Saracioglu, ministrul de externe (1), Refik Saydam, președintele Consiliului de Miniștri (2), președintele Ismet Inönü (3) și generalul Vorin, atașatul militar francez (4)

6 septembrie. Am văzut astăzi din nou pe Saracioglu.

M-am interesat întâi de atitudinea Rusiei. Știrile pe care le-a primit d-sa de la Haydar din Moscova sunt liniștitoare; acestuia i s-au dat, în termeni generali însă, informațiuni că guvernul sovietic nu dorește să ia parte la acest război.

Ambasadorul sovietic de aici, pe de altă parte, s-a prezentat ieri la Saracioglu, rugându-l să-i obțină o audiență la președintele Ismet Inönü, căruia are să-i facă o comunicare.

În convențiunea sa cu Saracioglu, ambasadorul i-a declarat că are mandat din partea guvernului său să-i arate că Uniunea Sovietică vrea să întrețină cu Turcia aceleași raporturi amicale ca și în trecut și chiar să le intensifice.

De aici, Saracioglu deduce că U.R.S.S. nu poate avea intențiuni agresive nici față de aliații Turciei, între cari se găsește România, sau față de Polonia. Audiența ambasadorului sovietic va fi mâine sau poimâine. Dacă acesta va comunica ceva mai mult președintelui Inönü, Saracioglu care va fi prezent nu va lipsi să mă informeze.

12 septembrie. Referitor la atitudinea U.R.S.S. am informațiuni cari provin din partea ambasadorului sovietic, a președintelui Ismet Inönü și a d-lui Saracioglu.

Cu ambasadorul sovietic Terentieff am avut două lungi conversațiuni în 9 și 11 curent. D-sa mi-a explicat întâi motivele cari au îndemnat U.R.S.S. să încheie pactul de neagresiune. Lămuririle sale au fost o reproducere a discursului lui Molotoff rostit cu ocaziunea ratificării pactului.

Ambasadorul a ținut să accentueze însă că pactul este un instrument de pace, rezultat al politicii pacifice a Rusiei, nicidecum o alianță în vederea unei politici de agresiune. Că între Germania și Polonia s-a ajuns la război este regretabil, U.R.S.S. însă nu poartă nici o vină. Ea vrea pace atât la frontierele ei, cât și în restul Europei. În actualul conflict ea nu se amestecă și ar dori ca războiul să nu se întindă spre Est și Sud-Est. Nu vrea să atace pe nimeni, dar nici nu admite să fie atacată. De altfel, ea n-are nici un interes să intre în vreun război. Are destul de lucru la ea acasă cu dezvoltarea vieții sale economice și cu ridicarea poporului său.

Concentrările de trupe pe cari le-a făcut în ultimele zile la frontiera de vest au ca scop numai să preîntâmpine eventualele dificultăți cari în mod firesc se pot ivi în urma retragerii trupelor polone și apropierii războiului de zona

acestei frontiere. În orice caz, d-sa poate afirma cu toată energia că U.R.S.S. nu are nici o intenţiune agresivă faţă de nimeni. D-sa personal consideră foarte justă politica României de a se feri să intre în actualul conflict cât timp interesele ei nu sunt periclitate; politica U.R.S.S. în fond este aceeaşi.

Preşedintele Inönü a vorbit despre U.R.S.S. ieri generalului Weigand şi ambasadorului [Franţei] Massigli[1], cu ocaziunea audienţei ce le-a acordat. D-sa a declarat că are asigurări de atitudinea pacifică a acestui stat în faţa actualului război şi că nu se îndoieşte că aceste asigurări sunt sincere şi vor fi respectate.

Rusia, după părerea sa, vede cu ochi buni actualul război care slăbeşte Polonia, Germania, Franţa şi Anglia — poate n-a încheiat pactul de asistenţă cu Franţa şi Marea Britanie tocmai pentru că acesta ar fi împiedicat ivirea războiului — ea însă nu doreşte şi n-are nici un interes să participe la el şi să-şi consume forţele, expunându-se eventual şi unor dificultăţi interne. D-sa crede deci că deocamdată nici Turcia, nici alte ţări n-au motive să se teamă de o agresiune rusească.

Cu Saracioglu am vorbit despre Rusia aseară cu ocaziunea comunicării ce i-am făcut privitor la atitudinea noastră. După informaţiunile d-sale şi declaraţiunile ce i s-au făcut, U.R.S.S. vrea să evite a fi atrasă în război şi n-are nici o intenţiune agresivă, cel puţin pentru moment, faţă de nici unul din vecinii săi.

D-sa crede că deocamdată nici Turcia, nici România n-au motiv să se teamă de vreo mişcare duşmănoasă a Rusiei. Evident, nu se poate şti ce evoluţiune vor lua evenimentele în viitor. Impresiunea d-sale însă este optimistă.

La acestea adaog următoarele observaţiuni:

1. Din expunerea pe care mi-a făcut-o ambasadorul sovietic reieşea un regret că tratatul cu Franţa şi Marea Britanie nu s-a realizat.

2. Saracioglu în fundul sufletului său nu crede în sinceritatea ruşilor, are însă convingerea că realităţile şi interesele de viaţă ale U.R.S.S. şi ale regimului obligă guvernul sovietic să adopte o atitudine neutrală faţă de beligeranţi şi pacifică faţă de vecini.

3. Pactul turco-rus, dacă se va înfăptui, va fi foarte bine privit şi de Franţa şi de Marea Britanie, el constituind, chiar şi în forma sa restrânsă, o legătură prin mijlocirea Turciei, între grupul franco-britanic şi U.R.S.S. ■

[1] În 1932, René Massigli făcea parte din delegaţia Franţei la Societatea Naţiunilor, mijlocind discuţiile preliminare româno-sovietice în vederea încheierii unui pact de neagresiune între România şi U.R.S.S. (*Magazin istoric*, nr. 7/1994).

CĂRŢI SOSITE LA REDACŢIE

• **Dinu C. Giurescu — DISTRUGEREA TRECUTULUI ROMÂNIEI.**

Editura Museion, Bucureşti, 1994, 95 pp.: versiunea în limba română - apărută cu sprijinul fundaţiilor Samuel Kress Foundation şi World Monuments Fund din New York - a lucrării **The Razing of Romania's Past,** tipărită în 1988 în S.U.A. (**Magazin istoric** a prezentat, primul, această carte în Ediţia specială din decembrie 1989 şi în nr. 1/1990); autorul a gândit acest volum şi ca pe „o invitaţie adresată specialiştilor de a întocmi monografii-document pentru fiecare centru urban distrus aproape în întregime sau în mare parte în anii '70 şi '80".

• **MEMORANDUL 1892-1894. IDEOLOGIE ŞI ACŢIUNE POLITICĂ ROMÂNEASCĂ** (autori: **Pompiliu Teodor, Liviu Maior, Nicolae Bocşan, Şerban Polverejan, Doru Radosav, Toader Nicoară;** Cuvânt înainte de **Ion Raţiu**), **Ediţia II.**

Editura „Progresul românesc", Bucureşti, 1994, 345 pp., 1 500 lei: un moment important al luptei de emancipare naţională a românilor, analizat sub multiple aspecte.

• **CARTEA NEAMULUI. MAREA UNIRE DIN 1918. DOCUMENTE ISTORICE** (volum alcătuit de: **Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Constantin Botoran).**

Editura Globus, Bucureşti, 1993, 288 pp.: documente din intervalul 1916-1920, ce ilustrează activitatea de excepţională însemnătate desfăşurată atunci în vederea realizării României Mari.

• **Stelian Vasilescu — CALVARUL BIHORULUI (NOIEMBRIE 1918-APRILIE 1919).**

Editura Galant, Oradea, 1994, 159 pp., 1 000 lei: peste 350 mărturii despre drama urii şi neînţelegerii petrecute în intervalul anunţat în titlul lucrării, dar şi despre buna înţelegere dintre români şi unguri, care au acţionat, de multe ori, uniţi.

• **Mihai Drăgănescu — ESEURI.**

Editura Academiei Române, Bucureşti, 1993, 303 pp., 880 lei: contribuţii la elaborarea unor principii structural-fenomenologice ale spiritului, opinii despre rosturile instituţiei academice, pledoarii pentru adevărul istoric.

• **RELAŢII ROMÂNO-AMERICANE ÎN TIMPURILE MODERNE** (volum editat de **Gheorghe I. Florescu;** cu un Cuvânt înainte de **Al. Zub).**

Editura Universităţii „Al.I. Cuza", Iaşi, 1993, 384 pp.: apărut sub egida Institutului de istorie „A.D. Xenopol", cu sprijinul Societăţii pentru studii româneşti din S.U.A. şi al Inspectoratului pentru cultură al judeţului Iaşi, reuneşte contribuţii prilejuite de cel de al doilea Congres internaţional de studii româneşti.

• **ŢIGANII ÎNTRE IGNORARE ŞI ÎNGRIJORARE** (coordonatori: **Elena Zamfir, Cătălin Zamfir).**

Editura Alternative, 1993, 254 pp., 850 lei: problema romilor analizată din perspectivă etnică şi socio-economică.

• **CODEX, VOL. II.**

Editura Romfel, Bucureşti, 1994, 285 pp.: culegere de legi şi acte normative apărută în anul 1994.

Noutăţi din arhivele Ministerului de Externe din Viena

„AM FOST PRIMIT CUM NU SE POATE MAI AMICAL“

DUMITRU HÎNCU

Rapoartele diplomaţilor străini despre situaţiile întâlnite în misiunile lor se constituie totdeauna în importante izvoare pentru istoria ţărilor în care ei sunt acreditaţi. Mai întâi, pentru că însăşi raţiunea lor de a fi este să fie cât mai bine informaţi, ceea ce le impune să cultive, în afara cercurilor oficiale care le oferă versiunile pe care acestea doresc a le face cunoscute despre evenimentele curente, şi relaţii cu reprezentanţi cât se poate mai calificaţi a ceea ce astăzi numim societatea civilă, de la care pot dobândi interpretări adesea mai nuanţate, dacă nu chiar total divergente faţă de cele oficiale sau oficioase. În plus, de foarte multe ori diplomaţii beneficiază şi de surse inavuate sau chiar inavuabile, care le completează informaţiile.

Nu trebuie, totuşi, să ne imaginăm că rapoartele diplomatice sunt neapărat şi de fiecare dată oglinzi absolut fidele ale realităţilor pe care le descriu. Pentru bunul motiv că diplomatul nu poate fi infailibil în judecăţile sale mai mult decât marii savanţi, politicienii versaţi, medicii, generalii ori magistraţii. Iar ceea ce, cu un nume generic, definim drept obiectivitate este, mai degrabă, intenţia de a fi cât se poate de obiectivi. **În calea acestei intenţii se poate ridica însă frecvent prejudecata care, ca orice prejudecată, este inconştientă sau chiar o dozare a adevărului, dictată de raţiuni partizane de o natură sau alta ori, pur şi simplu, de simpatii sau antipatii inerente naturii umane. Din această cauză, judecăţile diplomaţilor pot fi, de multe ori, infirmate de posteritate şi înregistrate doar ca mărturii ale subiectivităţii lor. Toate aceste sumare remarci restrictive nu scad însă defel din importanţa rapoartelor diplomatice, care contribuie nu de puţine ori decisiv, la definirea politicii, a atitudinii guvernelor faţă de ţara din care ele provin.**

Cititorii care vor lua cunoştinţă de rapoartele miniştrilor plenipotenţiari austrieci ce s-au perindat în post la Bucureşti, în răstimpul 1920-1938 (când Austria a fost — se ştie — invadată şi anexată de Germania nazistă) — studiate de semnatarul acestor rânduri în arhiva Ministerului de Externe din Viena, graţie unei burse acordate de Fundaţia Elias a Academiei Române — îşi vor putea face desigur o idee mai completă despre viaţa politică, economică şi culturală din România interbelică, imagine ce o va întregi pe cea oferită de izvoarele interne publicate până acum[1]. În acelaşi timp, ei vor putea înţelege mai exact şi unele mecanisme ce reglează imaginea ţării peste hotare, problemă de mare actualitate şi larg dezbătută în ultimii ani.

[1] Reamintesc aici că *Magazin istoric* a publicat şi documentele reluării relaţiilor politico-diplomatice şi economice româno-germane după primul război mondial *(Magazin istoric,* nr. 1/1993).

Take Ionescu

Vizite la Derussi, Mișu și Take Ionescu

Reluarea relațiilor diplomatice dintre România și Austria a fost decisă de guvernele celor două țări la începutul toamnei anului 1920. Dar primul ministru plenipotențiar al proaspetei republici, pe nume Storck, a sosit la București abia la 18 decembrie, însoțit de consilierul de legație Vollgruber. Cei doi diplomați plecaseră din Viena cu opt zile mai devreme, astfel încât au ajuns la destinație frânți de oboseală, în ciuda bunăvoinței arătate de autoritățile române, care, de la Oradea, le puseseră la dispoziție o locomotivă și un vagon-salon. Dar așa erau vremurile; urmările războiului, nu demult încheiat, se făceau încă simțite pe toate planurile. Iar o deraiere de trenuri, care subliniase parcă și mai puternic dezorganizarea transportului feroviar, făcuse ca drumul prin Transilvania să dureze nu mai puțin de cinci zile. Și totuși, prima legătură feroviară directă București-Budapesta-Viena n-avea să mai întârzie mult; ea va fi inaugurată la 15 ianuarie 1921. Până una-alta însă, Storck trebuise să facă o lungă întrerupere în capitala Ungariei, unde fusese, de altfel, bine primit de foștii săi colegi din Ministerul de Externe austro-ungar, contele Ceaky și Kanya, și unde constatase că „situația Ungariei e la fel de dezolantă ca a noastră".

Oricum, odată ajuns la București, Storck și-a început vizitele protocolare de rigoare, iar la 21 decembrie 1920 a și expediat la Viena primul său raport, din care cităm:

„La Ministerul de Externe am fost primit cum nu se poate mai amical. Secretarul general, domnul Derussi, și ministrul, domnul Take Ionescu, s-au arătat foarte prietenoși. Deși Take Ionescu este sută la sută francofil, el a părut să sesizeze imposibilitatea menținerii statutului creat Austriei la Paris, sau, în orice caz, să nu creadă în durata lui. Ba chiar a evocat diverse posibilități, ca Anschluss-ul Austriei cu Bavaria și alte asemenea. Mai mult, m-a întrebat dacă o unire a Austriei cu Ungaria ar spori șansele noastre de supraviețuire. Amintesc de acest lucru, întrucât și domnul von Kanya m-a întrebat dacă, după părerea mea, în Austria există vreun partid care s-ar pronunța în favoarea fostei unități. A treia vizită am făcut-o domnului Mișu, cu care sunt în relații amicale, dat fiind că timp de mai mulți ani am funcționat în aceleași posturi în străinătate și care acum, ca ministru al Casei Regale și prin poziția sa la curte, exercită o înrâurire preponderentă asupra schimbării guvernelor și asupra partidelor. Prin rangul lui, domnul Mișu are preeminență asupra tuturor miniștrilor de resort. Mulțumită informațiilor pe care le-a furnizat despre mine, datorez, în special, amicala primire de la București. Mi-a comunicat că regele mă va primi în audiență în cursul acestei săptămâni și m-a asigurat formal că voi fi repus în posesia palatului ambasadei de aici. După care mi-a oferit, fără rezerve, sprijinul și sfatul său și mi-a făcut numaidecât cunoștință cu domnii de la 'Curte'.

Afirmația din această scurtă expunere a primelor demersuri întreprinse de cel dintâi ministru plenipotențiar al tinerei republici austriece, cum că Take Ionescu a evocat cu el, printre altele, posibilitatea unui Anschluss cu Bavaria poate stârni, desigur, cititorului de astăzi o oarecare nedumerire. Dar dacă o plasăm în contextul epocii, ea devine perfect plauzibilă. Într-adevăr, derutată de involuția produsă în situația țării de războiul pierdut de la un mare imperiu la o mică republică și îngrijorată de o acută criză economică și de un viitor ce se anunța incert, la 19 martie 1919 populația Austriei se rostise masiv pentru o uniune cu Reichul german. Dar puterile învingătoare respinseseră categoric această eventualitate. Pentru România însă, un Anschluss cu Bavaria — unde se manifestau, în schimb, tendințe separatiste față de Reich — și prin urmare evitarea unei reuniuni a Austriei cu Ungaria, putea deveni, la rigoare, o soluție de luat în considerare.

În trăsură de gală la Palat

Storck a fost, în genere, plăcut surprins de afabilitatea cu care a fost primit la București, de lipsa oricărui semn de animozitate, la care s-a așteptat, poate, după un război care pentru România fusese atât de devastator și în care monarhia habsburgică fusese inamică. Așa se explică, poate, și minuțiozitatea cu care a ținut să informeze Cancelaria vieneză despre toate detaliile ceremoniei de prezentare a scrisorilor de acreditare suveranului român. O ceremonie care parcă amintește de o piesă de teatru. Dar să-l lăsăm pe ministrul austriac s-o relateze, printr-un raport întocmit la 29 decembrie 1920:

„Un aghiotant al Majestății Sale m-a luat de la hotel și m-a condus la trăsura de gală care, într-un tempo rapid, m-a depus la Palatul re-

gal. Secretarul de legație Vollgruber mă însoțea într-o altă trăsură de Curte.

În curtea de onoare a Palatului luase poziție o companie de infanterie cu drapel și fanfară. În locul imnului nostru național, care nu parvenise încă oficial guvernului român, a fost intonat și acompaniat la tobe onorul la general.

În capul scării eram așteptat de maestrul de ceremonii domnul Stârcea și de Casa militară a regelui, iar ministrul Casei regale, domnul Mișu, și ministrul de externe, d. Take Ionescu, m-au însoțit în salonul mare de la etajul întâi, unde se aflau Majestatea Sa și prințul moștenitor Carol. La discursul meu în limba franceză, al cărui text îl anexez alăturat, Majestatea Sa mi-a răspuns tot în franceză, mulțumind pentru urările domnului cancelar federal, subliniind misiunile de ordin economic care mă așteaptă și făcându-mi cele mai binevoitoare urări de bun venit. După care a cerut să-i fie prezentat secretarul de legație Vollgruber cu care, de asemenea, s-a întreținut în modul cel mai binevoitor.

Apoi, Excelența Sa Mișu m-a informat că eram așteptat și de Majestatea Sa regina, de principesele Elisabeta și Maria, precum și de doamnele de la Curte. Audiența la regină a urmat imediat celei de la rege. Majestatea Sa s-a informat cu cel mai mare interes despre situația aprovizionării cu alimente a Vienei și a subliniat acțiunea de ajutorare americană, îngăduindu-mi să mă retrag numai după ce l-am prezentat și pe domnul Vollgruber".

Și raportul continuă pe același ton și la fel de amănunțit până la clipa înapoierii la hotel, întrucât sediul ambasadei fusese rechiziționat în timpul războiului, urmând să fie eliberat peste puțin timp.

Considerații pripite

N-a fost, totuși, singurul raport din ziua aceea, întrucât a mai urmat un altul — clasat de destinatar, Ministerul federal de externe (secția politică) ca „secret" — privitor la „viitoarele noastre relații cu România".

De astă dată, ministrul plenipotențiar Storck, lăsând deoparte canavaua protocolului, s-a referit la primele sale impresii după întrevederile avute cu „aproape toți bărbații politici" importanți din România, cu care discutase atât despre viitorul curs al relațiilor româno-austriece, cât și despre probabila evoluție a Austriei.

„Am fost în plăcuta situație să constat — menționa mai întâi și cu vădită satisfacție ministrul — *nu numai că nu există nici o adversitate față de noi, ci dimpotrivă dorința de a relua relațiile cordiale din vremea lui Lueger și a uita cu desăvârșire anii războiului. Așa cum a ținut să-mi amintească în mod deosebit generalul Averescu, la București mai există și acum o stradă care poartă numele neuitatului primar al Vienei".*

Pe de altă parte, afirma Storck, după părerea bărbaților ei politici, România avea acum numai doi dușmani: *„Ungaria și bolșevismul".* În ce o privea pe cea dântâi, după numai zece zile de ședere în țară, el conchidea: *„cu excepția politicienilor care, ca Take Ionescu, sunt în solda Franței",* toți *„patrioții români"* se temeau de o confederație dunăreană sau de alte *„asemenea proiecte franceze",* dorind, în schimb, unirea Austriei cu Germania, care ar *„condamna Ungaria la o stare de slăbiciune perpetuă".* De aceea, mai afirma diplomatul austriac, dar fără a preciza la cine anume se referea, *„politicienii români serioși mizau mai puțin pe Mica și Marea Antantă",* iar o renaștere a puterii Germaniei le-ar conveni mai mult decât o *„Franță excesiv de puternică, care ar fi tentată să exploateze fără cruțare bogata Românie".* Pentru ca, în paragraful imediat următor, să remarce că, spre a se asigura împotriva *„Ungariei care arde de dorul răzbunării",* atât România, cât și Iugoslavia căutau să se apropie cât mai mult, cum rezulta și din alegerea respectivilor miniștri plenipotențiari. În rest, concluzia Storck: *„Despre valoarea unei alianțe cu instabila Polonie și cu cehii bolșevici, respectiv țariști, n-am auzit aici decât remarci disprețuitoare."*

Și în lunile imediat următoare, în miezul rapoartelor legației austriece s-a aflat tot problema relațiilor româno-ungare, care era de maxim interes și pentru cancelaria vieneză. Astfel, în raportul din 19 martie 1921, clasat tot *„Strict confidențial",* însărcinatul cu afaceri semnala: *„În*

Vechea clădire a Palatului Regal

ultimele săptămâni s-a putut remarca o puternică campanie de presă împotriva Ungariei. Ea a fost cu deosebire pricinuită de festivitatea de la Budapesta, în cadrul căreia patru statui, reprezentând provinciile despărţite acum de Ungaria, au fost solemn purtate de colo până colo, rostindu-se cele mai sfinte jurăminte de redobândire a teritoriilor pierdute."

Cu toate acestea, mai comunica superiorilor săi, autorul aceluiaşi raport „o personalitate foarte bine informată asupra politicii oficiale ungare" — căreia îi trecea, însă, sub tăcere numele — îl asigurase că Ungaria era străină de astfel de mişcări care ţinteau la o imediată rupere a Transilvaniei de România, întrucât era convinsă de imposibilitatea schimbării stărilor de lucruri existente. *„Politica oficială ungară* — specifica, însă, mai departe raportul — *se străduieşte să sprijine cât mai puternic mişcarea care doreşte să obţină o autonomie a Transilvaniei. Autonomia este considerată ca o primă etapă pe calea redobândirii Transilvaniei".*

Carol de Habsburg la Szombathély

La sfârşitul lui martie 1921, chiar ministrul plenipotenţiar austriac expedia ministrului federal de externe din Viena un raport asupra ecoului negativ stârnit în opinia publică românească de prezenţa la Budapesta a ultimului împărat al Austro-Ungariei, Carol de Habsburg. Iar pentru a-şi întări afirmaţiile, anexa şi răspunsul dat în camera deputaţilor din Bucureşti de ministrul de externe Take Ionescu la o interpelare pe aceeaşi temă a lui G. Caranfil. Un răspuns care merită reamintit măcar parţial, atât pentru că evocă împrejurări mai puţin cunoscute astăzi, dar care în epocă au stârnit multe îngrijorări şi comentarii, cât şi pentru că a fost o autentică mostră de elocinţă parlamentară de cea mai înaltă clasă. Iată dar declaraţia lui Take Ionescu, aşa cum a fost ea transmisă la Viena (în limba franceză):

„Domnilor, e cât se poate de regretabil că afirmaţia făcută de d. Caranfil este adevărată. Cu atât mai mult cu cât abia acum câteva zile ministrul cehoslovac de externe d. Beneş, a avut la Brück a.d. Leyta, o convorbire cu cinci miniştri unguri care, între altele, l-au asigurat că cel puţin în următorii 5 ani această problemă nu va fi luată în consideraţie. Cu toate acestea, duminică dimineaţa, la ora 9, fostul Kaiser Karl a sosit la Szombathély, un oraş unguresc de la hotarul cu Austria. Acolo, el a declarat colonelului Lehrer, comandantul armatei ungare de vest: «Eu sunt regele legitim al Ungariei şi cer să mă recunoaşteţi drept comandantul suprem al trupelor!» Colonelul Lehrer i-a replicat că nu poate face acest lucru fără aprobarea guvernului. O coincidenţă curioasă a făcut ca tocmai atunci primul ministru al Ungariei să participe la o vânătoare lângă Szombathély. De acolo, primul ministru a plecat cu fostul împărat, în automobil, la Budapesta. Aici s-au dus direct la Palat, unde fostul Kaiser a avut cu primul ministru şi cu amiralul Horthy, acum regent, o întrevedere care a durat trei ore. Amiralul a cerut Kaiserului să părăsească Budapesta, întrucât momentul nu este propice. După această întrevedere, de trei ore, Kaiserul a părăsit Budapesta, dar luni mai era încă la Szombathély, încât în momentul de faţă nu pot să afirm că el nu se mai află pe teritoriul ungar. Reprezentantul Angliei, poftit luni dimineaţă în audienţă de amiralul Horthy, a declarat în modul cel mai categoric că Marea Britanie nu va tolera o revenire a Habsburgilor. Spre seară a fost invitat şi ministrul plenipotenţiar italian care a făcut, cu siguranţă, o declaraţie similară, cu atât mai mult cu cât între Italia şi Iugoslavia există o înţelegere în acest sens. Ieri trebuia să fi făcut o declaraţie şi ministrul nostru, precum şi aceia ai Cehoslovaciei şi Iugoslaviei, întrucât ştiu că au solicitat să fie primiţi tocmai pentru asta. Acestea sunt ştirile pe care le-am primit astăzi şi numaidecât am dat ministrului nostru, printre alte instrucţiuni, şi pe aceasta: dacă în pofida tuturor, lucrul se va întâmpla, misiunea noastră va părăsi imediat Budapesta. Aceasta este, domnilor, prima măsură a guvernului, care va fi apoi urmată şi de altele. Sper că nu vom fi, totuşi, nevoiţi să apelăm la ele.

...Repet încă o dată, domnilor, sper că nu va fi nevoie să luăm aceste măsuri şi că raţiunea va precumpăni asupra politicienilor din Ungaria care nu înţeleg situaţia din Europa şi se dedau unui joc atât de primejdios.

Doresc sincer să avem cele mai bune relaţii cu Ungaria vecină şi suntem gata să-i uşurăm situaţia economică, dar nu putem asista indiferenţi la sabotarea rezultatelor biruinţei noastre atât de scump plătite sub pretext că e vorba de treburi interne.

Nici noi, nici aliaţii noştri n-am dorit războiul mondial. El ne-a fost impus de două dinastii rapace şi de naţiuni ce şi-au imaginat că erau destul de puternice spre a introduce o sclavie generalizată în folosul lor..." (Aplauze).

Cum spuneam, evoluţia relaţiilor româno-maghiare a rămas şi ulterior un obiect de cel mai mare interes pentru ministrul austriac la Bucureşti. Astfel, la numai două săptămâni după anterioara relatare, mai precis la 14 aprilie 1921, un alt raport „Strict confidenţial", comunica la Viena că pentru moment nu existau perspective de ameliorare a legăturilor dintre cele două ţări întrucât:

„În ciuda înfrângerii, Ungaria care a învăţat prea puţin şi n-a uitat nimic, se menţine neclintită pe poziţia integrităţii imperiului milenar. Regimul monarhic nu este decât un simbol al acestui principiu". ■

(Va urma)

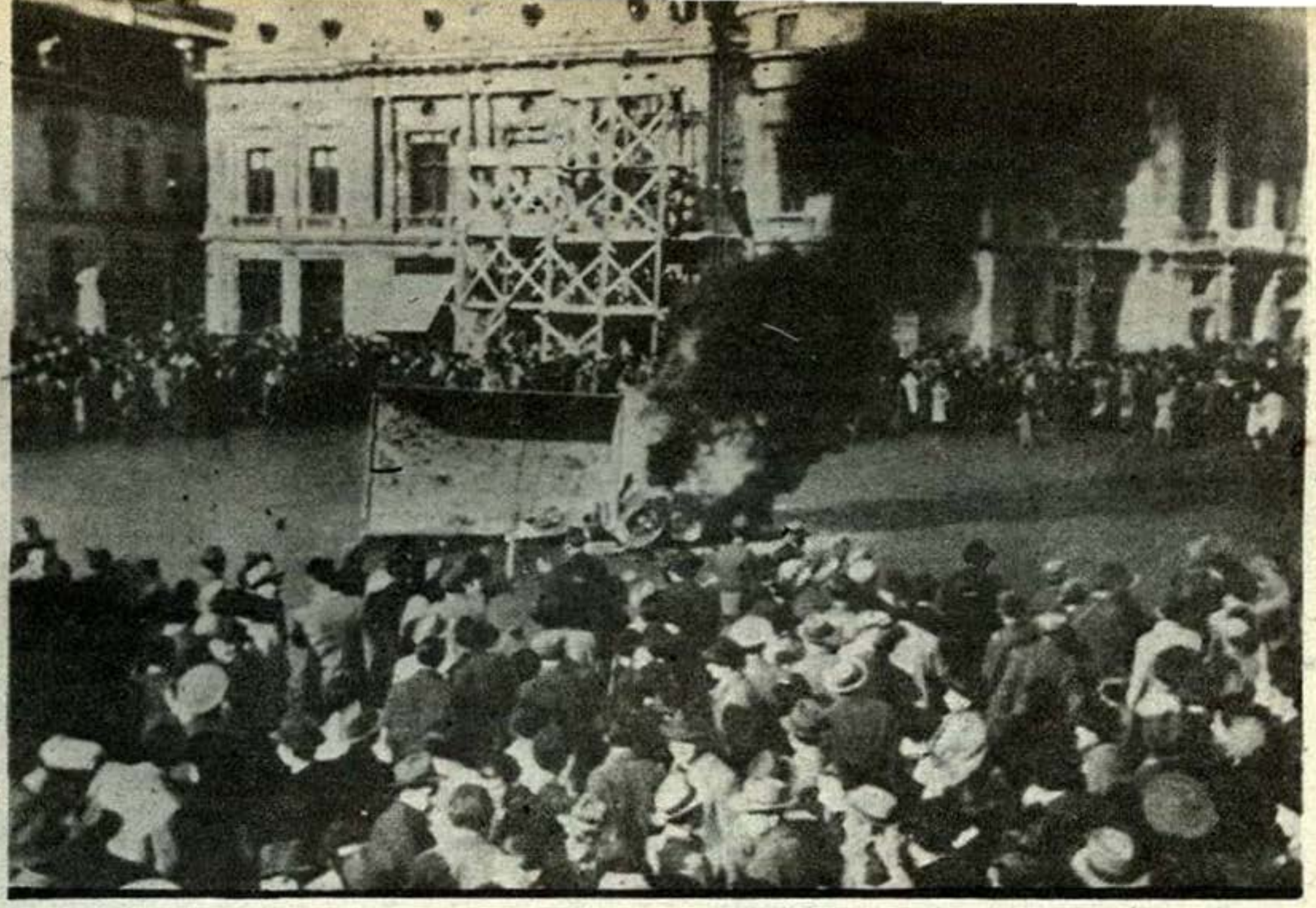

1946. STENOGRAMELE ŞEDINŢELOR CONSILIULUI DE MINIŞTRI

IOAN LĂCUSTĂ

Sunt documente ale istoriei noastre contemporane care, până în decembrie 1989, erau inaccesibile nu numai cititorului obișnuit, dar în general chiar și cercetătorilor. O astfel de categorie de documente o constituia cele privind viața politică de după 23 august 1944 și, în special, activitatea P.C.R.

Abia după decembrie 1989, în condițiile reorganizării și începutului modernizării arhivelor, au devenit (sau sunt pe cale de a deveni) accesibile și fonduri documentare ținute până atunci sub obroc. În acest cadru, Arhivele Statului din București au preluat și sunt în curs de a pune la îndemâna cercetătorilor importante colecții arhivistice, deosebit de valoroase pentru studierea și cunoașterea istoriei atât a regimului comunist în România, cât și a celorlalte partide, a confruntărilor politice, a destinelor unor personalități politice de prim plan, a conexiunilor istoriei românești cu istoria altor popoare în a doua jumătate a veacului nostru. Între ele, și arhiva istorică a fostului C.C. al P.C.R. Aceasta, după cum precizează dl. Ion Scurtu, director general al Arhivelor Statului, a fost dusă la Pitești în contextul evenimentelor din decembrie 1989-ianuarie 1990. În baza unui acord încheiat cu Ministerul apărării naționale, acest fond arhivistic trece acum la Arhivele Statului. O parte din documente au fost microfilmate și pot fi deja consultate, altele — din lipsă de spațiu de depozitare — se află încă la Pitești (vezi și Magazin istoric, nr. 12/1992).

În buna colaborare a revistei Magazin istoric cu Arhivele Statului din București și cu alte instituții arhivistice din Capitală sau din provincie, cititorii noștri au fost, în multe prilejuri, beneficiarii actualei deschideri a arhivelor, putând lua contact cu prioritate cu numeroase documente inedite, memorialistică necunoscută sau iconografie pentru prima dată pusă în circulație.

Vom pătrunde acum în universul unui astfel de fond arhivistic interzis până nu demult: cel al stenogramelor ședințelor Consiliului de Miniștri de după 6 martie 1945 când, după cum se știe, a fost instaurat guvernul prezidat de dr. Petru Groza, în care majoritatea portofoliilor era deținută de partidul comunist și formațiunile aflate sub influența sa (mulțumim colegilor de la Arhivele Statului din București pentru sprijinul acordat). Practic, era imposibil din punctul de vedere al P.C.R. ca astfel de stenograme să fie făcute publice până la 22 decembrie 1989. Parcurgându-le acum pentru prima dată, pătrundem în cercurile cele mai înalte ale puterii, luând contact cu dezvăluiri relevante ale mecanismului luării unor decizii, ale confruntărilor de interese dintre forțele politice aflate la guvernare, în care predominante apar graba comuniștilor de a prelua puterea și lipsa oricărei posibilități de acțiune a reprezentanților opoziției, când aceștia au fost acceptați în guvern. Totuși se remarcă încercarea acestora de a menține echilibrul politic în cadrul dezbaterilor guvernului, prin respectarea normelor unei activități democratice. În stenogramele inedite consultate de noi — și din care vom prezenta câteva — constatăm că au fost abordate foarte puține probleme de stat, într-o perioadă când țara se afla practic sub dominația sovietică, obligată să plătească conform acordului de armistițiu grele despăgubiri de război Uniunii Sovietice și se confrunta cu grave dificultăți economice generate de situația grea a industriei, de sărăcia populației, de o serie de calamități naturale etc.

Se cuvine, de asemenea, precizat că asupra autorităților românești se exercita un control permanent și împovărător al Comisiei Aliate (sovietice) de Control care, practic, în virtutea Convenției de armistițiu încheiată la 12 septembrie 1944 la Moscova controla toate sectoarele vieții românești: de la supravegherea activității în industrie sau agricultură, până la cenzura presei și a publicațiilor.

Regimul sever al armistițiului și povara „reparațiilor" (despre care radio Moscova afirma la 6 august 1994 că „a fost atât de blândă") își puneau pecetea și asupra deliberărilor din Consiliul de Miniștri, însuși președintele Consiliului, dr. Petru Groza, apelând — după cum vom vedea — în repetate rânduri la respectarea clauzelor Convenției de armistițiu, invocând autoritatea Comisiei Aliate (sovietice) de Control.

Iată de ce, parcurgând acum unele din stenogramele ședințelor guvernului prezidat de dr. Petru Groza, nu trebuie uitat momentul istoric respectiv, când dominantă în Europa centrală și de sud-est devenise U.R.S.S., după cum nu trebuie ignorat nici faptul că, odată ajunși la putere, comuniștii aveau ca principal obiectiv firesc al acțiunii lor consolidarea dominației și eliminarea adversarilor de pe scena politică.

Pentru început, vom lua cunoștință cu dezbaterile unei ședințe restrânse a guvernului[1] Petru Groza din ziua de marți, 15 ianuarie 1946. Participă: primul-ministru împreună cu M. Romniceanu, ministru de stat din partea P.N.L.—Brătianu, Emil Hațieganu, ministru de stat din partea P.N.Ț.[2] (ambii

[1] De regulă, ședințele Consiliului de Miniștri aveau loc joia sau vinerea, cu participarea tuturor miniștrilor, secretarilor și subsecretarilor de stat. În cursul săptămânii aveau loc reuniuni restrânse ale cabinetului, pe anumite probleme la care participau doar miniștrii de resort. Ședințele erau prezidate de primul-ministru dr. Petru Groza sau, în absența acestuia, de vicepreședintele Consiliului, Gh. Tătărescu; pe lângă aceștia, guvernul avea în componența sa 16 miniștri, 2 miniștri fără portofoliu și 13 subsecretari de stat.

[2] Între 16 și 26 decembrie 1945, la Moscova a avut loc o sesiune a Conferinței miniștrilor afacerilor externe ai U.R.S.S., S.U.A. și Marii Britanii care, printre altele, a luat și o serie de hotărâri privind România: recunoașterea guvernului dr. Petru Groza, includerea în guvern a câte unui reprezentant al P.N.L. și P.N.Ț., organizarea în cel mai scurt timp de alegeri generale legislative. La 31 decembrie, o comisie interaliată compusă din A.I. Vișinski (U.R.S.S.) și ambasadorii la Moscova, A. Harriman

fără portofolii), L. Pătrășcanu, ministrul justiției, Teohari Georgescu, ministrul afacerilor interne, Petre Constantinescu-Iași, ministrul propagandei. Ședința s-a deschis la orele 17.45 și s-a încheiat la orele 19.00.

Să urmărim și noi, așadar, câteva secvențe din filmul acestor dezbateri, cum ni le-au păstrat înregistrările stenografilor Alfred Ionescu și V. Brânză.

(S.U.A.) și A.C. Kerr (Marea Britanie), sosește la București pentru a comunica guvernului aceste hotărâri, urmărind transpunerea lor în practică.

Pentru locurile în guvern cele două partide i-au desemnat pe Ion Mihalache (P.N.Ț.) și C.I.C. Brătianu (P.N.L.), neacceptați însă de Consiliul de Miniștri, drept pentru care au fost propuși M. Romniceanu (P.N.L.) și Em. Hațieganu (P.N.Ț.), acceptați la 7 ianuarie 1945 ca miniștri fără portofoliu.

• Scânteia, **puțin clandestină** • **Gh. Tătărescu vinde** Viitorul **pe Calea Victoriei** • **Ce aprobă și ce nu aprobă Comisia Aliată de Control** • **Nu scrieți despre dictatura lui Fedeleș Vodă** • **Dr. Petru Groza și floarea** • **Sfatul specialiștilor în greve — hohote de râs** • **Spectacol la Curtea Marțială**

Ședința este deschisă de primul-ministru care prezintă atribuțiile celor doi miniștri fără portofoliu, după care urmează o discuție asupra localurilor pentru unele partide politice. M. Romniceanu arată că imobile ale partidului său, P.N.L., au fost rechiziționate pentru unele instituții sovietice (la Brăila) sau pentru o popotă a armatei roșii (la Galați). La Brașov, situația e mai limpede: *„Am împărțit localul pe din două cu domnul Tătărescu: noi stăm în bucătărie și domnul Tătărescu în salon"*. După cum se știe, Gh. Tătărescu se desprinsese din vechiul partid liberal, rămas sub conducerea lui Constantin (Dinu) I.C. Brătianu.

Este adusă apoi în discuție chestiunea apariției unor publicații ale opoziției, liberale sau național-țărăniste.

Printre acestea *Viitorul*, organul P.N.L. suspendat la cererea Comisiei Aliate de Control. *„Acuzația care s-a adus ziarului* Viitorul — explică M. Romniceanu — *nu este prea mare. Ziarul* Viitorul *a publicat o carte poștală în care erau trecute niște inițiale și s-a crezut că este vorba de un limbaj cifrat. Comisia Aliată de Control, în luna aprilie anul trecut, a ordonat suspendarea ziarului* Viitorul".

Dar publicația este disputată atât de P.N.L.—Constantin Brătianu, cât și de gruparea dizidentă a lui Gh. Tătărescu. În această situație, *„Comisia Aliată de Control a găsit cu cale că nu e locul să se aprobe reapariția acestui ziar în mâinile domnului Tătărescu. Maiorul Leovin l-a chemat pe domnul Constantin Brătianu și a discutat această chestiune"*. Comisia... imparțială a comunicat că *„nu vrea să se bage în discuțiile dintre cele două ramuri ale partidului liberal și că, prin urmare, nu dă autorizație de reapariție a ziarului* Viitorul *nici pentru această nouă formațiune, nici pentru vechea formațiune și că înțelege să fie absolut neutră în această chestiune"*.

P. Constantinescu-Iași sugerează să se facă diligențe pentru reapariția ziarului liberal, eventual cu alt nume, pentru că „Viitorul *are, ca să zic așa, două pete care apasă asupra lui"*.

M. Romniceanu ripostează: *„Insist pentru ziarul* Viitorul *— el poate fi o gazetă ca oricare alta; se poate scoate o altă gazetă cu oricare alt nume — insist pentru că* Viitorul *datează în istoria partidelor, a ziarelor de partid de 30-40 ani. Eu știu interesul pe care dvs. l-ați pus când ați scos organul dvs. comunist cu numele de* Scânteia, *care era organul clandestin al partidului.*

Dr. Petru Groza, președintele Consiliului: — Nu clandestin, dar ilegal.

D. L. Pătrășcanu, ministrul justiției: — Era puțin clandestin, dar n-are a face.

D. prof. Constantinescu-Iași, ministrul propagandei: — Și Viitorul *a fost ilegal.*

D. dr. P. Groza, președintele Consiliului: — Îl vindea domnul Tătărescu pe Calea Victoriei".

În continuare se discută cererea depusă de P.N.Ț. prin N. Penescu, secretarul general al partidului, de reapariție a gazetelor național-țărăniste suspendate. Dr. P. Groza precizează că nu toate publicațiile menționate în lista prezentată au fost interzise după 6 martie 1945. *„Domnul Penescu în adresa d-sale a sărit peste cal și se vede acolo tendința de a prezenta lucrurile fals. Îmi atribuie lucruri cari nu-mi aparțin. Cred că acest fel de a coresponda nu duce la bune rezultate. Și iată de ce: eu, văzând din conținutul textului falsificarea datelor, eu pur și simplu pun cererea la dosar și nu răspund.*

Am vrut să se știe — continuă primul ministru — *că dacă se va continua în acest fel și în stil de acuzator public, punând în sarcina mea lucruri care nu-mi aparțin de-loc și afirmațiuni care nu se potrivesc cu realitatea sau care pot fi greșite, în acest caz eu pur și simplu aceste cereri le trec la dosar"*.

Din lista de gazete națio-

A.C. Kerr, ambasadorul britanic la Moscova; în p. 19 (sus) în timpul manifestației de la 8 noiembrie 1945; (jos) Gh. Tătărescu (stânga), A.I. Vîșinski (centru) și dr. Petru Groza

nal-țărăniste, se constată că 8 au fost suspendate de Comisia Aliată de Control, altele *„au dispărut în negura vremurilor înainte de 23 august 1944"* (P. Constantinescu-Iași), în fine altele *„au dispărut într-un mod neclar"* (același) sau *„le-au dispărut cititorii"* (L. Pătrășcanu).

La insistența lui Em. Hațieganu, *„ne interesează să avem ziare"*, ministrul propagandei precizează: *„Nu vom da aprobare pentru ziarele care au propagat fascismul, antisemitismul și ale căror directori au avut o atitudine vădit antidemocratică. De exemplu, Bocșa Mălin a fost subvenționat de Antonescu, de Marcu* [Al.Marcu, ministrul propagandei în timpul lui Antonescu] *și nu-i vom da aprobare pentru a-și scoate ziarul. Vă rog să nu susțineți astfel de ziare. Este un act pe care nu vreau să-l definesc, care este puțin cam primejdios pentru dv. Vă rog să nu susțineți nici o gazetă pro-fascistă, care a fost stipendiată de guvernul Antonescu de la 1941-1944"*.

Și totuși cum să se procedeze pentru reapariția măcar a unora dintre publicațiile partidelor istorice? *„Prin urmare* — susține M. Romniceanu — *pentru ziarele care au fost suprimate de Comisia Aliată de Control urmează ca proprietarii sau giranții lor să se adreseze direct Comisiei Aliate de Control sau Direcției Presei, care la rândul ei va face intervenții la Comisariatul de Control"*.

Nu-i chiar așa, intervine P. Groza: *„Procedura este ca directorii de ziare să se adreseze guvernului, pentru că noi guvernăm și nu Comisiei Aliate de Control, care are dreptul de a controla activitatea noastră, conform dispozițiunilor din Convenția de armistițiu. Ne privește pe noi cum vom lucra cu Comisia Aliată de Control. Cred că vom hotărî concomitent, pentru că n-aș vrea să dau o hotărâre pe care Comisia Aliată de Control s-o dezaprobe"*. Atât de puternică era dorința de „colaborare" cu Comisia Aliată de Control, încât, într-un acces de sinceritate, primul ministru mărturisește: *„Nimănui nu-i convine să dea o hotărâre care ulterior să fie dezaprobată de Comisia Aliată de Control"*.

„Se pune problema care va fi de aici înainte regimul cenzurii", intervine M. Romniceanu.

La care primul-ministru face o scurtă disertație asupra cenzurii în condițiile începutului de an 1946, *„Există o cenzură politică exercitată de Comisia Aliată de Control și există o cenzură a noastră, în sensul democrat"* (care *„trebuie să apere democrația"*, întărește P. Constantinescu-Iași).

Dar ce este cenzura democratică? *„Tot ce este democrat* — arată P. Groza — *are libertate, tot ce este antidemocrat este interzis. Dacă cineva va scrie ceva despre dictatura lui Fedeleș Vodă, acesta sigur va fi cenzurat, sau dacă va face propagandă împotriva democrației"*.

Trecând peste interdicția de a scrie despre Fedeleș Vodă, M. Romniceanu — în consens cu E. Hațieganu — insistă asupra faptului că *„guvernul trebuie să dea asigurări asupra libertății presei"*.

„Ce mi se cere? ripostează primul-ministru. *Să desființez total cenzura"*.

„Nu putem să vă cerem desființarea cenzurii, fiindcă suntem încă sub armistițiu"[1], precizează M. Romniceanu. Trebuie însă lăsată libertatea exprimării *„punctului de vedere al partidelor politice, al partidelor politice de la guvern — și poate chiar și mai larg — expunerea ideilor acestor partide.*

Dar — continuă reprezentantul P.N.L.-Brătianu — *să se facă un distinguo: pe eternele definițiuni, asupra cărora nu ne putem pune de acord — ce este democrația, ce nu este democrația, ce este fascismul și ce nu este fascismul"*.

Primul ministru vrea să răspundă, dar Teohari Georgescu, ministru de interne, intervine: *„proces de intenție"*. Și Petru Groza acceptă. *„Este un proces de intenție"*.

Totuși este de acord ca *„în interiorul acestor cadre"* (Convenția de armistițiu) *„să se miște toată lumea liber. N-am spus că nu voi admite ca partidele celelalte să-mi critice actele mele de guvernământ sau chiar linia mea politică"*.

„Va să zică — insistă M. Romniceanu — *sunteți de acord că expunerea ideilor politice ale partidelor care fac parte din guvern să fie liberă? Am înțeles bine?"*

Așa este, continuă P. Groza, *„dacă însă aceste idei se mențin pe linia democrației pe care o apăr.*

Le-am spus și domnilor Kerr și Harriman: Poate să devină cineva din alb roșu și din roșu alb; același grup de oameni poate să se schimbe și din democrat cum era până acum să devină antidemocrat; după cum un antidemocrat poate să devină democrat. Există textul acesta în declarațiile ce le-am făcut, în conversațiile avute cu

[1] Prin articolul 16 al Convenției de armistițiu, se instituia cenzura de tip comunist în România postbelică, îngrădindu-se accesul și libera circulație a informației (înființarea Fondurilor „S" din biblioteci, arhive, muzee etc., desființate abia în primele zile de după decembrie 1989; vezi și *Magazin istoric*, nr. 12/1992).

dumnealor. Mi-a și spus domnul Kerr: «Du bist wie eine Blume» [Ești ca o floare], *și i-am răspuns: «Auch eine Galatee kann erröten»* [Și o galatee se poate înroși]. *Este de la sine înțeles*".

Cum M. Romniceanu este nesatisfăcut și de această declarație a primului ministru, acesta continuă: *„Dacă partidele istorice cu program avansat din guvern se mențin pe linia democrației, se poate. Dar mâine se poate schimba și Frontul plugarilor. Mâine se poate să mă pomenesc cu o schimbare internă și s-o iau razna și să fac bunăoară o politică antisemită sau antimaghiară. Dar atunci nu mai este Frontul plugarilor pe linia democrată".*

În cele din urmă, ministrul justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, închide discuția cu concluzia: *„Rămâne declarația domnului prim-ministru că expunerea ideilor politice ale partidelor politice este liberă".*

Totuși problema cenzurii nu este pe deplin lămurită. În finalul ședinței, M. Romniceanu revine: *„Mai am o chestiune delicată. Desigur că aici nu se pot lua măsuri de guvern. Mă adresez dv. și în special acelora din dv. care sunt membri ai partidelor muncitorești pe chestiunea cenzurei, pe care din când în când o exercită comitetele din întreprinderile tipografice. Chestiunea este foarte delicată".*

Primul ministru cunoaște problema. Dar se menține pe poziția sa: *„Eu nu pot garanta că nu se face grevă, o grevă mică parțială; dar pot garanta că nimeni altcineva nu cenzurează decât autoritatea competentă. În afară de autoritățile competente, nimeni nu cenzurează în această țară. Dar dacă vin câțiva tipografi și fac o grevă parțială? Până acum noi n-am avut nici o grevă. I-am întrebat și pe Marii Aliați și le-am spus: dumnealor, cari sunt specialiști în grevă — învățați-mă cum putem preveni grevele? Au râs și mi-au spus că n-au soluția".*

În cadrul aceleiași ședințe din 15 ianuarie este discutată și situația celor arestați în urma incidentelor din 8 noiembrie 1945. După cum se știe, în acea zi, a Sfinților arhangheli Mihail și Gavril, ziua onomastică a regelui Mihai I, P.N.Ț. și P.N.L. au organizat o manifestație de simpatie față de suveran (aflat la Sinaia) la care au participat zeci de mii de bucureșteni (tineri, muncitori, funcționari). „Manifestația — scrie Victor Frunză în *Istoria stalinismului în România*, București, 1990 — a fost concepută ca o demonstrație și s-a transformat în răscoală de stradă". A fost înăbușită prin intervenția forțelor de ordine și a unor detașamente înarmate din rândul contramanifestanților, care au tras orbește în mulțime. „În istoria partidului comunist — scrie autorul citat — va rămâne ca momentul când mase de oameni, cu precădere tineri, i-au negat dreptul de a dispune de destinul țării și al lor. Și va mai rămâne ca întâia răscoală în estul european, în curs de satelizare de Kremlin".

Într-un comunicat al P.N.Ț. din 10 noiembrie 1945, referitor la evenimentele din București, se menționează: „Am cerut Comisiei Aliate de Control să instituie o anchetă asupra tuturor împrejurărilor în care s-a petrecut asasinarea și rănirea cetățenilor pașnici — se vorbește de zeci de morți, sute de răniți — și asupra schingiuirilor la care sunt supuși mii de arestați, fără nici o formă legală.

Guvernul care este acuzat de aceste crime, nu poate fi anchetator și judecător. Țara cere să fie dovediți și pedepsiți adevărații vinovați" (cf. *Istoria Partidului Național-Țărănesc. 1926–1946*, volum alcătuit de Vasile Arimia, dr. Ion Ardeleanu, dr. Alexandru Cebuc, București, 1994).

Primul ministru, dr. Petru Groza declară: *„Am examinat această chestiune. Mi-am dat toată silința să cunosc materialul. Am chemat persoanele competente pentru că am vrut să aflu realitatea".*

Cu precizarea că cei vinovați de incidentele din acea zi vor fi cât mai repede judecați, dr. Petru Groza continuă: *„Acolo sunt două categorii de oameni. Sunt unii cari au tras cu armele și cari sunt vi-*

A. Harriman (x) la o recepție în timpul vizitei sale la București în 1946

novați, cari vor suferi pedeapsa. Am cerut să se aplice legile în vigoare. Sunt alții însă, cari n-au fost angajați în acțiuni cu armele". Acestora se hotărăște să li se dea drumul.

„Ce faceți cu Ilie Lazăr? — întreabă E. Hațieganu, ministru de stat din partea P.N.Ț. — *Este secretarul general al partidului nostru din Ardeal".*

„El suferă puțin de ideea persecuției", răspunde Petru Groza. La precizarea ministrului de interne, Teohari Georgescu — cel care, de fapt, organizase represiunea manifestanților — că trimiși ai Curții Marțiale s-au prezentat la domiciliul lui I. Lazăr, primul ministru precizează: *„A fost Curtea Marțială aici: îl citează ca să-l asculte. Am chemat pe domnul comandant suprem al Curții Marțiale și procurorii competenți și am văzut și cazul lui Ilie Lazăr. Am fost sesizat că vor fi dat mandat de arestare în contra lui. Dar nu este adevărat. Nu s-a emis mandat de arestare în contra lui Ilie Lazăr pentru că n-am vrut să fac erou din acest om, care vrea să devină erou.*

Am intervenit și la domnul ministru Teohari să nu se mai amestece". Și discuțiile continuă:

Teohari Georgescu: *„Nu mă mai amestec, dar este implicat în proces".*

Em. Hațieganu: *„Va fi ascultat, dar să nu-l arestați".*

Dr. P. Groza: *„Va fi ascultat, dar nu va fi arestat. Ești mulțumit?"*

Em. Hațieganu: *„Cum să nu".*

Dr. P. Groza: *„Dar să nu fie nici citat, nu se poate".*

L. Pătrășcanu: *„Pe cât este de curajos la vorbă, pe atât este de fricos la fapte".*

În continuare, M. Romniceanu, ministru de stat din partea P.N.L.-Brătianu, declară că *„după informațiile mele nu avem nici unul din membrii partidului nostru arestat".* Sunt însă vreo 6-8 simpatizanți (*„partizani"*) care n-au nici o vină să stea în arest.

Vinovăția celor care au participat la demonstrația din 8 noiembrie este aceea că nu au avut *„autorizație de întrunire în stradă, evident dând deoparte pe acei cari au tras cu armele și care au comis crime de drept comun.*

Pe aceștia — arată M. Romniceanu — *declar în numele Partidului Național Liberal, nu înțelegem, să-i susținem. Toți cei care au comis crime de drept comun urmează să-și primească pedeapsa cuvenită".*

În ceea ce-i privește pe ceilalți, continuă ministrul liberal, *„care sunt implicați pentru asociere și întrunire în stradă cu scopul de a aduce un omagiu M.S. regele, eu vă rog să binevoiți a vedea că, în momentul de astăzi, un astfel de rechizitoriu, pentru astfel de vini, este nepolitic".*

Nepolitic, deoarece ar putea afecta imaginea guvernului și a colaborării dintre partidele reprezentate. *„Odată cu venirea noastră în mijlocul dvs., trebuie să inaugurăm o atmosferă de destindere și să nu dăm ocazia unui spectacol la Curtea Marțială, cu martori, cu litanii, cu presă etc., care a dat naștere la crearea unei atmosfere de nimeni dorită astăzi.*

Avem un precedent istoric — continuă M. Romniceanu — *atunci când am făcut Blocul democratic defunct de la 23 august 1944, domnul Pătrășcanu ca ministru de justiție a întocmit un decret-lege de amnistie în această privință pentru ca să șteargă acest trecut care ar umbri colaborarea dintre noi. Nu cred că este bine ca să apară un astfel de rechizitoriu* [care trebuia să fie semnat chiar în acea zi de 15 ianuarie] *dat pentru asociere și întrunire în stradă pentru omagierea M.S. regelui. Acest rechizitoriu ar trebui să fie acoperit de o ordonanță de neurmărire, pentru a nu veni cu un decret de amnistie, pentru a șterge astfel acest trecut care ar putea să umbrească câtuși de puțin colaborarea noastră."*

Cu alte cuvinte, prin pledoaria sa, ministrul liberal solicita, în numele unei aparente bune colaborări între partidele de stânga și de opoziție, ștergerea oricărei conotații politice a evenimentului. Să fie sancționate doar crimele *„de drept comun, indiferent de cine le-a comis. Acolo însă unde nu dictează interesele ordinii publice, unde este un substrat politic, toate aceste acuzațiuni urmează să dispară. Cred că este bine să facem și cu această ocazie un compliment M.S. regelui, închizând acest capitol. Cred că este bine să se facă acest lucru în vederea concordiei între partide".*

Primul ministru nu este însă de acord cu un astfel de *„compliment"* și o astfel de „concordie" soldate cu morți. *„Această manifestație* — arată P. Groza — *a avut rezultate tragice, a dus la uciderea unui număr de muncitori, a unui polițist și a unui jandarm. O astfel de acțiune nu poate fi pusă la dosar fără nici o altă procedură. Cei care sunt responsabili de actele săvârșite la 8 noiembrie, când au căzut atâtea jertfe omenești, trebuie să răspundă. Toți cei care s-au dus la această manifestație cu pistoalele în buzunar vor trebui să răspundă de faptele lor".*

Ministrul de interne, Teohari Georgescu, intervine: *„Sau care au pregătit această manifestație".*

La insistența lui M. Romniceanu de a fi judecați numai cei *„care sunt criminali de drept comun",* iar ceilalți, *„care sunt implicați numai în acțiunea cu substrat politic urmează să fie eliberați",* primul-ministru stăruie asupra faptului că vor fi judecați atât cei *„cari au săvârșit crime, au venit la manifestație cu arme și sticle de benzină",* cât și *„acei care i-au pus la cale, autorii morali".*

După ce ministrul de interne precizează că din *„220 de arestați au mai rămas vreo 30",* cel de justiție amintește că *„sunt 14 victime",* primu-ministru continuă: *„Sunt dator să vă fac o preciziune. Astăzi am examinat încă, o*

(Continuare în p. 27)

ŞTEFAN FORIŞ

VĂZUT DE APROAPE

GRIGORE RĂCEANU

Semnatarul acestor amintiri (unul dintre cei ce au semnat scrisoarea celor 6 membri ai P.C.R. din 1989 contra dictatorului Nicolae Ceauşescu) este prezent pentru a treia oară în paginile revistei (nr. 1 şi 4/1994). Paginile reproduse din amintirile sale, dincolo de caracterul lor personal, au darul de a ne introduce în intimitatea concepţiilor şi acţiunilor, a vieţii comuniştilor şi a partidului lor în deceniile patru şi cinci, evidenţiind stări de spirit, practici şi atitudini altfel greu de surprins din alte surse documentare ale epocii. Şi cum o istorie obiectivă a partidului comunist şi a regimului comunist în România rămâne o prioritate a istoriografiei noastre, suntem convinşi că şi acest fragment referitor la relaţia dintre autor şi Ştefan Foriş, secretarul general al partidului comunist înlăturat în condiţii încă neelucidate până la capăt la 4 aprilie 1944, merită să vadă lumina tiparului. Sunt în aceste pagini destule elemente de natură a profila o imagine mai exactă a unor acţiuni ale partidului comunist din ţara noastră în anii celui de al doilea război mondial. Titlul fragmentului aparţine redacţiei Magazin istoric.

Relaţiile mele cu o serie de cadre din conducerea partidului comunist, inclusiv cu secretarul general al acestuia, Ştefan Foriş — nume conspirativ „Marius" —, le-am stabilit în 1942, mai concret în luna februarie 1942, când am fost adus la Bucureşti de la Timişoara.

La Timişoara fusesem trimis la începutul anului 1941 pentru întărirea organizaţiei de partid de acolo, destrămată din cauza arestărilor. Întrucât nu m-am putut acomoda şi nici împăca cu modul sectar în care îşi desfăşurau activitatea membrii organizaţiei din acest oraş, m-am angajat ca muncitor calificat la întreprinderea „Electrobanat" — fabrica „Dura", unde am lucrat în meseria mea.

La începutul anului 1942, în cadrul politicii de îmbunătăţire a componenţei partidului, am fost adus la Bucureşti. La început am fost încadrat la şcoala conspirativă de partid, iar după aceea am lucrat sub îndrumarea directă a lui Ştefan Foriş, chiar în sediul conspirativ al acestuia. Ştefan Foriş era un om voinic, înalt, inteligent şi în acelaşi timp foarte şiret. Deşi în general manierat, era doar în aparenţă calm, deoarece atunci când era contrazis se aprindea uşor, momente în care devenea de multe ori dur şi chiar cu unele manifestări agresive ca, de exemplu: bătea cu pumnul în masă şi arunca cărţile, împrăştiindu-le prin toată camera. Tot atunci am avut posibilitatea să cunosc şi pe unii din colaboratorii lui, printre care: Constantin Pârvulescu, Constanţa Crăciun, Iosif Rangheţ, Victoria Sârbu (nume conspirativ „Mira"), Remus Kofler, E. Farcaş, Davidovici şi alţii. Menţionez că, în perioada respectivă, conducerea partidului trecea prin momente dificile, pe de o parte, datorită căderilor repetate ale diferitelor organizaţii, iar pe de altă parte datorită refuzului, din diferite motive, a unor membri de a-şi continua activitatea.

În timpul pregătirii, dar mai ales în cadrul conlucrării directe, am ajuns până la urmă să am discuţii contradictorii cu Ştefan Foriş, uneori chiar aprinse, într-o serie de probleme. Totul a pornit de la insistenţa lui Foriş asupra necesităţii ca toate cadrele de partid să se încadreze şi să respecte întocmai linia Partidului Comunist din România (atenţie, nu Partidul Comunist Român, ci „din România"), aşa cum aceasta era trasată de la Moscova, pentru că partidul era privit nu ca un partid de sine stătător, ci ca o secţie a celei de a III-a Internaţionale Comuniste de la Moscova.

În contextul acestor discuţii m-am contrazis în repetate rânduri cu Ştefan Foriş asupra activităţii partidului în România. De asemenea, am avut păreri diferite cu privire la formarea şi unitatea statului român, precum şi în chestiunea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord, ca urmare a încorporării acestora la U.R.S.S. în iunie 1940. Astfel, de multe ori, în cadrul discuţiilor, Ştefan Foriş exprima nemulţumirea sa faţă de faptul că, spre deosebire de alte ţări din zonă, România continua să rămână în urmă în organizarea luptei de partizani. La repetatele mele întrebări, dacă partidul are suficiente forţe pentru declanşarea unei

operațiuni de masă, Ștefan Foriș răspundea invariabil că existau asemenea forțe și că era momentul pentru începerea acțiunilor. Personal, cunoscând forțele partidului, care la timpul respectiv nu depășea o mie de membri aflați în evidența Comitetului Central (aproximativ 700 de membri în libertate și cca 200 de membri în lagăre și închisori), evidență la care am avut acces, precum și influența limitată a partidului în rândul populației, aveam serioase rezerve față de capacitatea acestuia de a declanșa o astfel de acțiune, rezerve pe care le-am împărtășit lui Ștefan Foriș. El însă nu ceda din pozițiile sale. Atunci, pentru a-l pune la încercare, i-am prezentat într-o zi o schiță-plan în care sugeram formarea unor grupe de partizani din membri de partid aflați în libertate. Spre surprinderea mea, Ștefan Foriș, enervat, a țipat la mine, afirmând că eu prin propunerea respectivă urmăresc de fapt lichidarea cadrelor de bază ale partidului. În context, m-a calificat drept „lichidatorist", expresie folosită în acea vreme împotriva celor care aveau păreri diferite față de cele ale conducerii de partid. De asemenea, în cadrul discuțiilor, eu susțineam că în 1918, în urma prăbușirii imperiilor rus și austro-ungar, ca rezultat al primului război mondial, s-a realizat unitatea națională a poporului român pe baza principiului autodeterminării popoarelor, recunoscut la timpul respectiv de toate puterile democratice din lume: Anglia, Franța, S.U.A. și altele. Am evocat în acest sens votul Sfatului Țării din martie 1918 și cel al Consiliului național din noiembrie 1918, din Basarabia și, respectiv, Bucovina, precum și rezoluția adunării populare de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918 care au hotărât unirea acestor teritorii locuite de români cu România. Am subliniat că aceste acte istorice nu numai că au permis consolidarea statului național unitar român, dar i-au deschis și largi perspective pentru a-și desfășura activitatea sa pe baza principiilor democratice și în conformitate cu propriile interese. Cunoșteam bine aceste probleme și ca urmare a discuțiilor avute în acea perioadă cu Iuliu Maniu (*Magazin istoric*, nr. 4/1994), Ștefan Foriș a căutat să mă convingă că poziția mea era total greșită, susținând — conform directivelor primite de la Moscova — teza potrivit căreia, după 1918 România a devenit un stat multinațional.

În mod deosebit, Ștefan Foriș m-a combătut în chestiunea Basarabiei și Bucovinei de Nord, datorită opoziției mele față de anexarea, în iunie 1940, a celor două teritorii românești de către U.R.S.S. Am apreciat că în această privință comportarea guvernului sovietic nu a fost mai diferită de cea a „țarilor ruși" în trecut. Potrivit argumentelor prezentate de Foriș, evident reflectând poziția Cominternului, în iunie 1940 nu a avut loc încorporarea forțată a Basarabiei și Bucovinei de Nord la U.R.S.S., ci eliberarea celor două provincii românești de sub exploatarea burghezo-moșierească, un act pe care el l-a apreciat ca fiind calitativ superior celui de autodeterminare din 1918, pentru că în ultimă instanță — cum afirma el —, „prin trecerea la U.R.S.S., Basarabia și Bucovina de Nord urmau să beneficieze de superioritatea sistemului sovietic". De fapt, în concepția sa, care reflecta teza Moscovei, mai devreme sau mai târziu, întreg teritoriul României, de la Nistru până la Tisa, trebuia să fie transformat într-o republică sovietică, eliberându-se pentru totdeauna de sub jugul puterii capitaliste.

În toamna anului 1942 Ștefan Foriș m-a pus să expun în scris pozițiile mele în legătură cu problemele menționate, îndeosebi cele referitoare la cele două provincii românești anexate la U.R.S.S., ceea ce am făcut în cadrul unei scrisori-memoriu pe care i-am adresat-o. Ștefan Foriș a prezentat documentul respectiv conducerii partidului, cu propunerea privind excluderea mea din rândurile acestuia. Propunerea a fost aprobată în unanimitate, considerându-se că eu m-am abătut grav de la linia partidului trasată de Comintern, care era în permanență informat de poziția mea. În consecință, la sfârșitul anului 1942 am fost exclus din partid.

Nu am crezut atunci că voi mai avea de a face în viața mea cu memoriul respectiv. Evenimentele prin care am trecut în următorii ani m-au făcut aproape să uit de el. Nu a fost să fie așa. Astfel, în ianuarie 1953, când ocupam funcția de director general la Casa Autonomă a Monopolului Statului, am fost chemat de Diaconescu, ministrul industriei alimentare, care mi-a comunicat că sunt eliberat din funcție, deoarece eram pe lista celor ce urmau a fi promovați în muncă. Nu mi-a spus despre ce funcție era vorba, dar mi-a precizat că noua funcție pe care urma să o primesc intra în categoria celor care, conform practicii din vremea respectivă, era condiționată de verificarea la care urma să fiu supus de către o comisie superioară de partid, condusă de Iosif Chișinevschi, pe atunci membru în Biroul Politic. Întrucât, de la anunțarea lui Diaconescu trecuseră mai mult de două luni, timp în care rămăsesem fără serviciu și, deci, fără plată, i-am spus soției mele Ileana, să se intereseze la Iosif Chișinevschi, pe care îl cunoștea foarte bine, în legătură cu situația mea. Chișinevschi a primit-o și, după ce a auzit despre ce este vorba, a izbucnit într-un râs disprețuitor, spunându-i: „Apoi, tu Ileana, ai venit să intervii pentru apărarea unui dușman de clasă, un dușman al poporului, cu o poziție criminală împotriva liniei partidului, Cominternului și chiar a tovarășului Stalin!"

Întrucât, soția mea a spus că nu înțelege despre ce este vorba, Iosif Chișinevschi s-a îndreptat spre un dulap care se afla

lângă birou, l-a deschis și a scos de acolo un dosar. I-a spus Ilenei că este dosarul meu de cadre, după care a scos din el un document care de fapt nu era altceva decât Memoriul pe care eu îl înaintasem lui Ștefan Foriș în 1942. Afirmând că documentul respectiv reprezintă de fapt un act de trădare a liniei partidului, i-a dat de înțeles soției că, în aceste condiții, nu putea fi vorba de nici o avansare. Mai mult, referindu-se la gravitatea celor conținute în document, Iosif Chișinevschi a sfătuit-o pe Ileana chiar să divorțeze de mine. De atunci, cariera mea pe linie de stat a fost terminată.

Conținutul memoriului a revenit și cu ocazia anchetării la care am fost supus de către Colegiul de partid în primăvara anului 1958, anchetă care s-a soldat cu excluderea mea din partid, în urma Plenarei C.C. al P.M.R. din iunie 1958, arestarea și trimiterea la închisoare. Cred că scrisoarea-memoriu se mai găsește și astăzi în dosarul meu de cadre, care în toată această perioadă, ca și multe alte dosare, s-a aflat în Arhiva C.C. al P.C.R.

Revenind la perioada 1942, menționez că încă înainte de excluderea mea din partid, preocupat de întorsătura pe care o luaseră relațiile mele cu Ștefan Foriș și ceilalți, ca urmare a divergențelor apărute în cadrul discuțiilor și care prefigurau ruptura mea cu partidul, am început în mod serios să mă gândesc la situația mea. În context, am renunțat să mai stau în locuințele conspirative indicate de partid, rezolvându-mi această problemă fără știrea partidului.

Am făcut apel în acest sens la unii prieteni de ai mei refugiați din Cluj, cum a fost cazul lui Nicolae Metea care locuia în cartierul Rahova, și Neagu Ioan, care locuia în cartierul Dămăroaia... ■

STENOGRAMELE CONSILIULUI DE MINIȘTRI

(Urmare din p. 24)

dată lista arestaților. Am chemat procurorii militari la mine și m-au informat personal, fiindcă s-a susținut în fața celor Trei Mari că sunt morți și din partea cealaltă [a opoziției]. *S-a susținut că sunt 22 morți. Am cerut să mi se arate o singură victimă căzută din partea partidelor istorice. Nu s-a putut preciza nimic, pentru că partidele istorice n-au avut nici o victimă. Am cercetat să văd dacă este vreun dispărut. Am întrebat pe procurorii militari și toți mi-au răspuns: domnule președinte, am căutat, am cercetat și nu există nici un mort din partea partidelor istorice. A fost un singur student care se spune că ar fi dispărut cu 2 zile în urmă după această manifestație.*

Dacă mi s-ar arăta un singur caz aș deschide cele mai severe cercetări".

„Morții au un singur defect — ripostează M. Romniceanu — *că sunt morți".* La replica primului-ministru, *„Nu poate să moară cineva fără să se afle"*, ministrul liberal conchide: *„Mortul nu mai poate să spună din ce partid a făcut parte".*

Și totuși ai cui sunt morții?

M. Romniceanu: *„Vă mărturisesc că dintre membrii partidului nostru* [P.N.L.] *n-am găsit nici unul".*

Em. Hațieganu, ministru din partea P.N.Ț.: *„Nici eu nu știu vreun caz".*

După aceste declarații, primul-ministru poate conchide: *„Partidele istorice n-au avut nici o victimă. Cei care au fost omorâți sunt din rândurile noastre".* Iar ministrul justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, comunist, întărește: *„Uitați-vă la originea socială a celor cari au fost omorâți, pentru ca să vedeți imediat din ce partide au făcut parte".*

Și așa, cel puțin pentru câteva decenii, „apartenența politică" a victimelor demonstrației din 8 noiembrie 1945 a fost tranșată. ■.

Al doilea simpozion național „CIVILIZAȚIA BANCARĂ ROMÂNEASCĂ"

Sub egida Băncii Naționale a României, a Asociației Române a Băncilor și a Fundației Culturale Magazin Istoric, în zilele de 22, 23 și 24 noiembrie 1994, are loc la București al doilea simpozion științific consacrat civilizației bancare românești, care va avea tema Sistemul bancar în refacerea economică a României.

În numărul viitor al revistei noastre, 12/1994, veți putea cunoaște ce s-a discutat la această reuniune.

Asigurați-vă din timp procurarea numărului.

Veți afla astfel — de la sursa cea mai competentă și cea mai autorizată — cum se implică băncile în procesul de trecere a țării noastre de la un sistem economic centralizat la unul bazat pe legile pieței, cea care le supune permanent unui riguros examen.

DESPINA-MILIȚA,

DOAMNA LUI NEAGOE BASARAB

CORINA NICOLESCU

În trecutul mai îndepărtat al țărilor române, izvoarele scrise oferă ştiri relativ sărace privind viața și activitatea politică, socială și culturală a doamnelor și jupânițelor[1]. În cele mai multe cazuri, le cunoaștem doar numele și chipul zugrăvit, alături de ale soților și copiilor, în tablourile votive din biserici, brodat în fir și perle sau caligrafiat în filele vreunui manuscris. Există însă și (rare) excepții.

Despina-Milița, principesă de origine sârbă, devenită, prin căsătoria cu Neagoe Basarab, „prima doamnă" a Țării Românești, mamă a unui domn și a două doamne, ne-a lăsat mărturiile vieții ei zbuciumate pentru aproape o jumătate de veac.

Pribeagă din neam de viță veche

Cucerirea de către turci (1459) a celei mai mari și mai vestite cetăți dunărene, Smederevo, a însemnat și prăbușirea ultimului stat sârb, cel al Sremului. Printre nobilii sârbi care și-au găsit salvarea la vecinii lor din nordul Dunării a fost și despotul Gheorghe Brankovici, devenit, prin călugărire, Maxim; ajuns mitropolit al Țării Românești, el a jucat un important rol politic și cultural la curtea lui Radu cel Mare (1495-1508). Odată cu el, au sosit la Târgoviște și tinerele principese Despina și Elena, descendente a două mari familii de viță veche, Brankovicii și Iakșicii. Ele au scăpat, astfel, de soarta care, poate, le-ar fi așteptat, ca roabe în haremul vreunui sultan; dar și ca doamne ale țărilor române — Despina ca soție a lui Neagoe Basarab, iar Elena ca soție a lui Petru Rareș — au avut o viață zbuciumată, plină de griji și amărăciuni.

Deși date directe și explicite despre înrudirea Despinei-Milița cu despoții Gheorghe (Maxim) și Iovan Brankovici (tatăl Elenei) nu există, apartenența ei la această familie este indiscutabilă. Pomelnicul de la Argeș (ctitoria lui Neagoe Basarab), publicat integral relativ recent, în cele trei copii păstrate din secolele XVII și XVIII, înregistrează cu toată precizia numele membrilor familiei Brankovici, începând cu despotul Lazăr, din secolul XIV. Exactitatea datelor sugerează concluzia că Despina-Milița a fost aceea care l-a întocmit, numai ea putând cunoaște atât de bine pe toți membrii acestei familii. Numele ei apare în două rânduri: mai întâi, în lista principilor români, ca *Despina,* între cel al lui Neagoe și cel al lui Teodosie, fiul lor, și, a doua oară, la sfârșitul pomelnicului principilor sârbi, ca *Platonida*

[1] Acest articol a fost scris acum 25 de ani pentru revista *Magazin istoric.* Practici de cenzură acum apuse au împiedicat, însă apariția sa. Autoarea — regretata Corina Nicolescu (1922-1977) — a rescris textul, articolul fiind tipărit într-o revistă străină. Am socotit, însă, o datorie de onoare publicându-l, în forma sa inițială și în revista pentru care fusese scris. Subtitlurile aparțin redacției.

(numele de călugărie de la sfârșitul vieții), alături de cel al fiicei sale mai mari, Stana (călugărită *Sofronia*). În aceste pomelnice, știrile despre părinții Despinei lipsesc;

În tabloul votiv al bisericii episcopale Curtea de Argeș, Neagoe Basarab și Despina sunt înfățișați împreună cu copiii lor: Teodosie, Petru, Ioan, Stana, Roxanda și Anghelina.

doar despre mama sa, Donca, ne lămuresc (sumar) două mențiuni scrise: prima se află într-un izvor sârbesc, care o arată ca soacră a lui Neagoe Basarab; a doua e cuprinsă într-o notiță, recent descoperită, a istoricului Grigore Tocilescu (1850-1909), care a copiat o inscripție de pe un văl de tâmplă aflat într-o capelă a mănăstirii Lavra de la Muntele Athos, văl „făcut de Despina, doamna domnitorului Ioan Basarab [Neagoe] și de mama sa, doamna Donca".

De ce nu apare acest nume în pomelnicul redactat de Despina pentru mănăstirea Argeș? O explicație ipotetică ar putea fi aceea că Donca era soție nelegitimă a unui principe (foarte probabil Iovan) din familia Brankovici. La acestea, se mai adaugă observația că Despina nu poartă în nici o inscripție numele de familie Brankovici, așa cum el apare frecvent lângă cel al Elenei, soția lui Petru Rareș.

Despina-Milița s-a căsătorit foarte tânără, cu un nepot al banului Barbu Craiovescu, ambițiosul pretendent la tronul Țării Românești, anume boierul Neagoe, pe atunci vătaf de vânători. Căsătoria a avut loc, probabil, către 1504-1506, fiind celebrată în bogata mănăstire de curând înălțată de Craiovești la intrarea în cheile râului Bistrița. Primii ani în noua sa familie au fost tulburi, din pricina persecuțiilor îndreptate de Mihnea vodă cel Rău (1508-1509) împotriva boierilor Craiovești. Dar în ianuarie 1512 ea a urcat, alături de Neagoe, treptele tronului Țării Românești. Urmând anilor de prigoană, când Neagoe fusese nevoit să se refugieze în Transilvania, acest început de domnie se arăta încă plin de nesiguranță.

Doamnă respectată

La înscăunare, Despina era deja mama unui fiu — Teodosie, nefericit succesor vremelnic pe tronul tatălui său — și a unei fiice, Stana (devenită, mai târziu, doamnă a Moldovei). Doi fii, Ioan și Petru, și o fiică, Roxanda*, s-au născut înainte de 1517, când Despina apare zugrăvită, alături de soțul ei și de cei cinci copii, pe icoana Sfântului Nicolae, dăruită paraclisului cu acest hram de la mănăstirea Argeș. Anghelina, cea din urmă fiică, s-a născut după această dată și a murit înainte de 1522, când Despina, îndoliată, rămăsese doar cu două fiice (Stana și Roxanda), așa cum apare pe două icoane de la Argeș.

Două broderii, realizate în anii 1517-1522, reproduc portretele Despinei și ale familiei sale: *epitrahilul* păstrat la mănăstirea Xenofon din Muntele Athos, care s-ar putea să provină de la Argeș, și *vălul de tâmplă*, de o valoare artistică deosebită, care înfățișează „Coborârea de pe Cruce" și este păstrat în Sala Armelor din Muzeul Kremlinului. În ambele broderii, donatorii sunt reprezentați în cele mai fastuoase costume de ceremonie: Neagoe poartă granața imperială bizantină, iar Despina — caftanul greu, de catifea, brodat cu fir și îmblănit cu samur.

Ca doamnă a Țării Românești în anii 1512-1521, Despina-Milița s-a bucurat de toate onorurile, de tot fastul și bogăția vieții de curte dusă cu atâta strălucire de Neagoe vodă. Ea a trăit în vechiul palat al curții domnești de la Târgoviște, construit cu un veac în urmă de Mircea cel Bătrân; mai rar a stat la București și la Pitești, unde

* Numele existent în inscripții și documente este *Roxanda*, nu *Ruxanda* sau *Ruxandra*, cum greșit apare în unele manuale și tratate de istorie.

Restitutio ● Restitutio ●

existau reşedinţe mai recente, de pe la mijlocul secolului XV, petrecând, în răstimpuri, şi la ctitoriile familiei sale de la Bistriţa şi Argeş. Chiar înainte de a fi doamna Ţării Româneşti, Despina dispunea de o importantă avere personală, în bani şi în „scule", adică obiecte de podoabă, din aur şi pietre preţioase; astfel, ea a putut cumpăra, în vremea lui Radu cel Mare, moşia Găneasa de la Pârvu Craiovescu, dând acestuia banii necesari pentru a-şi achita datoriile faţă de turci. Mai târziu, după zidirea mănăstirii de la Argeş, doamna Despina a dăruit jumătate din venitul acestei proprietăţi paraclisului domnesc cu hramul Sf. Nicolae, întemeiat în cadrul noii ctitorii.

Neagoe şi Despina au dat Ţării Româneşti o faimă pe care nu o mai cunoscuse în trecut, prin două acţiuni importante: preocuparea de a sprijini, cu foarte importante ajutoare în bani, construcţii şi opere de artă, mănăstirile de la Sfântul Munte, cele din Serbia, de la Constantinopol etc. şi înălţarea deosebit de fastuosului monument de la Argeş. Sub acest aspect, domnia lui Neagoe poate fi asemuită cu cea a lui Ştefan cel Mare în Moldova — păstrând, desigur, proporţiile impuse de grelele condiţii politice şi de activitatea mai limitată în timp a domnului Ţării Româneşti. Ca şi Ştefan cel Mare, Neagoe a fost un păstrător al culturii bizantine, pe care a respectat-o, încercând s-o salveze în Ţara Românească şi în alte locuri, unde mai supravieţuia: în focarele culturale şi artistice de la Athos şi Muntele Sinai, în Serbia, Dalmaţia etc. În acelaşi timp, el a cunoscut şi a beneficiat de cultura şi de arta occidentală a Renaşterii, atâta cât acestea au putut pătrunde în Ţara Românească dinspre Transilvania şi Veneţia.

Mândră de originea ei, ambiţioasă şi întreprinzătoare — aşa cum ne apare dacă îi urmărim activitatea — Despina a contribuit, desigur, într-o largă măsură la strălucirea curţii lui Neagoe. Crescută între despoţii din familia Brankovici, ea cunoscuse, ca şi Neagoe, de mică, atmosfera artistică şi culturală a strălucitei lumi bizantine, care mai supravieţuia, după căderea Constantinopolului, în unele centre din sud-estul Europei, păstrată de meşteri zugravi, miniaturişti, iconari etc. Există indicii destul de sigure că această doamnă era o femeie instruită; ştiind să scrie cel puţin în limba slavă. În arhiva oraşului Sibiu, s-a păstrat o scrisoare a Despinei, din jurul anului 1513, cu sigiliul personal, şi care poate fi considerată autografă. Cu mulţi ani mai târziu, la 17 noiembrie 1541, Despina-Miliţa va trimite de la Bucureşti o scrisoare sibienilor, iscălită latineşte de *Despyna, relicta quondam spectabilis et magnifici domini Bazarab Woyvode Regni Transalpinensis*. Judecând după cărţile manuscrise, în mare parte sârbeşti, aflate în biblioteca mănăstirii Bistriţa, din secolele XIV şi XV, putem presupune că multe dintre ele au fost aduse şi lăsate aici chiar de Despina, devenită — prin înrudirea cu Craioveştii — ctitoră a acestui lăcaş. Pe unul din aceste manuscrise (copia slavă a unei cărţi de legiuiri bizantine), învăţatul Udrişte Năsturel va consemna că lucrarea fusese dăruită mănăstirii de însăşi doamna.

Continuând politica culturală a predecesorilor săi, Vlad Călugărul şi Radu cel Mare, Neagoe s-a preocupat, încă de la începutul domniei, de înzestrarea unor mănăstiri mai vechi din Ţara Românească şi de sprijinirea materială a celor de la Muntele Athos. Îndemnat desigur de Despina, prin care se înrudea cu despoţii Brankovici, Neagoe a ajutat o serie de ctitorii ale acestora din Serbia, în primul rând pe aceea a lui Maxim de la Kruşedol, apoi pe cele de la Deceani şi Sopociani, precum şi Sf. Prohor.

La 15 august 1517, cu prilejul terminării construcţiei de la Argeş — aşa cum povesteşte un martor ocular, Gavril „protul" Muntelui Athos — Neagoe a aşezat el însuşi icoanele împărăteşti şi alte obiecte preţioase dăruite noii ctitorii. Alături de el păşea Despina, însoţită de copii. După festivităţi, Neagoe şi Despina, împreună cu marii boieri, au participat la un mare ospăţ. Imaginea perechii domneşti, în atitudine de ctitori, participând la slujba târnosirii în veşmintele lor cele mai scumpe de ceremonie, s-a păstrat în pictura Argeşului, realizată mai târziu de zugravul Dobromir. Chipul Despinei, cu ovalul regulat, plin, nasul mic şi fin, cu arcadele ochilor adânci, a fost uşor alterat de restaurările succesive care au transformat pictura din veacul XVI. Peste părul prins într-o reţea de aur, doamna poartă o coroană înaltă, bătută cu pietre preţioase, decorată cu siluete şi animale în stilul Renaşterii; de sub coroană atârnă, în dreptul urechilor, încadrându-i figura, „pandeloc"-uri grele de aur. Deasupra cămăşii cu mâneci largi, cusute ca o ie cu râuri în roşu şi negru, ea poartă o rochie cu decolteu larg răscroit, tivit cu aplicaţii de aur şi fusta plisată, de culoare roşie. Un brâu lat, albastru, îi încinge talia înaltă, după moda Renaşterii. Pe umeri are un caftan greu de brocart italian, ţesut cu fir de aur, dublat cu blană de samur. Pictura aceasta — începută în vremea ginerelui ei, Radu de la Afumaţi, şi continuată de urmaşi — a fost supravegheată de doamna însăşi.

Durerea mamei dintr-o icoană

Trei ani după această mare festivitate de la Argeş, Despina va participa la inaugurarea celei de-a doua mari ctitorii a Ţării Româneşti — mitropolia de la Târgovişte — la care Neagoe a invitat şi pe reprezentanţii oraşului Braşov. Un an după aceea, la în-

ceputul lunii septembrie 1521, ea veghea la căpătâiul soţului ei, grav bolnav; stins curând din viaţă, Neagoe a fost îngropat în biserica mănăstirii Argeş, ctitoria lui, alături de copiii care-l precedaseră în veşnicie. Conştient de nestatornicia vremurilor şi întrevăzând feluritele greutăţi care puteau să urmeze după moartea sa, Neagoe adresa fiului său, la sfârşitul celebrelor *Învăţături*, o chemare directă: „Vino la mine, fătul meu Teodosie, vino şi te apropie către învăţătură şi sfatul cel bun...", recomandându-i — mai presus de toate — blândeţea, bunătatea şi dreptatea. Presimţind, poate, încercările de uzurpare, amintindu-şi şi de propria-i faptă din vremea înscăunării (uciderea lui Vlad cel Tânăr), Neagoe pare să-şi prevină fiul şi să-l mângâie pentru cazul unei nereuşite, de se va întâmpla să fie „domn gonit şi pribeag şi necăutat". Toate aceste prevederi s-au adeverit, din păcate.

Neagoe vodă murind la 15 septembrie 1521, i-a urmat la tron fiul, Teodosie — un copil, după unele izvoare, un adolescent de 13-14 ani după altele — sub tutela unchiului său, Preda. Împotriva lor s-a ridicat Dragomir Călugărul, venind cu oaste la Târgovişte. Plină de îngrijorare pentru soarta fiului ei va fi urmărit doamna Despina, din foişorul curţii domneşti, lupta care s-a dat în oraş sau în preajma lui. Preda a murit în această luptă, nu înainte, însă, de a fi chemat în ajutor pe Mehmet-beg, sangeacul de Nicopole, acelaşi care, cu nouă ani în urmă, ajutase şi pe Neagoe să ocupe tronul. Mehmet a venit cu întârziere în sprijinul lui Teodosie, nutrind şi gândul de a păstra pentru el tronul muntean.

Evenimentele din Ţara Românească erau urmărite cu înfrigurare la Sibiu, la Braşov, la Buda. Câştigând o victorie efemeră şi aparentă, la Târgovişte, Mehmet, ajuns adevăratul stăpân al ţării, a permis lui Bădica (o rudă a lui Teodosie) să-i taie capul lui Dragomir Călugărul. Câteva luni mai târziu, în ianuarie-februarie 1522, Teodosie scria braşovenilor, invitându-i să-şi trimită ca şi mai înainte negustătorii la Târgovişte — deşi el se afla în sudul ţării, la Slatina, din cauza unui alt rival — unde lăsase doi boieri „ca să păzească scaunul domniei mele". Curând, tânărul domn a trebuit să ia calea Stambulului, însoţit doar de câţiva boieri; rămasă la Târgovişte, doamna Despina scria braşovenilor despre solul pe care-l trimisese regelui Ungariei „încă pe când mi-era Teodosie voievod în ţară", amintindu-le să se roage pentru întoarcerea fiului său întreg şi sănătos.

Temerile mamei care-şi ştia dus fiul departe erau îndreptăţite. Teodosie nu s-a mai întors de la Istanbul: având o constituţie şubredă, a murit acolo şi doamna Despina nu i-a putut aduce măcar trupul în ţară, ca să-l aşeze în grop-niţa de la Argeş, alături de ceilalţi copii şi de Neagoe însuşi. Mamă zdrobită de durere, doamnă înfrântă în ambiţiile ei, Despina-Miliţa va pune să i se facă o icoană care, prin paralelismul ei dintre durerea de mamă şi a Fecioarei Maria şi propria ei durere, este îndrăzneaţă ca idee şi impresionantă ca expresie a sentimentelor. Îmbrăcată în caftan negru, cu chipul încadrat în zăbranic întunecat, doamna are o expresie de durere reţinută, pecete a întregii tragedii la care era părtaşă. Căci Despina trăieşte, odată cu drama-i proprie, şi pe aceea a Ţării Româneşti, văzând cum creştea pericolul pe care Mehmet-beg îl reprezenta pentru ţară. De la Constantinopol — unde îl însoţise pe Teodosie — logofătul Staico trimisese veste tuturor boierilor să-l susţină pe celălalt pretendent la tron, Radu (zis mai târziu „de la Afumaţi").

Pribeagă la Sibiu din pri-

Despina, ţinând în braţe şi plângându-şi fiul, pe Teodosie, aşa cum a fost imortalizată într-o icoană pictată la porunca ei imediat după 1521

măvara lui 1521, Despina, rămasă doar cu cele dóuă fiice (Roxanda și Stana), își îndreaptă gândul spre strămoși și cere să i se picteze încă o icoană, cu sfinții Simion și Sava, patronii Bisericii sârbești. Avea nevoie de mângâiere, căci durerea ei nu a încetat nici în pribegie, trebuind să asiste la conflictul iscat pentru mâna Roxandei între Radu de la Afumați și Ștefăniță vodă al Moldovei; în 1525, Roxanda a devenit soția celui dintâi, iar în anul următor Stana a plecat în Moldova. Despina însăși a putut reveni, astfel, la Târgoviște.

Aproape trei decenii de acum înainte, asistăm la repetate peregrinări ale doamnei, între Sibiu și Târgoviște. Țara Românească intrase în vâltoarea uneia dintre cele mai tulburi etape din istoria ei. După asasinarea lui Radu de la Afumați în 1529, Despina a trebuit să se retragă din nou la Sibiu. Trei domni se vor succeda pe tronul Țării Românești, toți încheindu-și domnia și viața în împrejurări tragice, până când Roxanda se va recăsători (1535) cu fostul ei cumnat, Radu Paisie (Petru de la Argeș, fiu al lui Radu cel Mare și frate vitreg al lui Radu de la Afumați). În 1545, Despina s-a stabilit la Sibiu.

Era vremea când, așa cum povestesc contemporanii,. a bântuit cea mai groaznică epidemie de ciumă din câte a cunoscut Transilvania: flagelul a nimicit peste 5 000 de oameni la Brașov și vreo 3 200 la Sibiu. Un istoric sas, Mihail Siegler, martor al acestei nenorociri, nota — printre evenimentele anului — că la 30 ianuarie 1554 a murit doamna Despina, văduva lui Neagoe. Abia după doi ani, o rudă a acestuia, devenit mitropolitul Anania al Țării Românești, i-a putut aduce trupul la Argeș, pentru a-l așeza alături de al soțului său. O lespede cioplită în stilul caracteristic pietrelor de mormânt din Țara Românească, în care arborele vieții, sub forma crucii, se îmbină cu semnul solar, poartă această inscripție simplă, în limba slavă, dictată probabil de mitropolit: † *A răposat roaba lui Dumnezeu, doamna Platonida monahia, și s-a sfârșit în Sibiu, în anul 7062, luna ianuarie, 30 zile. Și după doi ani a adus-a Preasfințitul Mitropolit Anania.* ■

COPERTELE

①-④ În evul mediu francez, evocările faptelor de arme ale cavalerilor asociate cu aventura și cu jocul dragostei, au avut un mare succes. Manuscrisul **Renaut de Montauban (coperta ①)**, care în numai 100 de ani, începând din 1482, a cunoscut 27 ediții. Eleonora de Habsburg **(coperta ④)**, sora lui Carol Quintul și a doua soție a lui Francisc I, cea care nu i-a dat deloc bătăi de cap (și nici de inimă) regelui **(Francisc I între soții și favorite,** p. 58)

② Icoană pe lemn lucrată din porunca Despinei Doamna; îi înfățișează pe sfinții Simon și Sava, iar în partea de jos, în genunchi, Despina și cele două fiice ale ei, Roxanda și Stana **(Despina-Milița, Doamna lui Neagoe Basarab,** p. 28)

③ Diploma de Cetățean de onoare acordată de orașul Balcic lui Nicolae Iorga la împlinirea vârstei de 60 ani; copertă a revistei **Boabe de grâu (N. Iorga: amintiri necunoscute,** p. 33)

PLANȘELE

Europa - România. Iată un titlu pe care l-am considerat nimerit pentru albumul nostru istoric din acest număr. El ni s-a impus de la sine. În cabinetul fotografic al Colecțiilor speciale ale Bibliotecii Naționale se află un album de fotografii care a aparținut cunoscutului om politic și diplomat român Vasile Boerescu (1830-1883), a cărui viață și activitate au fost evocate într-un articol recent publicat de revista *Magazin istoric,* nr. 1/1992.

Albumul conține o suită de portrete ale unor șefi de state și personalități ale vieții politice din diferite țări europene din ultimele decenii ale secolului trecut. Presupune că el a fost realizat în ultimii ani de viață ai lui Vasile Boerescu, când acesta a fost din nou ministru de externe al țării sale (1879-1881). Portretelor reproduse din acest album (în planșele noastre apar în registrul de sus) le-am adăugat pe acelea ale unor cunoscute personalități ale vieții politice și diplomatice românești din aceeași epocă și care, într-o împrejurare sau alta — ca președinți ai Consiliului de Miniștri, miniștri de externe sau reprezentanți ai statului român în diverse capitale europene — i-au cunoscut și s-au confruntat cu ei într-un context politico-diplomatic marcat de recunoașterea independenței României, proclamarea Regatului și pregătirea politico-diplomatică a Marii Uniri. (Albumul ne-a fost semnalat de doamna *Ana Plesia,* căreia îi mulțumim pentru amabilitate.)

Eugène Louis Jean Joseph Bonaparte

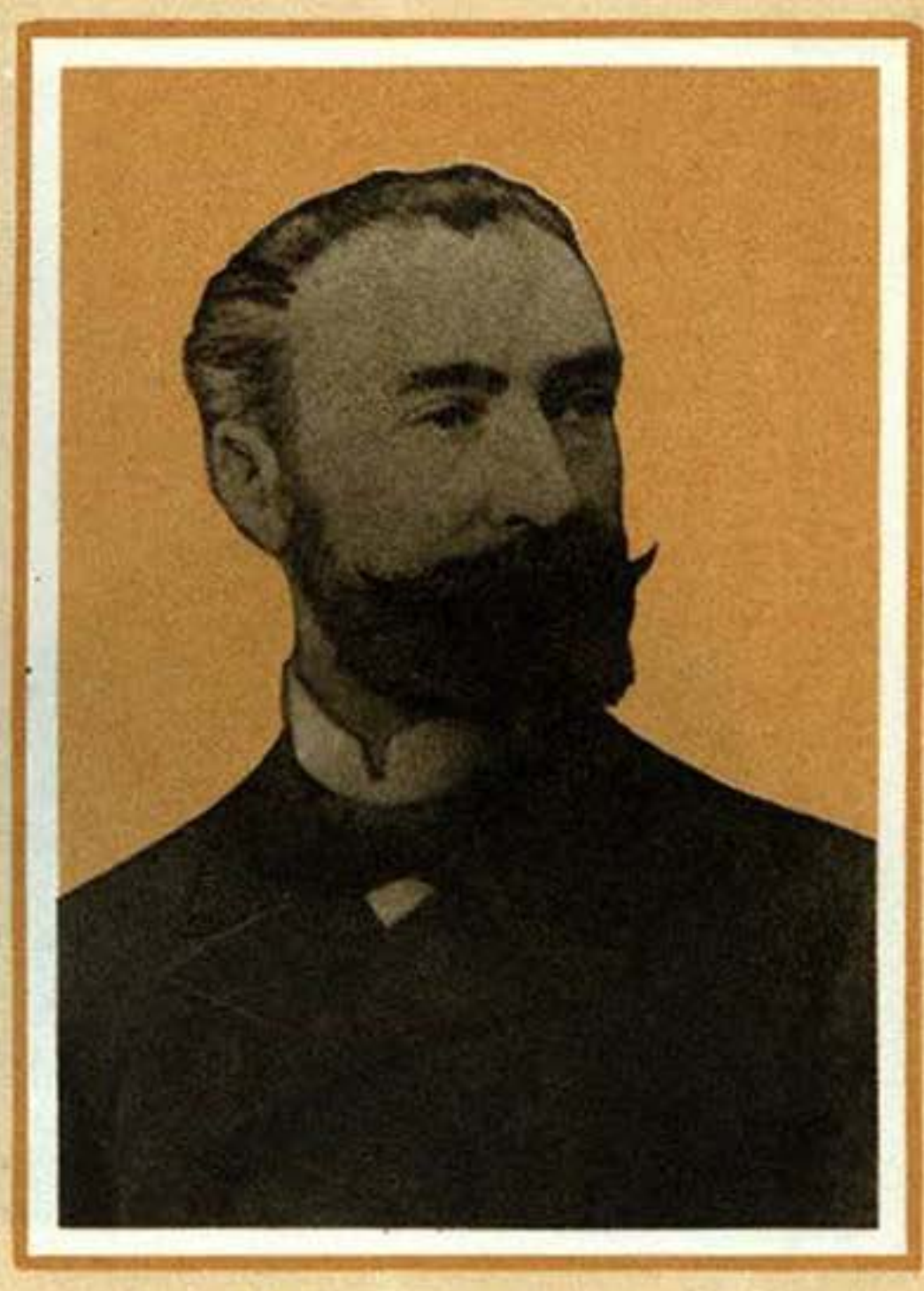

Marie François Sadi Carnot

Vasile Boerescu

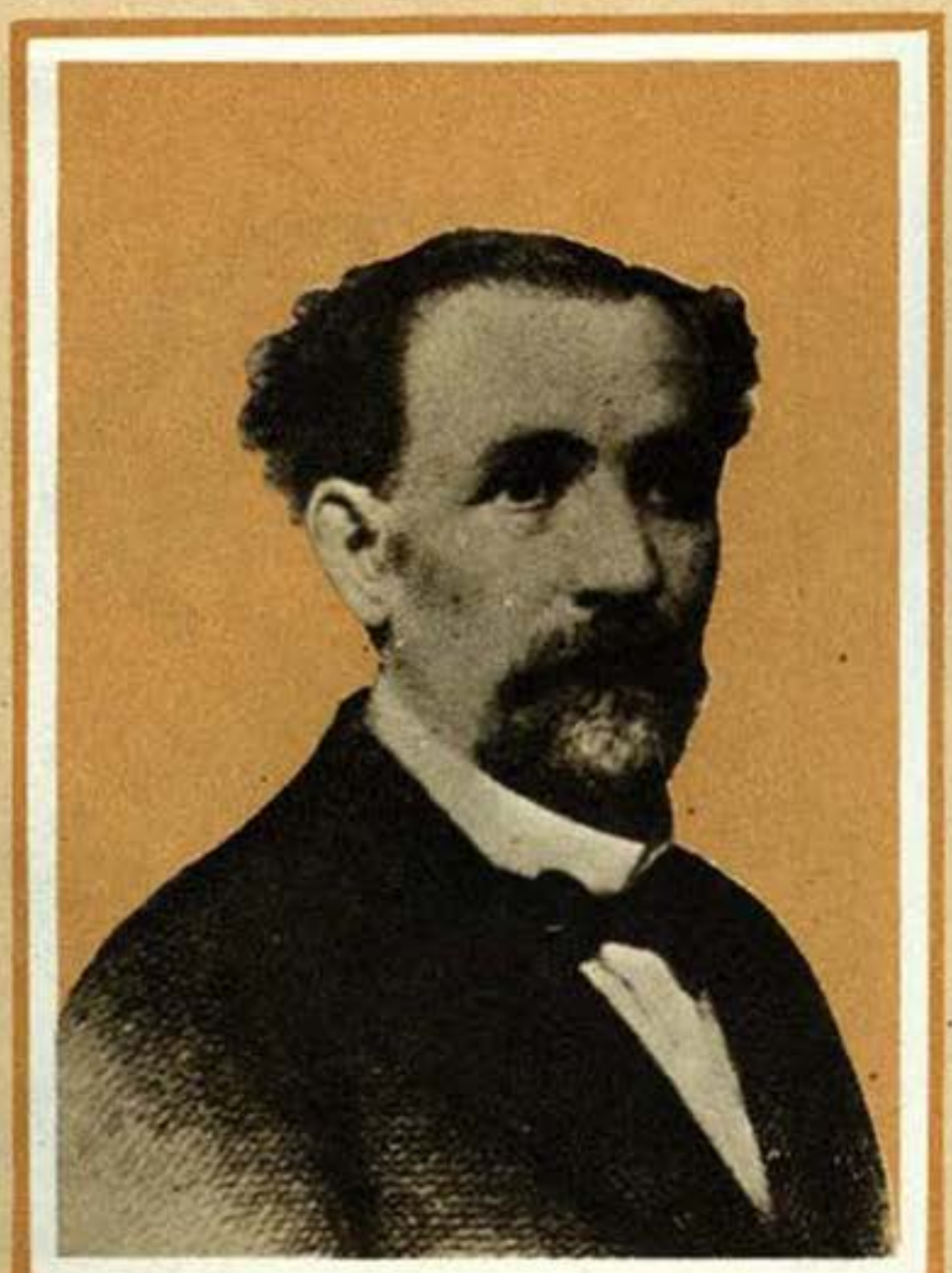

Mihail Kogălniceanu

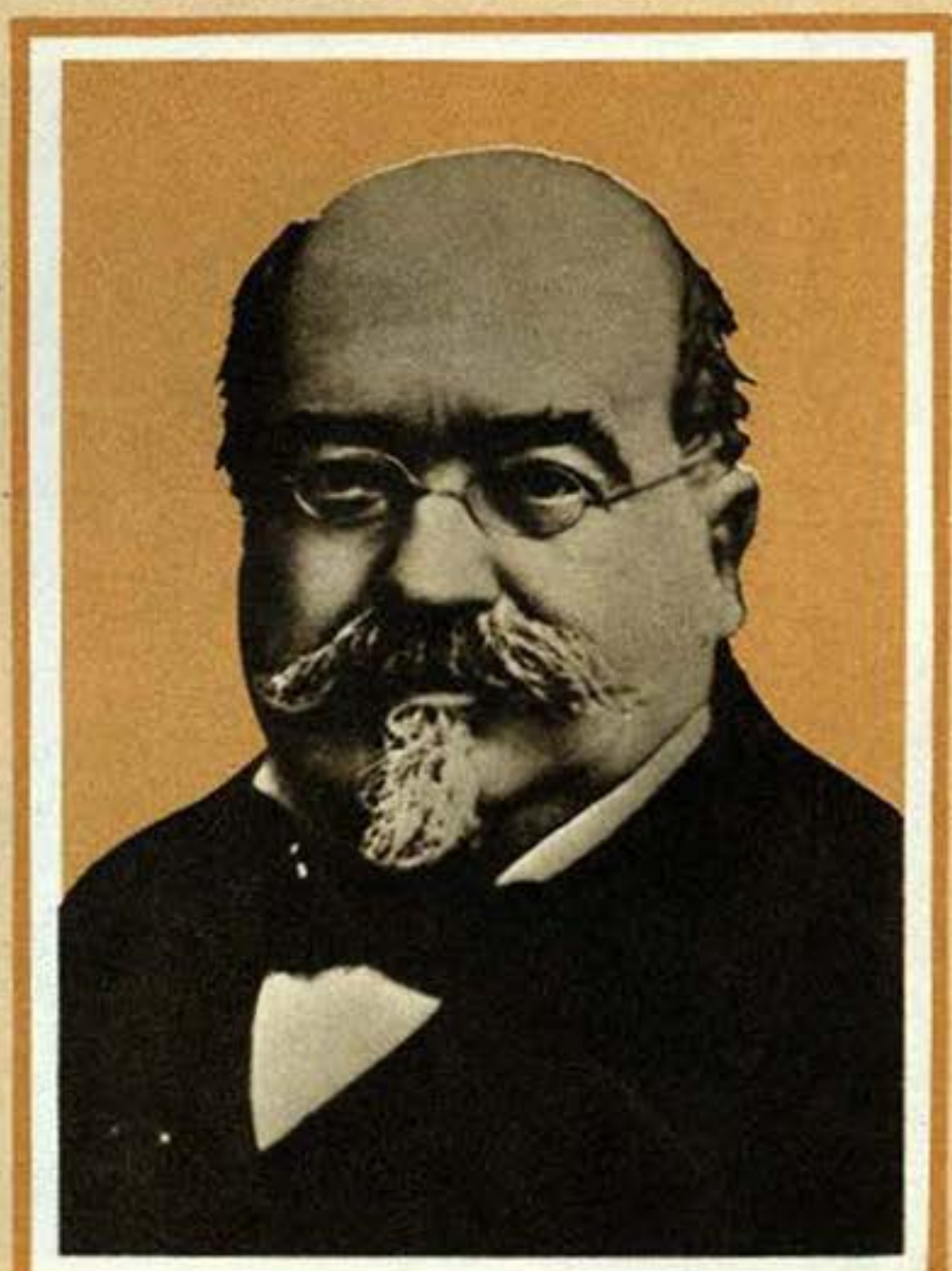

Wilhelm I

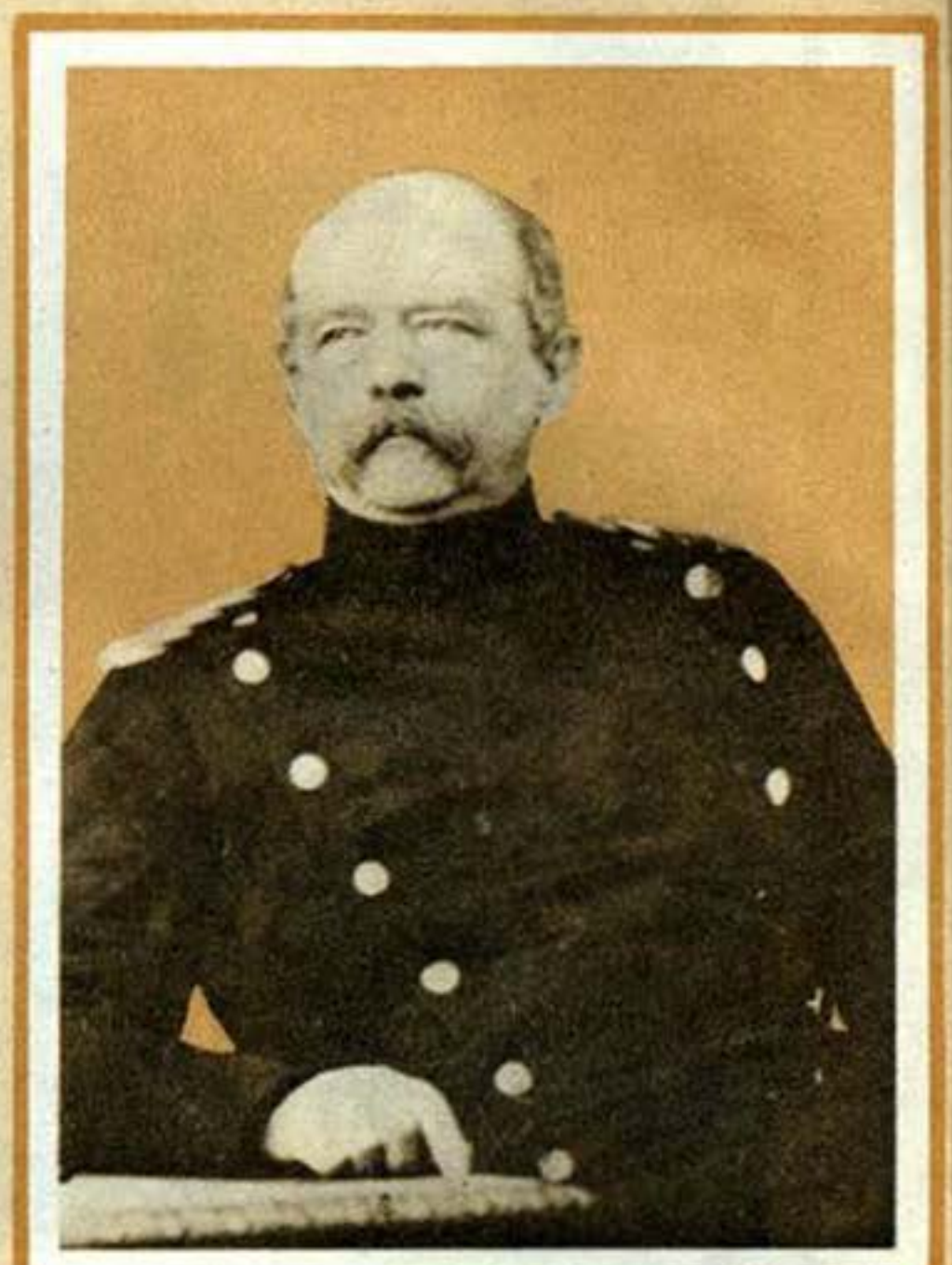

Otto von Bismarck

Ion Ghica

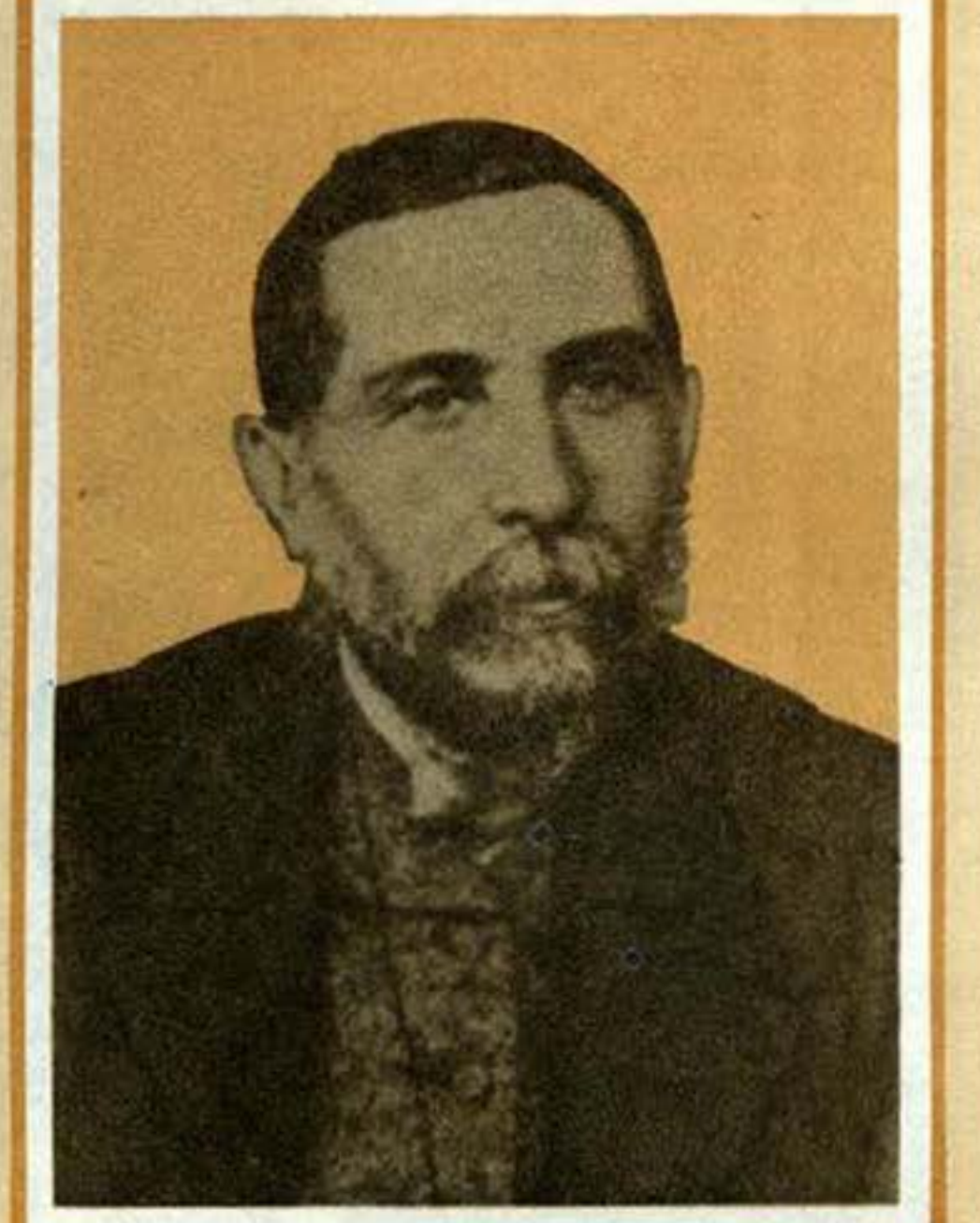

Ion C. Brătianu

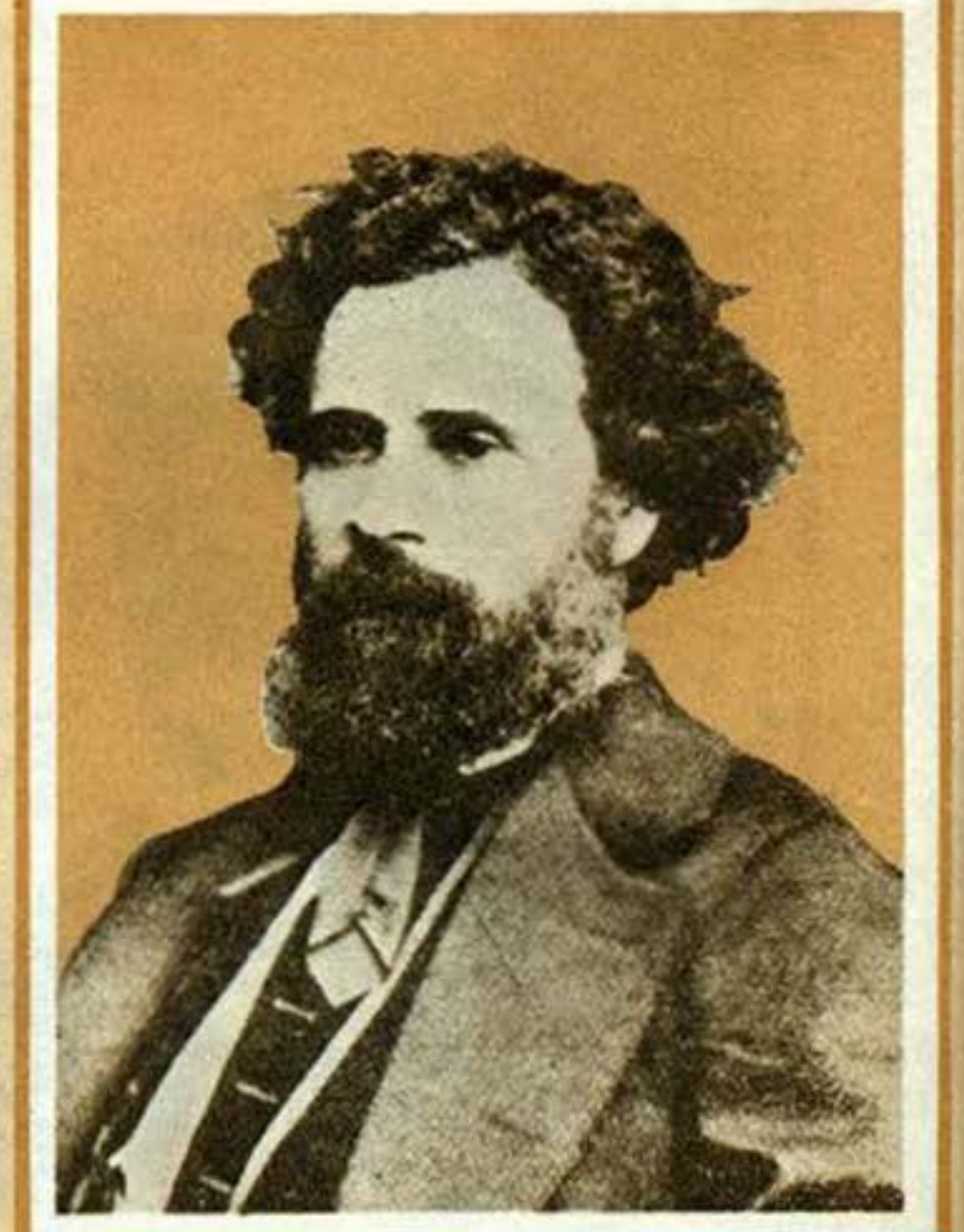

Franz Iosif

Alexandru III

Dimitrie A. Sturdza

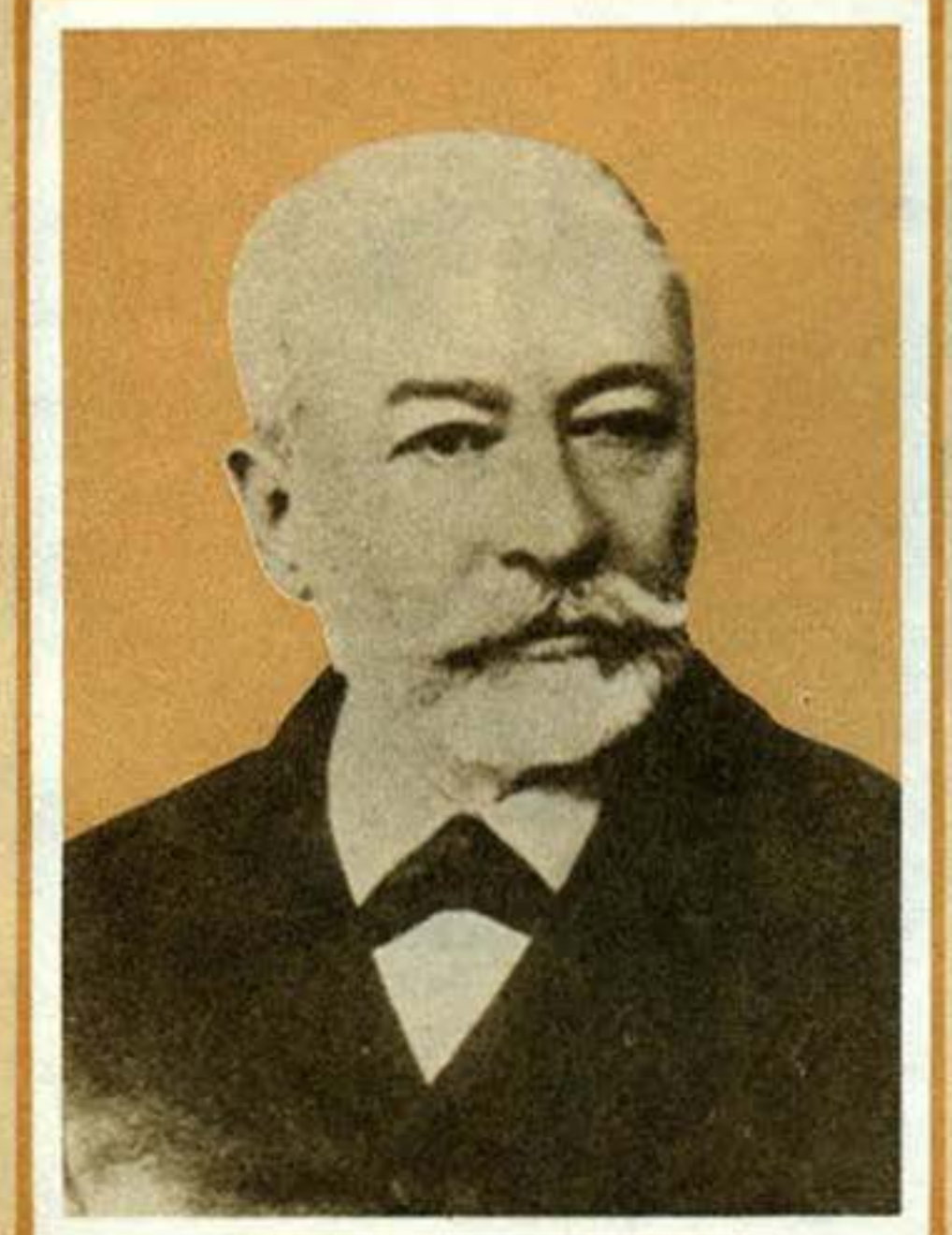

Nicolae Kretzulescu

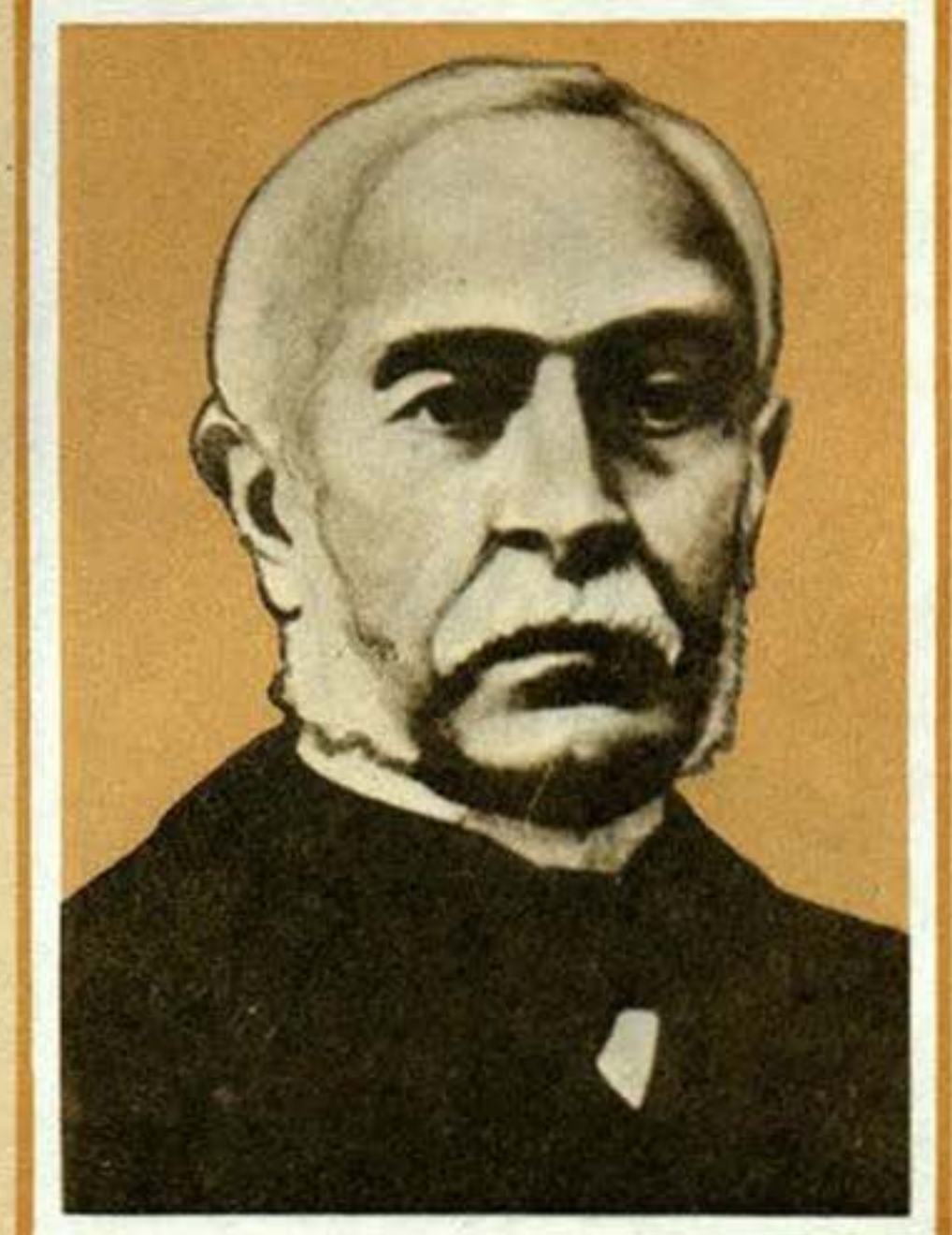

Patrice Mac-Mahon

H.K. Bernhard von Moltke

Petre P. Carp

Titu Maiorescu

NICOLAE IORGA:

AMINTIRI

NECUNOSCUTE

AL. LASCAROV-MOLDOVANU

Apreciat sau contestat, admirat sau hulit, urmat sau evitat, Nicolae Iorga (1871-1940) şi-a impresionat contemporanii prin puternica sa personalitate, prin activitatea sa de peste şase decenii desfăşurată cu ardoare în multiple domenii: istoric literar, om politic, luptător pentru idealurile unităţii naţionale, profesor universitar, întemeietor de aşezăminte culturale, editor etc.

Mulţi dintre cei care l-au cunoscut, care i-au fost discipoli sau colaboratori, tovarăşi de luptă sau adversari politici ori de idei, ne-au lăsat mărturiile lor despre Nicolae Iorga. Revista noastră a publicat de-a lungul anilor o bogată suită de astfel de evocări memorialistice, N. Iorga fiind o prezenţă constantă în paginile Magazinului istoric, **ca de altfel toţi marii istorici ai românilor, din vremi mai vechi ori din acest veac.**

L-au evocat, astfel, pe Nicolae Iorga în revista noastră C. Argetoianu, C.C. Giurescu, J. Carcopino, A. Gorovei, A. Călinescu, M. Berza şi mulţi, mulţi alţii. În mod deosebit se cuvin amintite însemnările memorialistice inedite ale lui G.T. Kirileanu (nr. 3-6/1982), care a consemnat şi grupat, într-un manuscris unitar (păstrat la Cabinetul de manuscrise al Bibliotecii Academiei Române) întâlnirile sale cu Iorga, de-a lungul mai multor decenii. O veritabilă carte despre Iorga!

Iată că în aceleaşi colecţii de manuscrise ale Bibliotecii Academiei Române se păstrează o altă carte, inedită, Amintiri despre Nicolae Iorga, **scrisă de un colaborator şi simpatizant (politic) al acestuia — Al. Lascarov-Moldovanu (1885-1971).**

Avocat, scriitor, senator, conferenţiar la radio, Al. Lascarov-Moldovanu l-a cunoscut şi s-a apropiat de Iorga în vremea studenţiei, devenind apoi colaborator al său, redactor la Neamul Românesc **şi membru al Partidului Naţional-Democrat, condus de acesta.**

În 1948, Al. Lascarov-Moldovanu a încheiat amintitul volum inedit de amintiri despre Nicolae Iorga, din care am selectat şi noi câteva fragmente.

În fragmentul de faţă, memorialistul evocă întâlnirea sa cu Iorga în 1921 la Curtea de Argeş, într-un moment deosebit de semnificativ: nu demult acolo fuseseră scoase la lumină piesele tezaurului voievodal (Magazin istoric, **nr. 1/1978) din biserica domnească, mărturii impresionante ale civilizaţiei materiale de la curţile domnitorilor români încă din vremea întemeierii statelor feudale de sine stătătoare româneşti.**

Mărturiile memorialistului devin cu atât mai valoroase cu cât ele sunt chiar din momentele în care tezaurul de la Curtea de Argeş începuse să fie cercetat şi prezentat lumii. Iar unul dintre aceşti primi cercetători, care au îndepărtat cenuşa timpului de peste paftaua voievodului îngropat la Curtea de Argeş, rechemând umbrele trecutului să-şi depene istoria vieţilor şi faptelor lor a fost Nicolae Iorga.

Dar să-l urmărim pe memorialist, nu înainte de a mulţumi colectivului de cercetători de la Cabinetul de manuscrise al Bibliotecii Academiei Române, pentru sprijinul colegial acordat revistei noastre în publicarea acestor însemnări. În transcrierea textului am adoptat normele ortografice actuale, păstrând unele particularităţi stilistice ale autorului. Pentru fluenţa lecturii nu am mai marcat prin trei puncte întreruperile de text.

Ioan LĂCUSTĂ

Biserica domnească de la Curtea de Argeş

Adevărul dăinuirii

● Senzaţionale descoperiri la Curtea de Argeş în urmă cu 74 ani ● Preoţii cunoşteau mormântul voievodului ctitor ● Sub cenuşa vremii — aur şi mărgăritare ● Fresce precum cele de la Ravena

În 1921, „Liga" îşi ţinea congresul ei anual la Curtea de Argeş. Aceste congrese erau, pentru iorghişti, prilejuri minunate de întâlnire şi de sfătuire, ei fiind, mai peste tot, cei care animau Liga, având drept suprem ţel: consolidarea Unirii, cu accentul pe naţional şi autohton. Iorga, care până la război fusese secretarul ei general, luase, după întoarcerea din Moldova, preşedinţia, pe care a păstrat-o până la sfârşitul zilelor lui. Aşa că congresele Ligii, prezidate de el, erau şi minunate prilejuri de comuniune sufletească cu Iorga însuşi. Ştiam mai dinainte dulceaţa nespus de savuroasă pe care aveau s-o soarbă sufletele noastre în acele zile, atât din vorbirile propriu-zise ale adunării, cât mai osebit din cele „digresive", ca să spun aşa, ale lui din partea neoficială a congresului. Dar nu ştiam că la Curtea de Argeş ne aşteaptă una din cele mai mari surprize cu putinţă, privitoare la unele vestigii ale trecutului nostru voievodal.

Mai nimeni dintre noi nu ştia că încă de-o bucată de vreme, lucrau acolo, la Biserica Domnească, doi bărbaţi vrednici şi pricepuţi, la dezgroparea şi cercetarea trecutului nostru istoric ascuns în această străveche aşezare ortodoxă. Priceputul şi isteţul arheolog V. Drăghiceanu — şi îndemânatecul şi cunoscătorul întru cele vechi zugrăveli, pictorul Norocea. Cel întâi desfăcea lespezile roase de vreme, cercetând voievodalele morminte, cel de-al doilea spăla şi despoia zidurile dinlăuntru de tot ceea ce nerozia omenească aşezase pe ele, dând la iveală zugrăvelile autentice de pe la 1360. Şi unul şi altul scotoceau trecutul ca să aducă în lumină adevărul şi graiurile de atunci. Şi amândoi, cum vom vedea, au fost împodobiţi de Dumnezeu cu marea învrednicire de a aduce neamului nişte comori care, cine ştie câtă vreme, aveau să mai fie ascunse.

Eram lacomi să auzim pe Iorga. Rareori văzut-am mulţimile de oameni dorind să audă pe un vorbitor, precum întotdeauna le-am văzut pe acelea care aşteptau glasul lui Iorga. Înainte de a se ivi pe estradă impozanta lui persoană, în sală era o fremătare ca în aşteptarea unui mare eveniment. Schimburi de păreri, răscolite de amintiri, fiecare căutând să arate când şi în ce împrejurări l-a cunoscut, iar toţi având pe chip o lucire de lumină, aceea a aşteptării setoase de a auzi lucruri noi, spuse în acea frază bunecunoscută, a acestui vrăjitor al vorbirii. Ca aruncat de-o vijelie, iată-l pe Iorga venind repede pe estradă, cu umărul drept puţin înainte ca pentru a birui o nevăzută împotrivire şi cu privirea hultănească aruncată spre sală, ca pentru a-i face o întrebare. Şi tot în clipele acelea, ca alt uragan venit dinspre sală, aplauzele, topite toate într-o asurzitoare chemare, în care izbucnesc, ici şi colo, cuvinte de spontană aclamaţie, mai mult nişte strigăte nearticulate, ca nişte mirate exclamaţii, pornite peste voie, din piepturile unora dintre ascultători. Şi după ce totul intră în potolire, Iorga începe simplu şi familiar, ca într-o convorbire casnică, să grăiască. Nimeni n-ar bănui spre ce culmi în curând va fi purtat de această dămoală şi bătrânească introducere — şi prin câte vrăjite poiene de lumină sufletească va fi purtat de-a lungul ceasului aceluia.

Iată, aşa s-au petrecut lucrurile şi în ziua aceea la Curtea de Argeş. Şi cu atât mai zguduitoare a fost vorbirea lui Iorga, cu cât, cum spusei, de curând, acolo, aproape, fuseseră aduse la iveală, după veacuri, acele dovezi strălucite ale trecutului nostru ortodox şi voievodal[1].

Şi, în adevăr, descoperirile de la Argeş erau de-o mare însemnătate pentru noi. Erau noi temeiuri şi dovezi ale însăşi culturii şi civilizaţiei noastre. Şi mai erau şi admi-

Interiorul lăcaşului cu mormintele în timpul cercetării...

[1] Din *Jurnalul săpăturilor din Curtea Domnească a Argeşului*, publicat de V. Drăghiceanu în *Buletinul comisiunii monumentelor istorice*, vol. X-XVI, 1917-1923, Bucureşti, 1926, aflăm că la 31 iulie 1920 a avut loc dezvelirea sarcofagului voievodal. La 4 august 1920, regele Ferdinand a vizitat aceste relicve, iar a doua zi, 5 august, — notează Drăghiceanu — N. Iorga, Al. Vaida-Voievod, I.I.C. Brătianu, I. Maniu, generalul I. Răşcanu (ministru de război) cercetează şi ei, „în mijlocul unei afluenţe enorme de lume, venită din toate colţurile ţării, ce necesitează păstrare de gardă militară mormintele găsite".

rabile puteri evocatoare ale patriarhalei noastre vieți, din chiar acele umbrite vremi ale începutului dăinuirii noastre ca Stat, ca alcătuire obștească de sine stătătoare.

Mai întâi zugrăvelile date la iveală de pictorul Norocea. Făcute cam acum șase sute de ani, ele suferiseră de-a lungul acestor veacuri, necontenite asupriri din partea unor oameni cu totul nepreţuiţi. Peste ele se așezaseră nenumărate straturi de var, de zugrăveală și chiar de tencuială. Bănuind — și pe drept cuvânt — că dedesuptul acestor adaose ale vremurilor, se ascund niște fresce de valoare, pictorul Norocea a început dificila lucrare a despoierii zidurilor întru aflarea vechii comori. Oricine își poate închipui cât de greu este să faci lucrul acesta, fără să nu riști a strica chiar zugrăvelile pe care le cauți. Dar iată că — nedesmințându-și nici numele — pictorul Norocea a putut să readucă în lumină frumusețile care fuseseră ascunse sub var și zugrăveală proastă, precum am aduce din nou în lumina cinstei un suflet care a zăcut sub nedreapta întunecare a bârfirii.

Nu erau decât câteva zile de când se isprăvise curățirea deplină a frescelor de pe la 1360. Ele străluceau în lumină, ca și cum ar fi fost zugrăvite ieri. Parcă ieri, vechiul zugrav își strânsese sculele meșteșugului său și-și scosese șorțul nobilei lui îndeletniciri, zicând: „Iată, am terminat zugrăveala la care m-am îndatorat...". Dar de-atunci erau șase veacuri, nu mai puțin. Zugrăvelile date din nou acum la iveală adevereau despre vrednicia breslei zugravilor din adânca vreme — și despre cinstea ei de atunci. Priveam culorile vii și clare, mai ales cerul albastru din absida altarului, un albastru de-o mare frumusețe, — mă uitam la sfinții învestmântați în tunici roșii și verzi — și mă întrebam: „Unde vor fi găsit acei modești și anonimi zugravi ai vechimei puterea de a face lucru care pare a înfrunta mileniile? Cine le dădea lor elan și pricepere? Cine le îndruma unealta meșteșugului lor, ca să dea lucru frumos și trainic? De unde le veneau toate aceste puteri — și cine le șoptea la urechea sufletului cum trebuie să le facă?"

Mă întrebam — și nu aflam răspuns. Făceam numai presupuneri. Nu găseam lămurirea deplină. Abia mai târziu, după ce însumi eu trebuia să străbat ani de întemeiere sufletească, aveam să înțeleg care era izvorul lucrurilor, explicarea tainei. Acei oameni smeriți de atunci, al căror nume nici nu ni s-a păstrat, erau niște oameni credincioși, — ei își trăiau credința și în meșteșugul lor, mai ales în el. Zugravii de biserici nu erau pictori profesioniști de azi ai bisericilor noastre, care lucrează fumând sau cântând cântece de lume, și cugetând mai mult la câștig de bani decât la artă sau, vai Doamne, la pietate sau evlavie, cuvenite totuși la o asemenea împrejurare. Aceia *credeau* — și credeau în ceea ce fac. Ei nu lucrau atâta ca pentru oameni — ci lucrau ca pentru Dumnezeu. Căci pe oameni îi poți lesne înșela, dar Dumnezeu vede toate. Specialiști în acestea, au afirmat ritos că frescele de la Argeș sunt la înălțimea celor de la Ravena — și din alte locuri. A fost atunci, de mult, în viața noastră, o credință trăită, care se traducea în vrednicie și în cinste. Legăturile între oameni erau altele decât cele de acum. Era și mai multă bunăvoință — și încă mai multă bună încredere. Tocmelile, fie ele privitoare la bogății mari, se încheiau pe cuvânt. Azi se încheie prin acte trecute prin fața judecătorului, se pecetluesc cu ștampile — dar se calcă lesne și mai peste tot. Atunci, cuvântul era sacru: „Pe unde iese cuvântul, iese și sufletul..."

Așa că, privind frescele date la iveală de acest pictor Norocea, care, desigur, avea ceva din piosităţea acelora ale căror isprăvi le scotea din nou la văzul nostru uimit, simțeam în sufletele noastre și o grea imputare. Ele păreau că ne spun: „Iată cine ați fost, — și iată cine sunteți..."

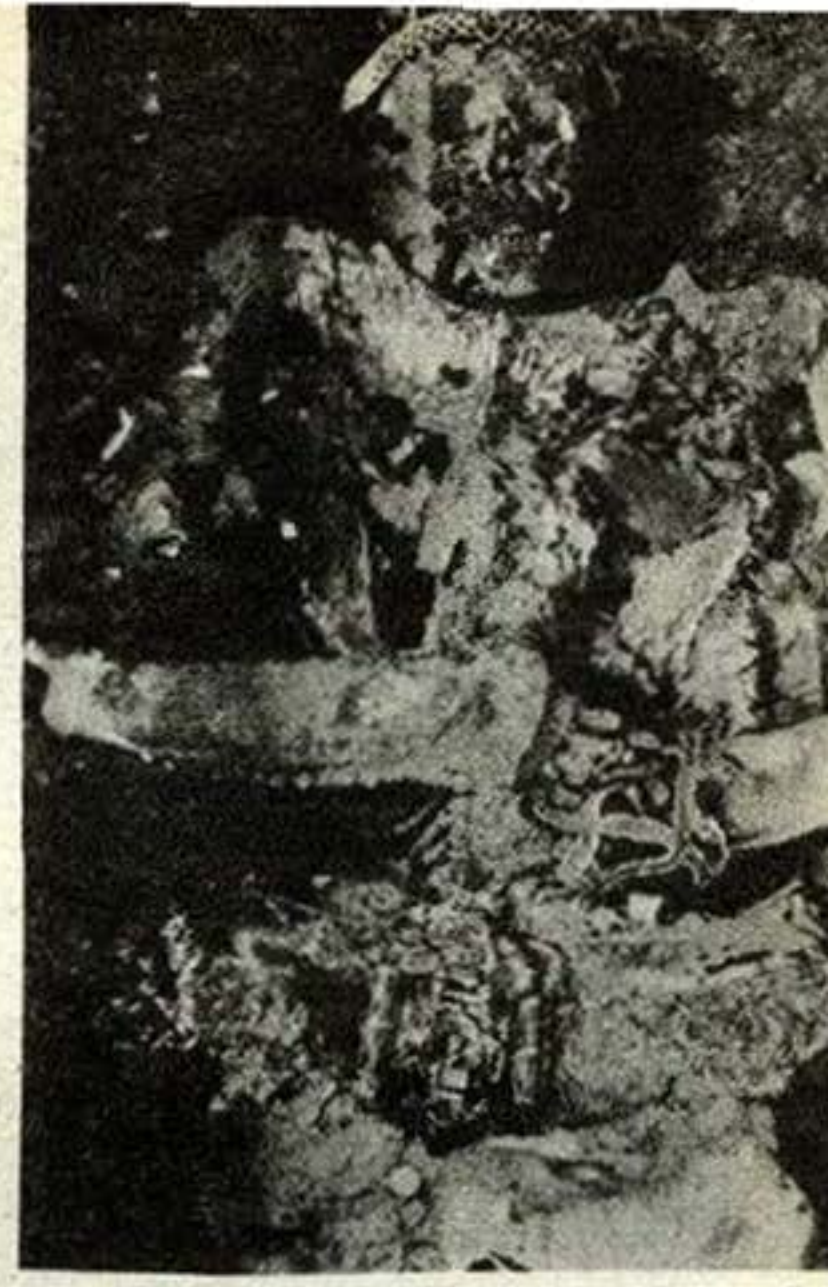

...și mormântul voievodal în momentul dezvelirii lui

Aceste temeiuri se făceau încă mai multe și încă mai tari de va fi fost nevoie, privind celelalte descoperiri, ale tăcutului și vrednicului arheolog Virgil Drăghiceanu.

Iscusitul arheolog s-a călăuzit în descoperirile sale de câteva fapte, care, pe urmă, s-au dovedit a fi fost juste și aducătoare de izbândă. Printre picturile date la iveală de pictorul Norocea, pe unul din stâlpii interiori ai bisericii, s-a aflat un chip de sfânt, care avea însă mai mult înfățișarea unui cavaler medieval, îmbrăcat într-un fel de armură, dar lipsindu-i capul. Lucrul acesta l-a făcut pe arheolog să creadă că această zugrăveală reprezenta mai mult pe voievodul care a fost ctitorul bisericii. Dar unde să sape ca să-i afle mormântul, când în biserică erau mai multe lespezi care arătau, fără inscripții, că dedesuptul lor se află oseminte. Era greu să se procedeze la întâmplare. În ezitarea aceasta, arheologul a început a cugeta la mijlocul de a dibui care ar fi mormântul pe care urmărea să-l cerceteze.

Și atunci, o adevărată inspirație îi lumină cugetul. În-

trebând pe preoții locului asupra felului în care se făceau pomenirile ctitorilor pe vremea când în biserică se slujea liturghia, arheologul află un fapt caracteristic. I s-a afirmat că ori de câte ori se făcea pomenirea voievodului-ctitor, preotul se îndrepta cu sfintele daruri spre unul din pilaștrii din dreapta, cam spre mijlocul bisericii. Așa apucaseră din moși-strămoși toți preoții ce se perindaseră — și făceau lucrul acesta fără să-i controleze obârșia. Se supuneau obiceiului străbun.

Atunci în mintea arheologului se făcu o legătură luminoasă: „Aici, la acest pilastru, trebuie să fie mormântul pe care îl caut". Și, fără să mai stea pe gânduri, începu cu mare băgare de seamă săpăturile. Dar cu cât săpa, cu atât nu dădea de ceea ce dorea. Nimic. „Oare, n-am greșit?" — și tot el își răspundea: „Nu se poate. *Aici* este mormântul..." — și dădea poruncă săpătorilor să meargă mai departe. Aceștia se uitau cam mirați la chipul uscat și ușor încruntat al celui care tăcea, morfolindu-și între dinți luleaua lui prea bine cunoscută, dar care niciodată nu fumega.

În sfârșit, la o adâncime respectabilă, dădură de o lespede, care, însă, părea mai mult o lespede a temeliei bisericii, decât una de mormânt. Ce să facă? „Dacă cumva nu-i lespede de mormânt și o scot degeaba, clătinând temelia bisericii?"

De data aceasta ezitarea era și mai mare. Arheologul, tulburat o clipă în credința lui, se mărginea să strângă cu vrăjmășie luleaua în dinți și să tacă încă mai prelung. Încrezător însă în raționamentul pe care i-l dăduse acea informație esențială, el porunci săpătorilor să pună în lucrare scripetele pentru ridicarea lespedei. Aceștia se uitară cu încă mai mare nedumerire la arheolog, crezându-l, de data aceasta, cu totul rătăcit în presupunerile sale. Dar se supuseră — și cu mare greutate, ridicară lespedea. „Mai ales fiți cu băgare de seamă să nu atingeți nimic din ce este dedesuptul ei..." Acolo, unde Drăghiceanu credea că sunt osemintele voevodale.

După ce săpătorii ridicară lespedea, arheologul coborî el însuși înlăuntru. Ce găsi? Mai întâi un strat gros de-un lat de mână de pulbere fină. Începu cu infinită grijă să o dea deoparte. Nu era pământ, ci era o ciudată cenușă a vremii, alcătuită tainic, acolo, în pântecele pământului, prin simpla trecere a celor șase veacuri de durată. Și cu cât o dădea deoparte, cu atât arheologul căpăta lumină în suflet.

Căci iată osemintele... Rămășițe de giulgiu de mătasă, broderie cu stropi de mărgăritare. Resturi de tunică, tot de mătasă, nasturi de aur și de argint de forme deosebite. Cunună de mărgăritare pe cap. Inele pe degete. Cingătoare cu cataramă masivă de aur. Dar abia când le scoase pe toate la lumina zilei, arheologul își dădu seama de comoara de preț pe care o descoperise. Mărgăritarele, argintul și aurul străluceau din nou la soare, după ce șase sute de ani stătuseră ascunse în întunericul mormântului.

Dar odată cu ele, din mausoleul acela se mai ridica o altă comoară, desigur mai de preț decât aceasta văzută. Se ridica documentul de duh al frumuseței noastre voievodale, din chiar cel dintâi timp al așezării noastre statale românești — cum și acel al dăinuirii noastre de totdeauna aici, pe pământul nostru. Tezaurul de la Biserica Domnească de la Argeș răsturna multele „teorii" ale dușmanilor noștri care ne contestau continuitatea în locul acesta, cum și părerile unora că primele noastre voievodate aveau drept căpetenii niște... ciobani inculți și oarecum sălbateci. Da, vor fi fost ei ciobani, dar iată, ciobani cărora, la înmormântare li se punea cușmă cu mărgăritare pe cap, inele de aur și de argint pe degete, tunică de mătasă, cu nasturi de argint, cingătoare de mătasă cu pafta de aur și erau acoperiți cu văl de mătasă, stropit cu mărgăritare.

Drăghiceanu descoperise aceste frumuseți cu două zile înainte de venirea noastră la Curtea de Argeș — și acuma, iată, la un ceas de taină cu el, îmi dădea toate amănuntele: cum pornise la lucru, cum își făcuse calculele, cum stătuse la cumpănă, cum descoperise comoara. Era adânc mulțumit, arătându-mi toate aceste obiecte, pe care el le atinsese întâia oară după îndelungile veacuri.

Am avut și eu în mână și rămășițele de văl, și inelele domnești, și nasturii de argint — o, dar mai ales, acea cataramă, acea enormă pafta de aur masiv, în două părți încopcite, înfățișând două turnulețe medievale, în unul stând un cavaler, iar în celălalt o domniță, întinzându-și mâinile unul altuia. O piesă de aur curat, în greutate de peste 350 grame, lucrată cu o finețe și cu o grijă care nu lăsau nimic de dorit. Se cunoștea o mână de maestru la cel care o făurise, cum și un gust ales la cel care o purtase.

A fost, pe urmă, un adevărat pelerinaj prin fața obiectelor expuse de Drăghiceanu în chiar cuprinsul bisericii, — și toți țineau ca măcar pe enorma pafta de aur să pună mâna, ca și cum ar fi luat atingere astfel cu însuși voievodul, cu însuși trecutul nostru. Cine și cum era voievodul descoperit, rămânea ca zilele ce urmau să aducă lămurirea. Oricum, voievodul, fie ce nume va fi avut, fie ce „conjuncturi" istorice aveau să se facă în jurul lui, un lucru era cert: era un voievod român, îngropat într-o biserică străbună, ridicată de el. Cavalerul de pe pilastru, era una cu cel de sub lespede era ctitorul bisericii în care, pe urmă, i s-au odihnit oasele. Ca apoi, să iasă din nou la lumina soarelui în anul 1920 de la Hristos, ca să grăiască urmașilor despre adevărul dăinuirii noastre pe pământul nostru.

(Continuare în p. 40)

ARHIVELE MILITARE ROMÂNE ÎN RĂZBOI

Locotenent-colonel ALEXANDRU OȘCA

Ciudată apropierea de termeni din titlul de mai sus, dar pe cât de ciudată pe atât de dramatică realitatea istorică la care face trimitere. În acest perimetru, ce-i drept, pot fi enumerate și alte apropieri stranii de termeni: război-muzeu, război-bibliotecă etc. Dar în timp ce în aceste din urmă cazuri muzeul sau biblioteca sunt victime oarecum involuntare ale războiului, arhivele au fost considerate un obiectiv important. Pentru timpurile mai îndepărtate faptul era mai mult subînțeles, dar începând cu epoca modernă și îndeosebi în timpul celor două conflagrații mondiale, interesul față de arhive a fost instituționalizat prin crearea unor organisme special pregătite în acest domeniu.

Interesul față de arhive nu poate fi înțeles decât în subtextul unor politici anume. Deși are multiple forme de manifestare, acest interes capătă semnificații cu totul aparte atunci când el este manifestat de un agresor ce se identifică cu o putere ce nutrește tendințe imperialiste materializate prin rapturi teritoriale. Dintr-o experiență proprie românilor, numeroase piese arhivistice din fondul nostru național se află și azi peste hotare. Ne referim la două din cazurile tipice: bogate fonduri arhivistice românești și alte valori ale patrimoniului cultural național se află în centre din Federația Rusă sau Austria. Aceste state sunt succesoarele unor mari puteri care de-a lungul istoriei au exercitat o activă politică de expansiuni teritoriale asupra spațiului românesc. Cum bine se știe, pentru o colectivitate umană, arhiva reprezintă actul ei de identitate politico-istorică, conținând dovezile fundamentale ale existenței sale istorice. Lipsind-o de aceste argumente, o poți ataca în drepturile șale, o poți dezintegra ca existență unitară, o poți scoate din sistemul relațiilor sale firești cu alte colectivități umane, silind-o să accepte alte orizonturi de existență politico-statală. Orice ocupație străină în Principatele române a fost precedată de o intensă campanie propagandistică de anonimizare a spațiului lor istoric, tocmai pentru a-l scoate de sub incidența dreptului istoric.

Campaniile de anonimizare a unor entități politico-istorice au îmbrăcat de-a lungul vremii și alte forme de manifestare, între care și aceea de uzurpare a unor patrimonii culturale naționale, și acest fenomen s-a produs nu numai în timp de război, ci și în epoci pașnice. Întotdeauna cel mare și puternic a vizat, și în multe cazuri și-a însușit, valorile culturale ale celui slab și învins. Orice armată cotropitoare avea în spatele său indivizi sau grupuri special pregătite pentru astfel de misiuni.

Revenind la arhive, observăm faptul că niciodată ele n-au avut atâta de suferit ca în anii celei de-a doua conflagrații mondiale, fie suportând distrugerile propriu-zise provocate de război, fie constituind obiect de pradă pentru armatele inamice. Ambele tabere angajate în luptă au dovedit același interes pentru arhivele adversarului, deși tratamentul oferit acestora a fost diferit de la o tabără la alta, de la o armată la alta. Nu putem să nu amintim în acest context jafurile și furturile de proporții inițiate de naziști în arhivele, muzeele și bibliotecile din țările cotropite, iar în partea finală a conflagrației, amplele campanii de „ștergere a urmelor", în timpul cărora au fost lichidate multe din documentele compromițătoare.

Trupele aliaților occidentali au reușit să captureze o mare cantitate de documente utilizate ulterior ca material al acuzării în timpul Procesului de la Nürnberg, dar au preluat și alte fonduri de arhivă. Tot atât de adevărat este însă și faptul că, ulterior, aceste arhive au fost restituite statului căruia aparțineau. Numai Germania a primit înapoi de la Statele Unite ale Americii peste 7 000 000 documente.

În virtutea acestor practici generale, arhivele românești au avut soarta lor, nu numai dramatică, dar și particulară. Particularitatea e dată de faptul că cel care le-a capturat a omis restituirea lor. Multe din fondurile intrate în posesia autorităților sovietice se află și azi în afara țării. Evoluțiile din ultimii ani hrănesc însă speranța că într-un viitor mai apropiat sau mai îndepărtat ele se vor întoarce în țară și vor fi puse la dispoziția cercetătorilor.

M. ȘT.

Arhivele militare române — care în acest an împlinesc 75 ani de când și-au constituit propriul organism de conducere — au beneficiat de câteva condiții favorizante ce le-au permis să păstreze un patrimoniu cultural-istoric și științific foarte valoros și cu relevanță, atât pentru studiul fenomenului militar românesc, cât și a celui din întregul spațiu balcanic și sud-est european.

Importanții creatori de fonduri — de la eșaloanele superioare, precum cabinetul ministrului, direcțiile și secțiile din Statul Major General, subsecretariatele sau statele majore ale aerului și marinei, până la marile unități operative și operativ-tactice sau chiar unitățile și formațiunile independente — au acumulat în arhivele proprii o cantitate impresionantă de informații și date utile oricărui cercetător, dat fiind că în timpul celor două războaie mondiale și în perioada interbelică, România și armata sa au avut un rol bine definit în acest spațiu al Europei. Din această perspectivă este de înțeles și apare justificat interesul în creștere al cercetătorilor români și străini pentru studiul în arhivele românești; este evident că, aproape independent de problematică, orice istoric preocupat de analiza fenomenelor militare petrecute în acest spațiu geografic, nu poate încheia demersul său științific până când nu consultă sursele românești. Menținerea permanentă a arhivelor militare în subordinea nemijlocită a Statului Major General — chiar și în perioada regimului comunist — a permis evitarea risipirii și distrugerii unei bune părți a fondurilor arhivistice militare.

Asemenea altor structuri ale statului și ale armatei, arhivele militare au trecut în timpul celui de al doilea război mondial, îndeosebi în 1944, prin cele mai mari greutăți din întreaga lor existență.

În 1944, anticipând intensificarea loviturilor aeriene asupra teritoriului național, la 12 ianuarie, Marele Stat Major a ordonat tuturor comandamentelor, corpurilor de armată și serviciilor armatei să ia măsuri de dispersare și punere în siguranță a arhivelor istorice proprii în zone din apropierea garnizoanei de reședință sau pentru evacuarea lor la distanțe mai mari, în funcție de situație. Era stabilit ca documentele ce constituiau arhiva istorică să fie predate la depozitele special constituite în acest scop, câte unul pentru fiecare din cele 7 comandamente teritoriale și dislocate la Craiova, Sisești-Mehedinți, Păușești-Vâlcea, Drăgășani-Vâlcea, Drasov-Alba, Timișoara. La rândul lor, cele 7 corpuri de armată și-au redislocat depozitele de arhivă istorică la Balș, Sisești, Vlădești-Vâlcea, Drăgășani, Filiași, Sebeș-Alba, iar Corpul de cavalerie la Turbura-Gorj și Corpul grănicerilor la Băbeni-Vâlcea. Arhiva Statului Major al Aerului a fost dislocată la Răcari-Dolj, a Comandamentului etapelor de est la Târgu Jiu, a Corpului de munte la Sinaia, a Comandamentului Militar al Capitalei la Fortul Jilava, iar arhiva Serviciului istoric al Marelui Stat Major la Vâlcea, în timp ce arhiva Inspectoratului General al Jandarmeriei era dislocată la Andreești-Gorj. Diviziile 3, 4, 18 și 19 infanterie, Diviziile 2 și 3 munte, 1, 6, 8 și 9 cavalerie și Divizia blindată își dislocau la rândul lor depozite de arhivă istorică la vest de Olt.

Unele comandamente au fost surprinse în executarea acestui ordin de începerea bombardamentelor aliate asupra teritoriului românesc (4 aprilie 1944). Chiar dacă obiectivele raidurilor aeriene aliate nu vizau în principal spațiul de la vest de Olt, unde se aflau concentrate majoritatea depozitelor de arhive (unele se aflau în deplasare), totuși acestea au fost lovite de aviația aliată și li s-au produs pagube importante. Astfel, Regimentul 13 dorobanți și-a pierdut întreaga arhivă în urma bombardamentului din 4 aprilie asupra Gării București Triaj, arhiva Diviziei 10 infanterie a fost distrusă și ea în timpul deplasării spre locul de dislocare, iar parte din arhiva Corpului 1 armată a ars în timpul bombardamentelor aeriene executate în noaptea de 15/16 aprilie 1944 asupra orașului Turnu Severin. Serviciul istoric al Marelui Stat Major a pierdut, la rândul său, două vagoane încărcate cu 263 lăzi, conținând material arhivistic și 5 030 hărți, surprinse de același bombardament asupra orașului Turnu Severin. Dintr-un raport al Serviciului istoric către șeful Marelui Stat Major rezultă că în urma acestui bombardament au fost distruse 18 405 dosare de arhivă constituită de diferitele eșaloane ale armatei în perioada 1921-1939 și predate arhivelor centrale pentru păstrare definitivă sau temporară. Aceasta este cea mai importantă pierdere suferită de arhivele militare în toată perioada războiului, până la 23 august 1944, deși, în timp, arhiva pierdută a fost reconstituită în mare parte.

Perioada cea mai grea pe care a trebuit să o suporte arhivele militare române a început însă cu luna septembrie 1944, atunci când organele militare sovietice au solicitat insistent, imperativ și metodic să le fie predate cantități importante de documente de cea mai mare importanță, multe dintre ele imposibil de reconstituit, extrem de necesare și de solicitate astăzi de către cercetătorii interesați de cunoașterea evenimentelor din timpul campaniei din Est și a celor petrecute la 23 august 1944.

Astfel, la 3 septembrie 1944, primul ministru, generalul Constantin Sănătescu, a ordonat ca *„toată arhiva Cabinetului militar de pe lângă Președinție să fie predată Marelui Stat Major"*, cu intenția de a fi protejată față de sovietici. Pe această bază, în după-amiaza aceleiași zile a început operațiunea de preluare, concomitent, fiecare birou din fostul Cabinet pre-

dând documentaţia unei secţii a Marelui Stat Major. Dar măsura s-a dovedit doar în parte salvatoare, întrucât, după alte 16 zile, la 19 septembrie 1944, generalul sovietic Fedenko, a cerut, prin Secţia 7 a Marelui Stat Major, să i se pună imediat la dispoziţie arhiva mareşalului Ion Antonescu şi a cabinetului militar al acestuia; totodată, el cerea să i se predea urgent toate documentele capturate de trupele române de la germani şi unguri. Aprobarea pentru predarea documentelor capturate de la germani şi unguri a fost dată de către şeful Marelui Stat Major, generalul Gheorghe Mihail, iar punerea la dispoziţie a arhivei mareşalului a fost hotărâtă de primul ministru, care a decis: *„Arhiva militară de la Cabinet să se pună la dispoziţia generalului sovietic la sediul M.St.M.; arhiva civilă să fie pusă la dispoziţia acestuia la sediul Preşedinţiei Consiliului de Miniştri"*.

Nemulţumit de cooperarea ofiţerilor români, generalul Fedenko a revenit imperativ pe data de 21 septembrie 1944, când a cerut urgent următoarele: *„a) să i se predea toate opisurile întregii arhive a Cabinetului militar; b) să i se predea astăzi (21.XI) până la orele 20.00 lăzile cu toată arhiva secretă privitoare la relaţiile cu germanii"*.

În rezoluţia pe nota înaintată de Secţia 7 a M.St.M., generalul Sănătescu a decis: *„Se aprobă a se da arhiva secretă şi opisurile"*. După numai o zi, generalul Fedenko a revenit, cerând *„să i se predea şi restul arhivei cabinetului militar al Conducătorului Statului, până la 25.XI. 1944"*, solicitare aprobată de către generalul Gh. Mihail.

Procesele-verbale întocmite în vederea predării arhivei sunt singurele documente care ne orientează în legătură cu importanţa deosebită a pieselor preluate din arhiva Cabinetului militar al Conducătorului Statului. Aceste materiale interesează în cel mai înalt grad pe oricare cercetător, de aceea vom reda cu titlu de exemplu doar câteva dintre ele. Astfel, în arhivă se aflau toate documentele întocmite de mareşal cu ocazia întâlnirilor sale cu Hitler şi alte personalităţi militare şi civile germane şi italiene. Altele prezentau sintetic efortul militar al României în războiul contra U.R.S.S. în diferite momente, ultimul document fiind întocmit la 1 august 1944; în general, ele conţineau date privind pierderile în efective şi materiale, efortul economic etc., precum şi nevoile de înzestrare ale armatei române, materialele comandate de partea română şi nelivrate de germani, aspecte ale relaţiilor comerciale dintre România şi Germania, precum şi dările de seamă întocmite după fiecare întâlnire dintre mareşalul Antonescu şi cancelarul Hitler.

O altă parte a arhivei conţinea informaţii asupra situaţiei frontului, cu o dezvoltare mai importantă la 15 septembrie 1942 şi o amplă documentare a mareşalului la acea dată, în perspectiva preluării de către acesta a comenzii grupului de armate ce urma să se constituie după cucerirea Stalingradului. Cum se ştie, pe această temă sunt multe discuţii şi credem că lucrurile se vor lămuri deplin numai când vor fi studiate aceste documente.

Extrem de interesante sunt şi evaluările existente în arhiva predată a fostului Cabinet militar, este vorba despre cele întocmite după doi ani, doi ani şi jumătate sau trei ani de guvernare, totul privit comparativ cu cei 20 de ani anteriori guvernării antonesciene, precum şi comparaţiile între campaniile militare din 1941-1942 şi acelea din 1916-1918. În aceeaşi arhivă se găsesc şi scrisorile de răspuns adresate de mareşal liderilor politici Maniu, Brătianu şi Horia Sima, împreună cu documentele care au stat la baza întocmirii acestor scrisori de răspuns.

Aşa cum rezultă din procesul-verbal de predare a documentelor din arhiva Cabinetului militar, ni se pare greu de susţinut aserţiunea avansată de unii cercetători cum că mareşalul Antonescu ar fi fost indus în eroare în legătură cu mişcările de efective pe care Marele Stat Major le-ar fi operat fără ştirea sa; spre pildă, la întâlnirile cu feldmareşalul Manstein din octombrie 1942, dar în mod frecvent la toate conferinţele cu responsabili germani, s-a procedat la comparaţii până la detaliu între efectivele şi forţa diviziilor româneşti şi a celor germane, şi aceasta s-a făcut în prezenţa unor comandanţi, inclusiv de la nivel de divizie, ceea ce exclude teza necunoaşterii de către Antonescu a situaţiei propriei sale armate.

Deşi cabinetul era militar, în arhiva sa se depozitaseră importante informaţii din domeniul economic, îndeosebi pentru produsele strategice (petrol, grâu, produse alimentare, resurse financiare, experimentări de tehnică nouă etc.). Tot în această arhivă se aflau documente importante referitoare la rebeliunea legionară din 21-23 ianuarie 1941, precum şi în legătură cu sistemul de pază al Conducătorului Statului, care ar putea oferi răspunsuri la multe întrebări legate de arestarea sa la 23 august 1944.

Mare importanţă prezintă documentele arhivei Biroului 2, deşi o mare parte a lor fuseseră distruse în urma bombardamentelor efectuate de germani asupra Capitalei în ziua de 24 august 1944. În această arhivă fuseseră centralizate informaţii secrete privitoare la funcţionarea şi siguranţa statului român. Opisul acestor documente relevă interesul şi atenţia acordată de conducerea statului român potenţialului şi politicii externe a vecinilor săi de la apus şi de la sud, ca şi acţiunile oamenilor politici români, indiferent de orientarea lor ideologică. Tot aici se aflau stenogramele convorbirilor cu Manfred von Killinger până în apropierea zilei de 23 august 1944, precum şi corespondenţa prin cifru.

Suntem, de asemenea, conştienţi de interesul pe

care l-ar prezenta pentru cercetători dosarul întocmit de Biroul 5 al cabinetului militar în care erau stabilite detaliile unei eventuale evacuări a Președinției Consiliului de Miniștri, a Consiliului de patronaj și a Ministerului afacerilor interne la Băile Herculane. În mod sigur, în cele 149 file ale acestui dosar se făceau referiri la momentul și motivația acestei operațiuni de evacuare.

Adjutantura Cabinetului militar a predat 6 lăzi cu arhivă, alte 4 reprezentând arhiva Secretariatului particular al Conducătorului, precum și alte 3 lăzi cu arhivă secretă personală. În aceste lăzi se găseau cuvântările mareșalului Antonescu, studii, lucrări și articole publicate, aprecieri asupra sa din partea unor generali, documentele procesului Manoilescu, corespondență cu diverși lideri politici (Ioan Sân Georgiu, generalii Petrovicescu și Ghika), precum și dosarul personal (inclusiv acuzațiile de bigamie). Și tot aici se aflau și documentele pregătite pentru mareșal, care intenționa să-și scrie memoriile. Între altele, aici se aflau memoriile și documentele folosite pentru redactarea lucrărilor *Pe marginea prăpastiei, Adversitățile regimului mareșalului Antonescu* și *Biografia domnului mareșal Antonescu*.

Concomitent, interesul sovieticilor a depășit sfera arhivelor militare, extinzându-se și asupra fondurilor create de alte instituții. Un indiciu în această privință îl avem la 4 octombrie 1944, când același general Fedenko invoca, chipurile, o discuție cu mareșalul Antonescu (arestat) care, prezentându-i-se documentele deja preluate de sovietici, acesta ar fi susținut că mai sunt și alte documente, nepredate. Este evident faptul că s-a încercat o stratagemă, pentru a fi obținute și alte fonduri eventual ascunse de români. Fedenko solicita însă ca armata să predea și arhive aparținând altor instituții și ministere. Generalul Gh. Mihail, vădit contrariat, a pus această rezoluție fermă: *„M.St.M. nu se amestecă în arhivele de la celelalte autorități. Generalul Fedenko să intervină el la acele autorități unde are trebuință. Nu se dă nici un original, numai copii"*. În ciuda acestei dispoziții, documentele au fost preluate în original, cu excepția scrisorilor dintre Antonescu și Hitler sau alți înalți demnitari germani.

Dosarele puse la dispoziție spre consultare reprezentantului sovietic s-au întors, pentru un timp, cu multe documente sustrase. La începutul anului următor — de fapt chiar și mai târziu, în 1947 —, în numele Comisiei Aliate de Control, ofițerii sovietici au continuat să solicite și să preia documente importante din arhivele militare care se refereau la evenimentele petrecute pe frontul de Est, inclusiv momentul de la 23 august. În acest fel au fost predate documente păstrate la Serviciul istoric al Cabinetului militar, jurnalele de operații ale armatelor corpurilor de armată, diviziilor și ale altor unități.

În anii din urmă au fost făcute eforturi importante pentru completarea fondurilor arhivei militare, atât de afectate în anii celui de al doilea război mondial și în perioada următoare. Sunt promisiuni din partea forurilor de resort din Federația Rusă și mai ales speranțe din partea noastră că se va reuși, până la urmă, retrocedarea fondurilor de arhivă militară românească preluate de autoritățile militare sovietice, spre a putea fi puse în țară la dispoziția celor interesați. ■

NICOLAE IORGA: AMINTIRI NECUNOSCUTE

(Urmare din p. 36)

Se înțelege lesne care erau și sentimentele lui Iorga în fața acestor oseminte. Veneau să-i confirme părerile, veneau să dea carne scheletului lui de visuri, de revizuiri ale trecutului, — veneau să-i dea dreptate în încheierile pe care încă mai înainte le făcuse cu privire la acel îndelung și întunecat „ev mediu românesc" de peste un mileniu.

De data aceasta, vorbirea lui căpăta și o hieratică postură, ca de profet, mândră și sfidătoare, vehementă și cutropitoare, întrucât nu era pentru sine, ci pentru neam, pentru acea ființă de duh, lanț de continuitate, durată, înfățișată și înfățișătoare, „ei, da, vezi bine, neamul acesta, al nostru, cu fantomele cele de demult, și cu noi, fantomele de mâine pentru șirurile de urmași, neguri luminoase pentru alte neguri luminoase din viitor, legendă adevărată, adevăr legendar, neamul..."

Acele două zile de la Curtea de Argeș rămân vii în amintirea mea, ca zile de lumină, de bucurie, de frumuseță, toate bune și dezinteresate, desprinse din hleiul cotidian al vremei, temelie pentru ani, pavăză, alături de altele, împotriva venitului îndoielilor și-a tristeților vieții. În mijlocul lor stă chipul de inspirat profet al Neamului, Iorga, „Înfățișătorul", cel atât de deplin și atât de dăruit de Dumnezeu, al însuși acestui Neam. ■

STIMAȚI CITITORI

De la punctul de difuzare de la sediul redacției noastre, str. Ministerului, nr. 2, parter, Sectorul 1, București, puteți procura:

● **exemplare din** Magazin istoric: **2, 4-8, 11-12/1991; 1-6, 9-10, 12/1992; 1, 3-7, 9-12/1993, 1-5, 7-9/1994.**

De asemenea, la sediul redacției noastre puteți contracta abonamente, la Magazin istoric **pentru anul 1995 numai cu ridicarea exemplarelor de la sediul redacției.**

1906. ŞALOM ALEHEM:

„N-am plecat din România cu mâna goală...“

MARIUS MIRCU

Marele scriitor Şalom Alehem (pseudonimul lui Şalom Nahumovici Rabinovici, 1859-1916), cel mai popular şi mai citit autor evreu, s-a născut şi a trăit mulţi ani în Rusia. În cărţile sale, Băiatul Motl, Halal de mine! Sunt orfan!,Tevie lăptarul, **ş.a., descrie cu amar umor viaţa evreilor din târguşoarele ruseşti din a doua jumătate a veacului trecut. Opera sa a fost tradusă şi răspândită în România începând cu 1906.**

Primul traducător în limba română a fost dr. Matei Rusu-Roussou (m. Kişinef) care în iunie 1906 a publicat, nu într-o revistă evreiască ci în *Revista Ideei* a popularului socialist şi publicist Panait Muşoiu, schiţa *Şlim-Şlim mazăl* (s-a căznit o săptămână, dar nu i-a găsit titlului un corespondent cât de cât în româneşte); iar mai târziu a publicat *Tramvaiul de la Berdiçev*.

Tot în 1906, Iosef Marcus-Ami a publicat la Moineşti, în broşură, *Ispăşitoarele sau greva păsărilor*. În 1912 a apărut, în editura revistei *Zionul*, o broşură cu două povestiri: *Esther, o istorioară de Purism* şi *Pesah în sat*, traduse de M.B. (probabil M. Botoşăneanu). Prima revistă evreiască unde s-au publicat traduceri din Şalom Alehem a fost *Cultura* (1911); erau făcute de redactorul valoroasei reviste Horia Carp, care le va aduna, în 1920, în volumul *Mi-e dor de-acasă*. De-atunci, nimeni nu mai poate ţine socoteala traducerilor în româneşte publicate în cărţi, broşuri şi mai ales în ziare, în gazete, în reviste, almanahuri evreieşti şi neevreieşti. Poate că nici un alt scriitor din lume — evreu, neevreu — n-a fost tradus în româneşte atât de mult şi copios ca Şalom Alehem.

Primele povestiri ale sale publicate în volum de o editură românească alcătuiesc volumul *Staţia Baranovici* (1921, Iaşi, *Viaţa românească*) în traducerea lui C. Săteanu. Acest harnic gazetar va publica în total cinci culegeri de schiţe şi nuvele de Şalom Alehem. Năzuise să-l traducă în întregime, dar se pare că mai lesne i-a fost lui Şalom Alehem să-şi scrie lucrările, decât să fie tradus.

Cea mai bogată şi mai bună traducere din Şalom Alehem a fost realizată de I. Ludo, despre care într-adevăr se poate spune că l-a pus pe autor să ne povestească în româneşte! Ludo a publicat încă înainte de al doilea război mondial traducerile a numeroase povestiri, romane şi piese de Şalom Alehem, în ziare şi, în reviste evreieşti precum şi în volume. După 23 august 1944, editurile de stat au tipărit, în traducerea lui I. Ludo şi a altora, mai multe volume de *Opere alese* din Şalom Alehem. Mulţi au tradus în România din Şalom Alehem şi fiecare are meritele sale; dar Ludo l-a reçreat ca nimeni altul.

Ca şi C. Săteanu, şi Ludo îşi propusese să-l traducă în întregime; însă cele două sute de volume şi de broşuri publicate în idiş de Şalom Alehem nu pot fi cuprinse într-o singură viaţă de traducător!

Dar Şalom Alehem a... pătruns în România tot în 1906 şi ca persoană fizică, nu numai prin scrierile sale. Cum s-a întâmplat? Ce ecouri avem despre vizita sa în România?

Şalom Alehem se afla în plin apogeu, ca scriitor, când a luat hotărârea să părăsească ţara natală, Rusia. Era după pogromul din Kiev, unde locuia, în octombrie 1905, şi care i-a distrus şi puţinul pe care îl avea. El, familia, au trăit momente de

Şalom Alehem (stânga) *şi I.L. Peretz, doi uriaşi ai literaturii idiş, traduşi şi în româneşte; în p. 41: autorul lui* **Tevie lăptarul**

groază. Bolnav, sărac, se gândea să se mute în America. Însă n-avea bani. A socotit că cititorii săi, pe parcurs, îl vor ajuta. Se baza la început pe sprijinul doctorului Sotec-Leteanu de la Brăila care, pe lângă medicină, mai avea o pasiune: literatura idiş. Acesta socotea că ar fi accesibil idişul unui cerc mult mai larg dacă ar fi scris cu caractere latine. A purtat chiar o corespondenţă cu Şalom Alehem, în această privinţă (scriitorul nu era de acord). Într-una din scrisori, Şalom Alehem arăta doctorului că, printre alte păcate, suferă de tuberculoză laringiană şi că medicii îl sfătuiesc să stea o vreme în ţinuturi mai calde: de pildă la Capri. Dar de unde bani? Răspunsul dr. Sotec-Leteanu: „Vino în România. O să-ţi aranjăm nişte şezători şi o să aduni ceva bani".

I. Ludo, în broşura lui *Despre evreii iluştri - Şalom Alehem* (editura *Despre*, Bucureşti, 1945) arată că scriitorul, în drum spre America, s-a oprit o seară la Iaşi.

În realitate, după cum o atestă mărturiile vremii, marele scriitor a stat în România cel puţin o săptămână.

Părăsind Rusia, prima ţară în care s-a oprit Şalom Alehem a fost România. Întâiul popas, venind dinspre Bucovina, l-a făcut în oraşelul de graniţă Ungheni. Povesteşte scriitorul de limbă idiş Iankel Iakir într-un articol publicat în *Sovietişe Heimland* şi tradus în româneşte în *Revista Cultului Mozaic* din Bucureşti, la 26 martie 1967, că la sfârşitul lui martie 1906 Şalom Alehem a tras în casa muncitorului agricol Haim Şloime Grinberg, care, datorită acestui fapt, va deveni, împreună cu soţia sa, Feighe (el, uriaş, ea minusculă, el — elefant, ea — pisicuţă) erou literar.

Următoarea oprire în România a fost la Iaşi. Spicuiesc din gazeta *Egalitatea* din Bucureşti, de la 14 aprilie 1906: „Societăţile sioniste, în urma iniţiativei domnilor dr. Karpel Lippe şi rabin dr. J. Niemirower, l-au invitat la Iaşi pe Şalom Alehem din Kiev, care călătorea spre America. Celebrul scriitor jargonist a citit în trei seri consecutive — 8-10 aprilie — din delicioasele sale bucăţi, atât de bogate în humor şi satiră".

Cele trei recitaluri s-au bucurat de o numeroasă asistenţă şi de un excepţional succes. Primele două, la Toynbee-Hal, în sala Binder, când a fost prezentat de cei doi iniţiatori arătaţi. „Cu inimitabila sa intonaţie guturală Şalom Alehem a citit mai multe din povestirile sale, pline de umor şi de duioşie, de pildă *Der Fetăr Pine un di Mime Pine*, episod tragi-comic din vremea războiului ruso-japonez, tocmai încheiat". Al treilea recital l-a susţinut la Clubul socialist, fiind prezentat muncitorilor de către dr. Leon Ghelerter. I s-a oferit apoi o agapă copioasă (dar el a tratat-o cu modestie) într-o cârciumă pitorească din Târgu Cucului unde, în faţa paharelor, scriitorul a recitat povestirea sa *Di arba coisies* (Cele patru păhăruţe). În această împrejurare, fiind întrebat de un asimilist de ce scrie în idiş, şi de un sionist de ce nu scrie în ebraică, Şalom Alehem le-a răspuns, zâmbind: „— Ce să fac, dacă evreii mei din Casrilifca — de altfel ca şi evreii voştri din Târgu Cucului — nu vorbesc nici ebraica şi nici rusește ori românește!"

Egalitatea — comoară de presă — consemnează că următoarea etapă a scriitorului a fost la Piatra Neamţ, unde marţi 12 aprilie a avut loc o şezătoare literară la care Şalom Alehem a citit „câteva schiţe spirituale de o frumuseţe extraordinară". S-a dat apoi un banchet îmbelşugat, aproape în indiferenţa scriitorului, în localul Casei Sioniste.

În seara zilei de sâmbătă 14 aprilie — scrie *Egalitatea* din 21 aprilie 1906 — societatea sionistă „Kadimah" din Galaţi „a avut un deplin succes cu recitările cunoscutului conferenţiar umorist d-l S. Rabinovici (Şalom Alehem). Autorul a citit câteva lucrări ale sale, în faţa unui public numeros şi ales. Aplausele au curs întruna". În seara următoare, tot la Galaţi, a citit în sala teatrului Papadopol, fiind prezentat de cunoscutul sionist dl. Samuel Pineles.

Luni 16 aprilie, la orele 12.30, d. Şalom Alehem a părăsit Galaţiul, plecând la Brăila. A fost condus de d-nii

Samuel Pineles, I. Schönberg și de întreaga obște evreiască. Societatea „Kadimah" i-a oferit, la urcarea în tren, spre amintire, un admirabil baston cu mâner de argint, pe care fusese gravată o frumoasă inscripție omagială.

Amănunte cu privire la vizita la Brăila, la 17 aprilie 1906, ne oferă și fiul dr. Sotec-Leteanu, Alexandru, care în articolul *L-am cunoscut pe Șalom Alehem,* apărut în *Revista Cultului Mozaic* din 15 aprilie 1977, arată că tatăl său vânduse trei sute de bilete de intrare, cerând fiecărui cumpărător câte o monedă de 5 lei, mare, de argint. A pus monedele într-o pungă de pânză groasă, țărănească, a legat-o la gură și i-a așezat-o, în palmă lui Șalom Alehem („Un om cu plete blonde și cu ochelari"), în timpul ospățului de gală, în aclamațiile asistenței distinse. 1 500 lei era o sumă importantă pe acea vreme.

„— Acuma ai cu ce te duce să stai o vreme la Capri!"

Ospățul de la Brăila s-a desfășurat acasă la dr. Sotec-Leteanu, pe bulevardul Cuza numărul 139, în cabinetul de consultații, în odăile alăturate și în curte. Sărbătoritul, uluit în fața belșugului, a fost elogiat de dr. Nestoreanu, președintele societății B'nai Brith din Brăila. După tot acest tămbălău, în aceeași seară a avut loc recitalul, la cafeneaua „Splendid", cea mai mare și mai selectă sală din oraș. Sionistul H. Rosenbaum l-a prezentat publicului.

Succesul lecturilor sale se datora, în primul rând, textelor; dar și felului cum autorul le interpreta. „Era un lector genial" declara un martor.

A fost atunci Șalom Alehem și la București? Nu știu. Încă nu știu, mai cercetez. Ceea ce știu, este că n-a dat și acolo măcar un recital. De ce? Nu știu. Poate că a fost și la București, am putea presupune, întrucât în romanul *Stele rătăcitoare* o secvență de câteva pagini se petrece „în frumosul București", pe una din cele mai frumoase străzi, cu numele de Podul Mogoșoaei, la vestitul hotel *Dacia,* vestit pentru că în timpul războiului ruso-turc locuise acolo celebrul Osman-Pașa. Și mai era renumit și pentru faimosul lui café-șantan-varieteu unde cunoscuta cântăreață română Marinescu-Milanescu cânta popularele ei romanțe...".

Șalom Alehem a plecat încântat din România, constatând entuziasmul maselor evreiești; nu la fel de încântat a fost de ospețele ce i s-au oferit, și la care a fost doar... spectator. Despre aceasta i-a scris doctorului Sotec-Leteanu: „Mulțimea asta de înțelepte, calme și sătule vite, care știu să mănânce bine — ptiu! — adică să se îndoape, să joace poker etc.". I s-a explicat că numai în felul acesta — la ospețe — „lumea bună", amețită, își deschide punga!

Scriitorul se va destăinui unui prieten: „Este adevărat că n-am plecat din România cu mâna goală; dar dacă în loc de banchete mi s-ar fi încredințat mie costul lor, nu mai aveam nici o grijă până la sfârșitul vieții". ■

IMPORTANT

Începând cu 1 ianuarie 1995, prețul unui exemplar Magazin istoric **este**

- **la abonament** — 450 lei (trei luni — 1350 lei)
- **la vânzare liberă** — 650 lei (trei luni — 1950 lei)

ABONÂNDU-VĂ PE TRIMESTRUL I din 1995 vă asigurați:

- **O economie de 600 lei.**
- **Primirea promptă și sigură, lună de lună, a îndrăgitei dvs. cărți de istorie.**
- **Posibilitatea de a vă procura revista la un preț cu mult mai mic decât la vânzarea liberă.**
- **Continuitatea colecției dvs.** Magazin istoric.

ABONÂNDU-VĂ ASTĂZI — CÂȘTIGAȚI MÂINE!

CEL MAI SECRET NUME DIN NKVD

PAVEL A. SUDOPLATOV

„Este capitolul din istoria NKVD care nu a fost vreodată rescris în mod oficial. S-au publicat, între 1945 şi 1992, 5 000 cărţi şi articole despre război; dar nicăieri nu apare menţionat numele meu sau al lui Eitingon".

Iată deci că Sudoplatov, acest individ rece, echilibrat, pe care nici un fel de grozăvie nu pare să îl mişte, care povesteşte despre moartea unor oameni pe acelaşi ton pe care ar descrie o excursie la ţară, încearcă şi regrete. Cuvintele de mai sus se referă la perioada celui de al doilea război mondial, când Sudoplatov a jucat un rol important în efortul de culegere a informaţiilor despre maşina de război germană, în cel de anihilare a tentativelor similare ale inamicului şi în organizarea luptelor de partizani. Vom prezenta în continuare — într-o recenzie amplă — mărturii din capitolul ce se referă la acele momente. Le considerăm ilustrative şi pentru forţa de penetraţie a spionajului sovietic, pentru abilitatea cu care sovieticii au ştiut să-şi dezinformeze, manipuleze chiar, adversarii. Dar ni s-au părut semnificative şi pentru modul aberant în care funcţiona, şi la acest capitol, sistemul sovietic. Cum cititorul va constata cu uşurinţă, în proporţie uriaşă membrii serviciilor secrete sovietice din acea vreme au sfârşit fie executaţi ca trădători, fie în puşcăriile sovietice.

Hitleriştii pierdeau războiul pe măsură ce înaintau spre Moscova

În 21 iunie 1941 am rămas la birou toată noaptea, deşi convenisem cu Emma să mergem la *dacea* noastră. Fitin trebuia să se întâlnească cu ambasadorul iugoslav, Gavrilovici, aşa că am rămas eu de serviciu. Regula cerea să stai la birou până când secretarul comisarului poporului te informa că şeful ţi-a permis să pleci acasă. Şefii de departamente plecau, de obicei, la ora 20.00, mergeau acasă sau la locuinţele conspirative pentru a contacta informatorii şi apoi se întorceau la birou, la ora 22.00 sau 23.00, pentru a înregistra şi închide în seifuri notele informative culese. Sâmbetele nimeni nu mai revenea după ora 20.00.

De data aceasta, nu am primit de la secretarii lui Merkulov sau Beria aprobare să plec, aşa că am sunat-o pe Emma să-i spun că voi întârzia. Am răsfoit documentele, dar după ora 18.00 nu sosiseră veşti. Doar comandantul şef al grănicerilor, Maslennikov, a telefonat. A fost dezamăgit când i-am spus că brigada cu destinaţie specială nu putea deveni operaţională înainte de zece zile.

Ştiam că Beria şi Merkulov nu se aflau în clădire, dar puteau apărea în orice moment. Fuseseră chemaţi la stăpân. Aşteptam în birou, nerăbdător să pot pleca, fără să am presimţirea nenorocirii. Simţeam pericolul unei provocări, al unei ciocniri, dar nu amploarea unei invazii de proporţii cum a urmat. Aveam sentimentul că eram capabili să controlăm evenimentele.

La ora 3.00 noaptea, a sunat telefonul şi Merkulov mi-a cerut să mă prezint imediat în biroul lui. I-am găsit acolo pe şefii principalelor departamente Merkulov ne-a anunţat oficial că a izbucnit războiul, că trupele germane atacau pe toate fronturile. A ordonat ca întreg personalul să se prezinte de urgenţă la sediu. La 9.00, fiecare departament trebuia să propună măsuri pentru situaţia de război, care să fie puse în aplicare imediat. I-am telefonat Emmei şi i-am trimis maşina. Fitin a ajuns în jurul orei 9.00. În sala de conferinţe, am ţinut o şedinţă cu întregul personal al Departamentului externe, anunţând izbucnirea războiului. Nu a fost nici un semn de panică, dar automat ordinele şi comentariile tuturor ofiţerilor au devenit mai aspre. Chiar şi glumeţii noştri obişnuiţi — mai ales Eitingon — s-au abţinut în acea primă şi tragică duminică a războiului.

Cinismul lui Beria

Izbucnirea războiului mi-a schimbat complet statutul în cadrul NKVD. Am fost numit oficial, prin ordinul lui Beria, director al Administrației pentru operațiuni speciale din 5 iulie 1941, iar Eitingon a devenit locțiitorul meu. Fără nici o excepție, șeful fiecărui departament din componența NKVD era obligat să îmi furnizeze tot personalul și echipamentul de care aveam nevoie pentru a-mi îndeplini sarcinile. Operațiuni speciale au devenit principala unitate responsabilă pentru activitatea de culegere a informațiilor despre Germania și sateliții ei, organizarea războiului de partizani, implantarea rețelelor ilegale în teritoriile ocupate de germani, desfășurarea de operațiuni secrete în Uniunea Sovietică pentru înșelarea inamicului și lansarea zvonurilor false. Am trecut imediat la organizarea Brigăzii motorizate cu destinație specială, brațul nostru operațional. Pe baza unei hotărâri a Comitetului Central [al partidului comunist] și a Cominternului, toți imigranții politici din Uniunea Sovietică au fost mobilizați pentru serviciu activ în respectiva unitate. Aveam la dispoziție o forță de 20 000 bărbați și femei, între care 2 000 străini, germani, austrieci, spanioli, americani, chinezi, vietnamezi, polonezi, cehi, bulgari și români. Calitatea Brigăzii creștea și prin faptul că dispuneam de cei mai buni sportivi din Uniunea Sovietică. Ei au devenit coloana vertebrală a unităților de comando trimise pe front și în spatele liniilor inamicului.

În octombrie 1941, Administrația pentru operațiuni speciale a fost mărită și reorganizată în Departamentul II independent al NKVD, tot sub autoritatea directă a lui Beria. Eu am rămas și adjunct al Directoratului informații externe. În februarie 1942, Departamentul II s-a transformat în Directoratul IV independent pentru operațiuni speciale și războiul de partizani al NKVD. Atunci am fost promovat de la gradul de maior I (echivalent cu cel de colonel, în armată), la cel de comisar al securității statului gradul III (echivalent cu cel de general-locotenent). Directoratul IV avea 16 secțiuni; două dintre ele supravegheau evoluția în Orientul Îndepărtat și China, restul având ca obiectiv Germania, Scandinavia, Ungaria, Cehoslovacia, Turcia și Orientul Mijlociu.

Când a izbucnit războiul, eram într-o nevoie disperată de personal calificat. Eu am sugerat ca un număr de 140 foști ofițeri de securitate și informații să fie eliberați din pușcărie, o cerere care mi-a dovedit cinismul și ușurința cu care Beria trata soarta oamenilor. El nu a adus în discuție nici o clipă vinovăția lor, motivul pentru care fuseseră arestați; a întrebat doar:

— Ești sigur că avem nevoie de ei?

— Da, sunt absolut sigur — i-am răspuns.

— Atunci ia legătura cu Kobulov ca să fie eliberați imediat și folosește-i.

Învățând din epurările anilor 1938-1939, nu am fost atât de naiv ca să semnez eu însumi documentele de reabilitare ale prietenilor mei eliberați din închisoare în 1941. Fusesem deja pătat prin apropierea de ei atunci când au fost arestați. De aceea, l-am rugat pe Fitin să semneze documentele necesare prin care-și recăpătau drepturile. S-a dovedit o precauție salutară mai târziu, când am fost acuzat că mi-am eliberat prietenii care erau dușmani ai poporului.

La 26 iunie 1941 am fost numit și locțiitor al statului major al NKVD pentru combaterea parașutiștilor germani și a actelor de sabotaj. În anul următor, un detașament de elită de parașutiști a fost pus sub comanda mea, împreună cu o escadrilă de avioane de transport și bombardiere strategice.

În timpul războiului, am plasat 212 detașamente și unități de partizani în spatele liniilor inamicului, totalizând 7 316 oameni. Am mai trimis și 3 500 agenți și sabotori civili. Detașamentele Directoratului IV și Brigada cu destinație specială au anihilat 137 000 ofițeri și soldați germani, au omorât 87 oficialități germane de rang înalt. Eu am fost responsabil pentru toate aceste operațiuni.

Stalin rămâne calm

În continuare, Sudoplatov evocă o serie de figuri binecunoscute sovieticilor și poate și celor ce au citit numeroasele traduceri din literatura sovietică apărute și la noi, în anii '50. Cum numele respective nu mai spun nimic cititorului de azi, am selectat câteva cazuri mai semnificative, cu implicații în evoluția celui de al doilea război mondial.

În timpul unei operațiuni, Medvedev și Nikolai Kuznețov au primit informația că Otto Skorzeny, cel însărcinat cu operațiuni speciale în cadrul SS — și ai cărui parașutiști l-au eliberat mai târziu pe Mussolini de la Gran Sasso — antrena un grup pentru a ataca Ambasada americană din Teheran. Acolo urma să aibă loc prima întâlnire la vârf sovieto-americano-britanică, în 1943. Echipa de asasini a lui Skorzeny era pregătită în Ucraina, lângă Vinnița. Kuznețov, care se dădea drept locotenent-major în armata germană, a reușit să stabilească relații de prietenie cu un ofițer german de informații, Oster, aflat în căutare de personal cu experiență pentru combaterea partizanilor sovietici. El s-a oferit să-i plătească datoriile lui Kuznețov cu covoare iraniene, pe care urma să le aducă la Vinnița la reîntoarcerea dintr-o „călătorie de afaceri" la Teheran. Informația, transmisă de urgență la Moscova, coroborată cu altele fragmentare, ne-a ajutat să lichidăm echipa de asasini trimisă la Teheran.

Un alt episod interesant privește apărarea Moscovei, în 1941.

Când germanii s-au apropiat de marginea Moscovei.

în toamna anului 1941, Brigada cu destinație specială a primit sarcina să apere orașul vechi și Kremlinul. Trupele erau încartiruite peste drum de Kremlin, în Casa coloanelor. La ordinul expres al lui Jukov am blocat principalele șosele din jurul orașului. Unitatea noastră motorizată a lichidat prin minarea drumului pe motocicliștii și transportoarele blindate germane care s-au apropiat de podul peste râul Moscova, de lângă aeroportul Șeremetievo. A fost punctul cel mai apropiat de Moscova în care au ajuns soldații lui Hitler.

Tot nouă ne-a revenit sarcina să minăm cele mai importante instalații din oraș și din împrejurimi, în cazul în care germanii ocupau Moscova. Un tânăr inginer, Igor Șorse, care intrase în NKVD în 1940, a primit documente false ca inginer șef la canalizare și apă pentru suburbia Moscovei unde se afla *dacea* lui Stalin. Dacă trupele germane ocupau zona, trebuia să utilizeze rețeaua de apă și canalizare pentru acțiuni de sabotaj și ca ascunzători pentru agenți. Când am fost arestat în 1953, mi s-au adus acuzații că am plănuit să folosesc minele puse sub vilele persoanelor importante pentru a-i asasina pe liderii conducerii sovietice. S-a pretins că minele respective erau încă în stare de folosință și puteau fi acționate prin comandă de la distanță la ordinul lui Beria, dacă dorea să-i elimine pe succesorii lui Stalin.

În octombrie 1941, pericolul pentru Moscova era serios și Beria ne-a ordonat să creăm o rețea de agenți în oraș pentru eventualitatea că ar fi căzut în mâinile germanilor. Am pregătit două rețele independente. Una urma să fie condusă de un vechi prieten al meu din Ucraina, Viktor Aleksandrovici Arozdov, care a fost numit, pentru acoperire, director adjunct al fabricii de medicamente. Cealaltă era condusă de Pavel Meșik, numit de Beria, împreună cu care a și fost împușcat în 1953. În plus, am creat un grup autonom, cu misiunea de a-l asasina pe Hitler și anturajul său dacă vizitau Moscova, după cucerirea ei. Sarcina i-a revenit compozitorului Lev Knipper și soției sale, Margareta, rude cu Olga Cehova, faimoasa actriță ce trăia la Berlin și era favorita lui Göring și a altor conducători germani.

În memoriile sale, Hrușciov descrie panica și starea de confuzie care l-ar fi cuprins pe Stalin. Eu nu am înregistrat așa ceva. Stalin nu s-a retras în *dacea* sa până la 30 iunie 1941. Registrul de la Kremlin demonstrează că primea în mod regulat vizitatori. Beria și Merkulov mergeau la el de două-trei ori pe zi. Impresia mea a fost că mecanismul de comandă și control a funcționat fără întrerupere.

Amintirile lui Sudoplatov prezintă un interes aparte și deoarece arată că Moscova cunoștea foarte bine punctele slabe ale inamicului, putând evalua cu multă precizie cât timp va mai putea continua acesta ofensiva. Era și aceasta, în mod evident, o sursă importantă a calmului afișat de conducerea sovietică - manifestat inclusiv la parada de la 7 noiembrie 1941 -, calm care sporea și încrederea omului de rând. Un rol aparte în acest proces îl jucau rețelele create din vreme, dar și șansa.

Singurul ofițer din Gestapo care a trădat

Chiar în acele clipe grele, noi am început să evaluăm slăbiciunile germanilor, care puteau întoarce soarta războiului în favoarea noastră. Potrivit informațiilor furnizate de contele Neledov, un fost ofițer al armatei țariste care trăia la Berlin și care lucra pentru amiralul Canaris, germanii pierdeau războiul pe măsură ce înaintau spre Moscova. Contele Neledov devenise agentul nostru printr-o șansă. În preajma invadării Poloniei de către germani, a fost trimis la Varșovia într-o misiune de recunoaștere și a căzut în mâinile contraspionajului polonez. Când am ocupat Ucraina de Vest, în 1939, l-am găsit în închisoarea din Lvov și l-am adus la Moscova. De el s-a ocupat Zarubin, Zoia Rîbkina și Pavel Jurovlov, șeful secției germane din Directorat. Contelui Neledov i se ceruse de către Canaris să participe la exercițiile strategice pe hartă din anii 1936 și 1937, prin care se testa teoria generalului von Seeck privind posibilitatea unui război fulger contra U.R.S.S. Neledov ne-a destăinuit că exercițiile au demonstrat că germanii puteau să ne înfrângă doar în primele două sau trei luni de război. Dacă nu reușeau în acest interval să captureze Leningrad, Moscova, Donbas, Kiev și Caucazul de Nord, inclusiv câmpurile petrolifere de la Baku, invazia era condamnată.

Explicația era simplă. Imensele forțe motorizate și de blindate necesare pentru un Blitzkrieg puteau acționa eficient doar pe un teritoriu limitat. Germanii nu dispuneau de rezerve de petrol pentru un război prelungit. În lunile octombrie și noiembrie 1941 am primit informații sigure de la Berlin că armata germană rămânea fără rezerve de muniție și combustibil. Sursa noastră era Arvid Harnack — nume de cod: Corsicanul — un antinazist care lucra la Ministerul economiei, pe post de consilier.

Epurările din 1937 loviseră și în rețeaua de informații sovietică ce lucra în Europa. S-au adăugat și trădările principalilor rezidenți - Orlov în Spania, Krivitski în Olanda, Reiss și Steinberg în Elveția - așa încât, spune Sudoplatov, din noiembrie 1938 până în martie 1939, aproape că nu mai soseau informații din Europa. Cum apropierea războiului presa, s-a luat hotărârea, cu aprobarea lui Beria, de a se trimite noi rezidenți, care să reactiveze rețelele - sau ce mai rămăsese din ele - aflate în conservare, cu toate riscurile implicate.

Așa s-a născut Orchestra roșie. Dar să-i dăm din nou cuvântul lui Sudoplatov.

Această organizație a fost cunoscută în Vest drept Orchestra roșie, adică rețeaua de informații sovietică din timpul celui de al doilea război mondial. Numele i-a venit de la termenul folosit de serviciul de informații german pentru desemnarea șefului unei rețele de spionaj: *Kapellmeister* sau șeful orchestrei. Să vă explic cum a fost.

GRU (serviciul de informații al armatei) dispunea de propriile rețele în Germania, Franța, Belgia și Elveția. În 1938-1939, înainte să înceapă războiul, ei au avut inteligența să trimită pe Leopold Trepper și Anatoli Gurevici în Franța și Belgia, împreună cu operatori radio, ca să conducă acele rețele pe timp de război. Totodată, GRU dispunea și de o rezidentură ilegală în Elveția, condusă de ungurul Aleksandr Rado, o oficialitate a Cominternului, și de Ursula Kuczynski — nume de cod Sonia — care a fost ulterior curiera lui Klaus Fuchs după ce acesta a ajuns în Anglia. Aceste rețele GRU operau independent de cele ale NKVD, care erau conduse din ambasada noastră de la Berlin. În ajunul războiului, noi creasem o puternică rețea în Germania, condusă de Aleksandr Korotkov și Pavel Jurovlov. GRU dispunea și el de doi agenți importanți în Germania: Ilsa Sturbe, la Departamentul de presă din Ministerul de externe, și Rudolf Shelia, un diplomat de rang înalt. În iunie 1941, când ne-au atacat germanii, nu exista un control centralizat al acestor rețele. În general, nu exista un conducător unic al Orchestrei roșii. Dar GRU era mai bine pregătit pentru a trece de la curieri și valiza diplomatică la comunicații radio clandestine.

Am putut restabili contactul radio cu grupul nostru din Berlin prin intermediul rețelei GRU din Belgia. Rezidentul lor, Anatoli Gurevici, a primit ordinul să se deplaseze personal la Berlin la sfârșitul lui 1941, cu o stație radio, pe

Vasili Zarubin

care a predat-o oamenilor noștri. Dar la 13 decembrie 1941, la Bruxelles, operatorul radio și cifratorul lui Gurevici au fost capturați de Abwehr și Gestapo împreună cu codurile. La 5 august 1942 am lansat în Germania pe Arthur Hoessler și Albert Barth, care au fost apoi capturați de Gestapo. În timpul interogatoriului, Barth a dezvăluit existența agentului nostru Willy Lehmann, recrutat în anii '30 de rezidentul Belkin și Zarubina. Lehmann a fost singurul ofițer din Gestapo care a cooperat cu noi, oferindu-ne informații prețioase despre metodele folosite de contraspionajul german. A fost arestat în cel mai deplin secret și executat. Soției i s-a spus că a dispărut. Barth a fost luat prizonier de către britanici, care ni l-au predat în 1946. A fost judecat și executat pentru trădare.

Operațiunea Mănăstirea

În felul acesta, în august 1942, rețelele GRU și NKVD ale Orchestrei roșii din Berlin au fost distruse. Cele din Franța și Elveția continuau să transmită. Grupul nostru din Hamburg, care nu fusese conectat cu cel din Berlin, a supraviețuit.

Să fi fost aceștia singurii agenți pe care i-a avut Moscova la Berlin? Sau au fost singurii pe care i-au descoperit germanii? În continuare, Sudoplatov afirmă că deși Orchestra roșie a fost considerată de către occidentali drept principala sursă de informații a sovieticilor, pentru Moscova ea a constituit o sursă secundară. Mai mult, informațiile primite pe această filieră erau privite cu multă suspiciune de Stalin, pentru că erau foarte asemănătoare cu cele furnizate de membrii rețelei de la Cambridge. Mai mult, Rudolf Rossler refuza să-i spună rezidentului GRU din Elveția, Rado, care era sursa de unde le obținea. Pe baza materialelor descifrate de cel de al cincilea membru al grupului de la Cambridge, John Cairncross, sovieticii au putut identifica penetrația britanică în Orchestra roșie. Tot de acolo au obținut informații vitale despre planurile germane, ca în cazul operațiunii Citadela (Magazin istoric, *nr. 7/1988). La începutul anului 1943, sovieticii au fost avertizați printr-un semnal anterior stabilit, de către Gurevici că lucra sub control german. În toamna anului 1943, și operatorii radio ai Orchestrei roșii din Geneva și Lausanne au fost arestați de elvețieni. Britanicii nu au recunoscut vreodată că au trimis Moscovei mesaje descifrate cu ajutorul Enigmei prin intermediul Orchestrei roșii, dar conducerea Directoratului. externe nu avea vreun dubiu. Oricum, concede Sudoplatov, membrii Orchestrei roșii au acționat cu curaj și profesionalism, mulți plătind cu viața. Dar șefii rețelei, când au revenit la Moscova — Trepper, Gurevici și Rado — au fost considerați trădători și aruncați în închisoare. În memoriile lor, Trepper și Rado l-au acuzat pe Gurevici ca fiind cel care a provocat căderea rețelei. Până la urmă, în 1955, primii doi au fost amnistiați. Gurevici, eliberat și el tot atunci, a fost rearestat în 1958, petrecând alți cinci ani în închisoare.*

Inclusiv Gilles Perrault, autorul unei cărți despre Orchestra roșie, îl prezintă ca trădător. Dar Sudoplatov — care a fost consultat în 1990 și de procuratura militară — aduce argumente solide contra acestei teze: El a relevat existența unui mesaj al GRU către NKVD prin care se aproba jocul radio făcut de Gurevici sub control german. Actul a fost descoperit în arhive și luat în considerare de procuratură, care în anul următor, l-a reabilitat pe Gurevici. Dar GRU a refuzat să ia în considerare actul juridic și nu i-a acordat statutul de veteran de război și nici pensia militară. Tot Sudoplatov spune că Gurevici a revenit în U.R.S.S. aducându-l cu el și pe anchetatorul șef al Gestapo care s-a ocupat de Orchestra roșie, Friedrich Panzinger.

În continuare, Sudoplatov vorbește despre acțiunile de dezinformare pe care le-a coordonat. Ele trebuiau să creeze germanilor (conștienți că dacă Blitzkrieg-ul nu le reușea, conform planului, se aflau în mare încurcătură) senzația că sovieticii sunt gata fie să înceapă tratative de pace, fie dispun de mari rezerve și vor rezista. Unul dintre pionii folosiți în acest joc era și ambasadorul Bulgariei la Moscova, Stamenkov, care fusese recrutat încă din 1934, la Roma. Peste ani, după arestarea lui Beria, Sudoplatov a fost anchetat de Hrușciov, Bulganin, Molotov, și Malenkov și acuzat că a fost omul de legătură între Beria și Hitler, în încercarea primului de a încheia pace cu Germania. Idee pe care Hrușciov a susținut-o și în memoriile sale. Sudoplatov a fost trimis și în Georgia, pentru a implanta o rețea ilegală, care să acționeze în cazul în care germanii cuceream Caucazul. El spune că unul dintre cei propuși să o conducă era Konstantin Gamsakhurdia — tatăl lui Zviad Gamsakhurdia, primul președinte ales al Georgiei, după prăbușirea U.R.S.S., înlăturat printr-o lovitură militară și mort în condiții încă neclare — vechi agent al NKVD.

Una dintre cele mai reușite acțiuni de înșelare a inamicului din timpul războiului a fost operațiunea Mănăstirea. Ideea a aparținut Administrației pentru operațiuni speciale și Departamentului politic din NKVD, fiind realizată, începând din iulie 1941, în strânsă colaborare cu GRU. Ea era concepută ca o operațiune de contraspionaj, țintind penetrarea agenturii Abwehr (a spionajului german, în general) de pe teritoriul U.R.S.S. Am decis crearea unei presupuse organizații progermane și antisovietice, care să caute stabilirea unor contacte cu germanii. În ciuda epurărilor din anii '20 și '30, câțiva reprezentanți ai aristocrației rusești scăpaseră neatinși, fiind ținuți sub atentă supraveghere. Unii dintre ei și copiii lor deveniseră informatorii noștri.

Momeala aleasă a fost Glebov, fostul președinte al adunării nobiliare din Nijni-Novgorod. În iulie 1941, el avea peste 70 ani și trăia din mila călugărilor la mănăstirea Novodevici. Un alt aristocrat, agent NKVD, l-a contactat la mănăstire, unde cea mai mare parte a personalului era formată din oamenii NKVD-ului. Respectivul agent, Demianov, fusese contactat, la rândul lui, de germani, în preajma izbucnirii războiului, primind indicativul Max în dosarul deschis de Abwehr. În decembrie 1941, Demianov a trecut linia frontului la germani.

După război, când americanii au analizat arhivele Abwehr-ului, au tras concluzia că Max fusese plantat de către emigranții ruși. De fapt, Max fusese recrutat chiar de către germani care i-au folosit pe emigranți doar pentru a-i verifica legenda. Abwehr-ul a început să îl folosească în mod intens abia atunci când s-a convins că nu fusese utilizat în operațiuni de spionaj cu implicarea emigrației ruse de dinainte de război. Ei aveau dreptate să nu acorde prea mare credit eforturilor emigrației rusești de a crea organizații secrete în Rusia, pentru că emigrația fusese infiltrată masiv de NKVD. Max era omul curat, cu care se putea încerca ceva.

Abakumov contra Beria

În februarie 1942, Demianov a fost parașutat lângă Moscova, cu încă doi însoțitori. Demianov a devenit rezidentul Abwehr-ului, predând NKVD-ului, în timp, 50 de agenți, trimiși de Berlin. Până la urmă, acțiunea a luat amploare, devenind o sursă importantă de dezinformare a germanilor. În memoriile sale, Reinhard Gehlen – creatorul serviciului de informații al Germaniei Federale și fost ofițer Abwehr – acorda o mare valoare datelor furnizate de Max și îl blama pe Hitler pentru faptul că nu le-a luat în seamă. Este adevărat, americanii nu l-au crezut pe Gehlen, realizând că Max era agent dublu.

Operațiunea Mănăstirea a provocat mari înfrângeri Abwehr-ului. Știm din studierea arhivelor că Înaltul comandament german a făcut greșeli fatale pentru că s-a bazat prea mult pe încercările Abwehr-ului de a penetra Înaltul comandament sovietic. Informațiile furnizate de Max au fost utilizate de germani pentru că ele conțineau întotdeauna elemente de adevăr; dar de fiecare dată noi dispuneam de efective mai numeroase decât cele anunțate de Max. Operațiunile pe care le anunța Max erau acțiuni secundare, de diversiune. Ofensiva prezisă de Max pe frontul de lângă Rjev a fost plănuită de Stalin și Jukov pentru a distrage atenția germanilor de la Stalingrad. Dezinformarea strecurată prin el a fost ținută în secret chiar și față de mareșalul Jukov, comandantul frontului de la Rjev. Ea mi-a fost predată personal, într-un plic sigilat, de către generalul Fedor Fedotovici de la GRU. Când informația dată de Max a părut să se confirme, credibilitatea lui a sporit foarte mult. De

fapt, principala acțiune s-a desfășurat la Stalingrad, Jukov, care nu știa nici el adevărul, a plătit cu preț greu pierzând mii de oameni de sub comanda sa. În memoriile sale admite că ofensiva lui s-a terminat cu slabe rezultate, dar n-a aflat niciodată că Stalin a fost cel care i-a dirijat pe germani în direcția lui.

Fostul general SS Walter Schellenberg confirmă în memoriile sale că germanii s-au lăsat păcăliți de Max. El vorbește despre existența unui ofițer din anturajul mareșalului Rokossovsky, care spiona pentru ei și care îi era ostil lui Stalin pentru că fusese arestat în timpul epurărilor din anii '30. Max lucra într-adevăr la statul major al lui Rokossovsky ca ofițer transmisionist, când mareșalul comanda Frontul bielorus.

Sovieticii puteau verifica efectele dezinformării lor atât prin rețeaua de la Cambridge, Blunt, Cairncross și Philby având acces la mesajele decodificate prin Enigma, cât și prin Orchestra roșie, căreia, am văzut, Londra îi furniza variante ușor modificate, din rațiuni de securitate, ale mesajelor interceptate. Mai târziu, britanicii i-au avertizat pe sovietici, prin rezidentul sovietic la Londra, Ciceaev, despre existența unei surse germane importante. Sudoplatov se referă în memoriile sale și la nelipsitele conflicte dintre serviciile de informații, care în U.R.S.S. se puteau termina cu consecințe tragice. Un astfel de conflict s-a iscat cu Viktor Abakumov, șeful SMERȘ-ului (numele reprezenta prescurtarea cuvintelor rusești „Moarte spionilor"). Inițial Departamentul de contrainformații militare s-a aflat în componența NKVD-ului. După ce Stalin a devenit și comisar al poporului la Comisariatul pentru apărare (adică ministrul apărării) a ținut să scoată de sub competența lui Beria respectivul Departament, trecându-l la Comisariatul pentru apărare. Din 1942, Abakumov a pretins să preia el controlul operațiilor de dezinformare. Nereușind, a vrut să se răzbune pe Beria.

În 1943, fără aprobarea lui Beria, Abakumov l-a arestat pe comisarul pentru securitatea statului Viktor Ilin, care din 1942 conducea Departamentul politic secret din NKVD (cel care se ocupa de problemele ideologice și culturale). Potrivit unor reguli care au fost abolite doar de Gorbaciov, nu se cuvenea să arestezi vreun înalt funcționar fără aprobarea șefului său. O puteai face, dar doar în cazuri excepționale. Deși procurorul semna ordinul de arestare, în colțul din stânga jos trebuia să apară ștampila Soglasovenno (de acord) și semnătura superiorului celui arestat. Beria nu a semnat ordinul pentru Ilin.

Ilin, un bun profesionist, cu o înfățișare pașnică, era foarte prețuit în NKVD pentru onestitatea sa. La sfârșitul anului 1938, fusese trimis de Beria la Orel și Rostov să investigheze un complot pus la cale de trotkiști pentru sabotarea căilor ferate. S-a întors la Moscova, îngrozit de modul grosolan în care fuseseră falsificate documentele de către șefii locali ai NKVD. Datorită contactelor personale pe care le avea cu scriitori ca Aleksei Tolstoi și cu compozitori și muzicieni de frunte, Ilin era adesea primit de Beria și se afla în bune relații cu Merkulov.

Un caz cu sfârșit fericit

În 1943, cariera lui Ilin a fost distrusă în urma unei confruntări cu Abakumov. În timpul războiului civil, Ilin se împrietenise cu Boris Teplinski. Mai târziu, Ilin a intrat în OGPU, iar Teplinski în forțele aeriene. În 1943, Teplinski ajunsese general-maior și fusese ales pentru a fi promovat șeful de stat major al forțelor aeriene sovietice în cadrul Ministerului apărării. Dar promovarea lui a întârziat și Teplinski a aflat că se opuneau cei de la contrainformații. L-a rugat pe Ilin să afle motivul și acesta a descoperit că singurul repros care i se aducea era acela că participase la un cocktail la Academia militară în 1936, înainte de arestarea lui Tuhacevski, unde adusese elogii ofițerilor și generalilor care au căzut mai târziu victime epurărilor. Ilin l-a avertizat pe Teplinski să fie atent ce declară, dar a făcut greșeala să i-o spună prin telefon.

Abakumov a aflat imediat și, plin de indignare, i-a cerut lui Beria să îl demită pe Ilin. Beria i-a ordonat însă lui Merkulov doar să-i atragă atenția, într-o manieră prietenească. Abakumov i-a raportat lui Stalin că Ilin bloca verificările pe care le făcea SMERȘ-ul pentru cei propuși pentru promovare în cadrul forțelor aeriene. Era un lucru grav, pentru că una dintre rațiunile pentru care Stalin plasase SMERȘ-ul sub ordinele sale era și aceea ca Beria și NKVD-ul să nu se poată amesteca în promovările din armată. Stalin i-a ordonat imediat lui Abakumov să îl aresteze pe Teplinski și, peste o săptămână, pe Ilin.

Teplinski, supus unor interogatorii dure — Abakumov i-a rupt doi dinți din față încă din prima noapte — a mărturisit că Ilin îl instruise cum să evite demascarea ca simpatizant al dușmanilor poporului.

Cu ordinul de arestare semnat de Stalin, Abakumov s-a prezentat în biroul lui Merkulov și i-a cerut să-l cheme pe Ilin. A doua zi, el l-a confruntat cu Teplinski. Acesta și-a repetat depoziția, dar Ilin i-a tras două palme, reproșându-i lipsa de curaj. Abakumov nu a reușit să mai găsească al doilea martor care să susțină depoziția lui Teplinski, cum cereau regulile. Abakumov s-a temut să apară în fața lui Stalin doar cu o depoziție incriminatoare și fără să poată obține de la Ilin recunoașterea faptelor sale. Dar nici nu l-a eliberat. Ilin a rămas în pușcărie, singur în celulă, până în 1947. Apoi, alți cinci ani, a fost pus alături de alți arestați, ca ministrul aviației Aleksei Șahurin, mareșalul de aviație A.A.

Novikov sau ministrul român de externe [este vorba, probabil, de Mihai Antonescu]. În 1951, a fost transferat la [închisoarea] Matrosskaia Tișina, fiind plasat în sectorul controlat de Comisia de partid pentru investigarea cazurilor în care erau implicați membrii de partid și ofițerii de securitate. Aici i s-au pus întrebări despre activitatea de trădător a lui Abakumov. Abia când a fost dus în fața celulei unde era deținut acesta, s-a convins că nu erau simple provocări.

Atunci când a fost eliberat, după 9 ani de pușcărie, a fost aruncat în stradă, noaptea, fără un ban. S-a refugiat în holul unei clădiri a MGB-ului, de peste drum de Lubianka. A doua zi dimineața, căutându-și familia, a aflat că soția sa, balerină la Teatrul Balșoi, divorțase când i se spusese că el a dispărut fără urmă, se recăsătorise, luând și fata lor cu ea. Ilin a căutat să îl găsească pe Merkulov, ajuns ministru al controlului de stat, dar secretarul i-a răspuns că șefului său nu-i spunea nimic numele Ilin. Până la urmă, unui ofițer de serviciu din MGB, care l-a recunoscut, i s-a făcut milă de el și i-a dat 500 ruble, spunându-i să fugă cât mai departe. A luat trenul spre Riazan, unde trăia un văr de-al lui. A început să muncească la gara din localitate, ca hamal. L-a informat despre sosirea sa pe ofițerul de securitate care răspundea de gară și acesta l-a ajutat ca în două luni să ajungă șeful hamalilor. La vârsta de 48 ani, s-a recăsătorit cu o cercetătoare de la institutul de medicină din Riazan. După moartea lui Stalin, a depus o cerere de reabilitare, care i-a fost însă respinsă. I s-a permis totuși să revină la Moscova, cu soția. A fost reabilitat în 1954, după căderea lui Beria și arestarea mea. Încă un an de zile i s-a refuzat pensia de ofițer KGB. La trei zile după ce am fost eliberat din pușcărie, în 1968, Ilin a venit să mă viziteze. Ținuse legătura cu soția mea, Emma, încă din 1960. Am aflat că Ilin reușise să-și refacă viața. În 1956, Merkulov devenise director adjunct al secției cultură din Comitetul Central. Căuta un om onest și cu experiență pentru postul de secretar organizatoric al filialei moscovite a Uniunii scriitorilor. Experiența anterioară în acest domeniu a lui Ilin îl recomanda drept omul ideal. A fost sprijinit de scriitorii Konstantin Fedin și Konstantin Simonov. Oficialitățile de partid doreau în acest post pe cineva care să cunoască pe toată lumea, inclusiv pe informatori. Ilin a lucrat acolo până în 1977, când s-a pensionat. A murit în 1990. ■

(Va urma)

Prezentare și versiune românească: Cristian POPIȘTEANU, Dorin MATEI

CARȚI SOSITE LA REDACȚIE

• **Georges Castellan — LE MONDE DES BALKANS. POUDRIÈRE OU ZONE DE PAIX?**

Librairie Vuibert, 1994, 214 pp.: autorul, nume cunoscut cititorilor revistei **Magazin istoric**, își propune să lămurească cititorii occidentali - prin această lucrare apărută în colecția Thémathéque Histoire, dirijată de Marc Nouschi, conferențiar la Institutul de studii politice din Paris - despre problemele istorice, culturale și etnice pe care le ridică Balcanii, denumiți în mod tradițional „butoiul cu pulbere" al Europei.

• **Prof. dr. Ioan Ciută — AGRICULTURA, STRĂVECHE ÎNDELETNICIRE ROMÂNEASCĂ.**

Editura Diacon Coresi, 1994, 176 pp. + 1 h., 1 200 lei: o cercetare axată pe istoria albinăritului în Moldova medievală.

• **CATALOG AL VALORILOR LITERAR-ARTISTICE DIN DONAȚIA ȘTEFAN BACIU** (alcătuit de **Cătălina Macovei**).

București, 1993: cărți, manuscrise, publicații, fotografii, tablouri, gravuri oferite de poetul, eseistul, ziaristul și criticul de artă Ștefan Baciu.

• **Dr. Valentin Ciorbea — PORTUL CONSTANȚA DE LA ANTICHITATE LA MILENIUL III.**

Editura Auropolis, Constanța, 280 pp., 2550 lei: o reconstituire a istoricului celui mai important port românesc la Marea Neagră.

• **BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ.**

Nr. 1-3/1992, 224 pp.: pagini din trecutul mai îndepărtat sau mai apropiat al Ortodoxiei românești.

• **Grigore Olaru, Gheorghe Smarandache — ISTORIA ÎN DOINE, BALADE, LEGENDE, TRADIȚII...**

Editura Destine, București, 1994, 140 pp., 500 lei: istoria, așa cum ne-a păstrat-o creația populară.

• **Sergiu Selian — ISTORIA UNUI GENOCID IGNORAT.**

Silex, București, 1994, 128 pp., 2 000 lei: lucrarea, tipărită cu ajutorul Fundației Soros pentru o societate deschisă, rememorează tragicele evenimente petrecute acum 79 ani.

• **Pr. Ioan Dură — DIN ISTORIA BISERICII ORTODOXE ROMÂNE A ANILOR 1945-1989. EVIDENȚE ȘI REALITĂȚI DIN VIAȚA ACESTEIA** (cu o postfață de **Mihai Rădulescu**).

Editura Ramida, București, 1994, 128 pp., 1 270 lei: aspecte nerelevate și necercetate încă ale pătimirii bisericii ortodoxe române în timpul regimului comunist.

• **Victor Bârlădeanu — OROLOGIU SCUFUNDAT.**

Editura Evenimentul, București, 1994, 176 pp.: volum de poezii al unui gazetar de o viață.

• **Corneliu C. Ionescu — CLIO MEDICA SE DESTĂINUIE.**

Editura Cerma, București, 1993, 83 pp., 1 200 lei: medici despre oameni de cultură români, medici oameni de cultură ei înșiși.

LETTRE INTERNATIONALE, ediția de toamnă în limba română a excelentei reviste, ne obligă la o notație în plus. Un sumar în care își dau mâna prin texte de valori ridicate istoria, literatura, filmul și problemele esențiale ale omului: bătrânețea și moartea. Autori: Havel, Brodsky, Michnik, Vargas Llosa, Kott, Mandelstom, Buñuel, Lena Constante, Claude Roy, Salman Rushdie, Fellini, Zoe Petre, Tertulian, Mircea Horia Simionescu și mulți alții.

Arhivele au ultimul cuvânt

GULAGUL — DECONSPIRAT ŞI DEMISTIFICAT

NICOLAS WERTH

• Cifre la grămadă, ce nu pot fi demonstrate • Era suficient să furi câteva spice • Beria şi Ejov — doi maeştri ai terorii • Recensăminte cenzurate • Domnia ordinului teutonic al comuniştilor • Notă către Hruşciov din partea lui Rudenko • Când pierzi măsura libertăţii

În urma unei lungi misiuni în arhivele din Moscova, în timpul căreia a consultat mii de pagini, Nicolas Werth expune un prim bilanţ al cercetărilor sale privind realitatea Gulagului (Magazin istoric, **nr. 3/1992). Adevărul se află departe de ce s-a crezut că se ştie vreme de peste 20 de ani, afirmă el; cifrele au fost considerabil mărite.**

Câţi prizonieri au avut lagărele sovietice în perioada stalinistă? Acestei întrebări Nicolas Werth — autor frecvent întâlnit în revistele de istorie franceze, cu teme din spaţiul rusesc — oferă un răspuns bazat pe documente din arhivele Rusiei, recent deschise.

Reproducem articolul, într-o formă adaptată, din revista L'Histoire. **Titlul, subtitlurile şi notele aparţin redacţiei** Magazin istoric.

Inflaţie de victime — neobservată

Problema represiunilor din U.R.S.S. în perioada stalinistă suportă acum — odată cu accesul la arhivele ex-U.R.S.S. — o abordare mai obiectivă şi mai documentată. Fără nici o îndoială că un mare număr de fonduri arhivistice au rămas practic intangibile: arhivele KGB, ale preşedintelui Rusiei, care conţin documentele cele mai importante şi mai „sensibile", ca dări de seamă stenografiate ale şedinţelor Biroului politic, rapoarte „speciale" adresate liderilor de la Kremlin privind amploarea represiunilor, o parte a corespondenţei personale a liderilor politici. Cu toate acestea, începând din 1990, o mare parte a statisticilor privitoare la Gulag, de excepţional interes, au fost puse la dispoziţia cercetătorilor. Este vorba despre arhivele Comitetului Central al P.C.U.S. şi ale diferitelor comisariate ale poporului, cărora NKVD-ul le trimitea regulat informări. În plus, dispunem acum de documente înainte vreme secrete, ca recensămintele din 1937 şi 1939. Se poate schiţa astfel o abordare statistică, în sfârşit bazată pe documente, a represiunilor staliniste.

În toţi aceşti ani, numeroase cărţi şi articole de presă au furnizat diferite cifre ale deţinuţilor din lagăre. De la B.I. Nikolaevski, cu *Forced Labour in Soviet Russia*, apărută în 1948, până la A.I. Soljeniţîn, cu *Arhipelagul Gulag*, din 1973. În absenţa statisticilor penale şi accesului la arhive, memorialiştii, scriitorii şi istoricii au făcut apel la mărturiile unor foşti deţinuţi, ale unor membri ai NKVD emigraţi în Occident sau la unele statistici disponibile.

Toate aceste date au favorizat o distorsionare a adevărului. De la Nikolaevski până la Soljenitîn, trecând prin R.

Conquest, toți autorii susțin că la sfârșitul anilor 1930 în lagărele sovietice ar fi fost cca zece milioane de oameni. Pentru R. Conquest, decontul era — grosso modo — următorul: 5 milioane internați la începutul lui 1937; 7 milioane arestați în cei doi ani ai „Marii Terori" (1937-1938); 1 milion de execuții și 2 milioane de morți. Rezultatul? În 1939, 9 milioane de deținuți, *„fără a-i socoti pe cei de drept comun"*. Estimând media deținuților la 8 milioane pe an, în segmentul de timp dintre sfârșitul anilor '30 și anul 1953, și luând în calcul o mortalitate medie anuală „de circa 10 la sută", Robert Conquest trage concluzia că 12 milioane de persoane au pierit în lagăre în această perioadă. Adăugându-le acestora victimele colectivizării și foametei din 1932-1933, el avansează o cifră apropiată de 20 milioane.

Cifra de zece milioane persoane deținute în lagăre la sfârșitul anilor '30 a fost contestată de un număr de cercetători, între care Timașev, Bergson, Wheatcroft, Jasuy, ca să nu ne oprim decât la cei mai cunoscuți, care considerau că este „umflată" (estimarea lor personală oscila între 2 și 4 milioane de deținuți). Numărul de 10 milioane este însă avansat la rândul lui de un mare număr de disidenți sovietici (A. Soljenițîn, A. Saharov, R. Medvedev) și s-a impus treptat atât în Occident cât și în U.R.S.S. din vremea perestroikăi. Editorialiștii unei prese în sfârșit libere au adăugat acestei cifre, la grămadă, pe toți cei traumatizați, care munceau sub supraveghere NKVD în zone speciale, al căror număr Soljenițîn l-a estimat la 15 milioane: victime ale foametei, prizonieri de război sovietici, cei închiși în lagăre speciale, populațiile deportate, așa încât se ajungea la *„mai multe zeci de milioane de reprimați"*.

În acest context, publicarea în reviste științifice de mic tiraj, de către unii istorici ruși (Zemskov, Hlavniuk, Dughin), a unor statistici mergând în contra curentului acestei „inflații" de victime a trecut neobservată.

Detaliate, aceste statistici relevă o populație penală extrem de redusă ca număr față de estimările amintite mai sus: numărul deținuților din lagăre oscilează, de fapt, între 0,5 milioane persoane în 1934 (dată la care sistemul lagărelor era organizat definitiv) și 2,5 milioane la începutul anilor 1950, cu o medie de circa 2 milioane deținuți pentru anii 1937-1938, 1952-1953.

Sistemul concentraționar sovietic a cunoscut apogeul lui imediat după război, când în Gulag afluiau categorii noi: prizonieri de război sovietici, *„elemente străine"* din regiunile recent anexate etc. Prelungirea pedepsei unui mare număr de persoane, condamnate la 10 ani de lagăr în 1937-1938, suprimarea temporară (1947-1950) a pedepsei cu moartea, în urma „revelației" autorităților că trebuia prezervată o mână de lucru utilă economic, acestea explică faptul că populația penală fusese maximă ca număr la începutul anilor '50.

Cea mai puternică creștere anuală a populației penale s-a înregistrat în 1937. Atunci ea a sporit cu 700 000 persoane, dintre care 350 000 *„condamnate pentru «contrarevoluție»"*. Ceea ce nu înseamnă deloc că „Marea Teroare" nu s-a soldat în 1937 decât prin 350 000 arestări de „politici". Și totuși, cifra de 7 milioane persoane arestate din motive politice, în anii 1937-1938, nu poate fi demonstrată.

Contingentul persoanelor condamnate pentru „activități contrarevoluționare", oscilând între un sfert și puțin mai mult de o treime din deținuți — conform articolului 58, de tristă celebritate, al Codului penal[1] —, reflectă fragmentar nivelul represiunii politice. Erau oare toți ceilalți deținuți „de drept comun"? Cei mai mulți căzuseră sub incidența uneia dintre nenumăratele legi represive ce funcționau în aproape fiecare sferă de activitate: delapidare din proprietatea colhozului, întârzierea peste 20 de minute la serviciu etc.

La 1 ianuarie 1951, de pildă, din cei 1 948 228 deținuți de drept comun recenzați, 735 833 (adică aprox. 38%) fuseseră condamnați în virtutea unei legi emise la 7 august 1932 conform căreia se sancționau cu condamnări la moarte sau cu zece ani de lagăr „orice escrocherii sau prejudicii aduse colhozurilor". Era suficient să furi câteva spice, ca să fii condamnat.

Stalin fabrică cifre

Ce ne oferă statisticile despre mortalitatea din lagăre? Ea a oscilat între 2,5% (1936) și 18,4% (1942). Exceptând anii 1942 și 1943, cei mai devastatori au fost anii 1944 și 1938, când peste a zecea parte din deținuți au murit. În 14 ani (1934-1947) au fost înregistrați 1 milion de morți numai în lagărele de muncă corecțională. Raportând la anii 1934-1953 și la totalul lagărelor — de muncă corecțională și colonii de muncă corecțională — a fost înregistrată cifra de 2 milioane de morți.

Datele prezentate până acum privind numărul deținuților în Gulag sunt confirmate de cel puțin două surse diferite. Prima este o notă expediată la 24 aprilie 1939 de Lavrenti Beria (numit, câteva luni mai târziu, în fruntea NKVD în locul lui N. Ejov) către Biroul politic, în care acesta solicita 1 550 000 muncitori valizi pentru a rea-

---

[1] Acest articol pedepsea „actele contrarevoluționare". Conținea 14 alineate (trădare, spionaj, sabotaj, terorism, propagandă antisovietică etc.). Pedepsele variau între 5 ani de lagăr și „măsura supremă de apărare socială", adică moartea, „cu confiscarea tuturor bunurilor". În universul lagărelor, „58"-urile erau tradițional distinctive față de „35"-uri (adică „de drept comun", condamnați conform unuia dintre numeroasele alineate ale articolului 35 din Codul penal).

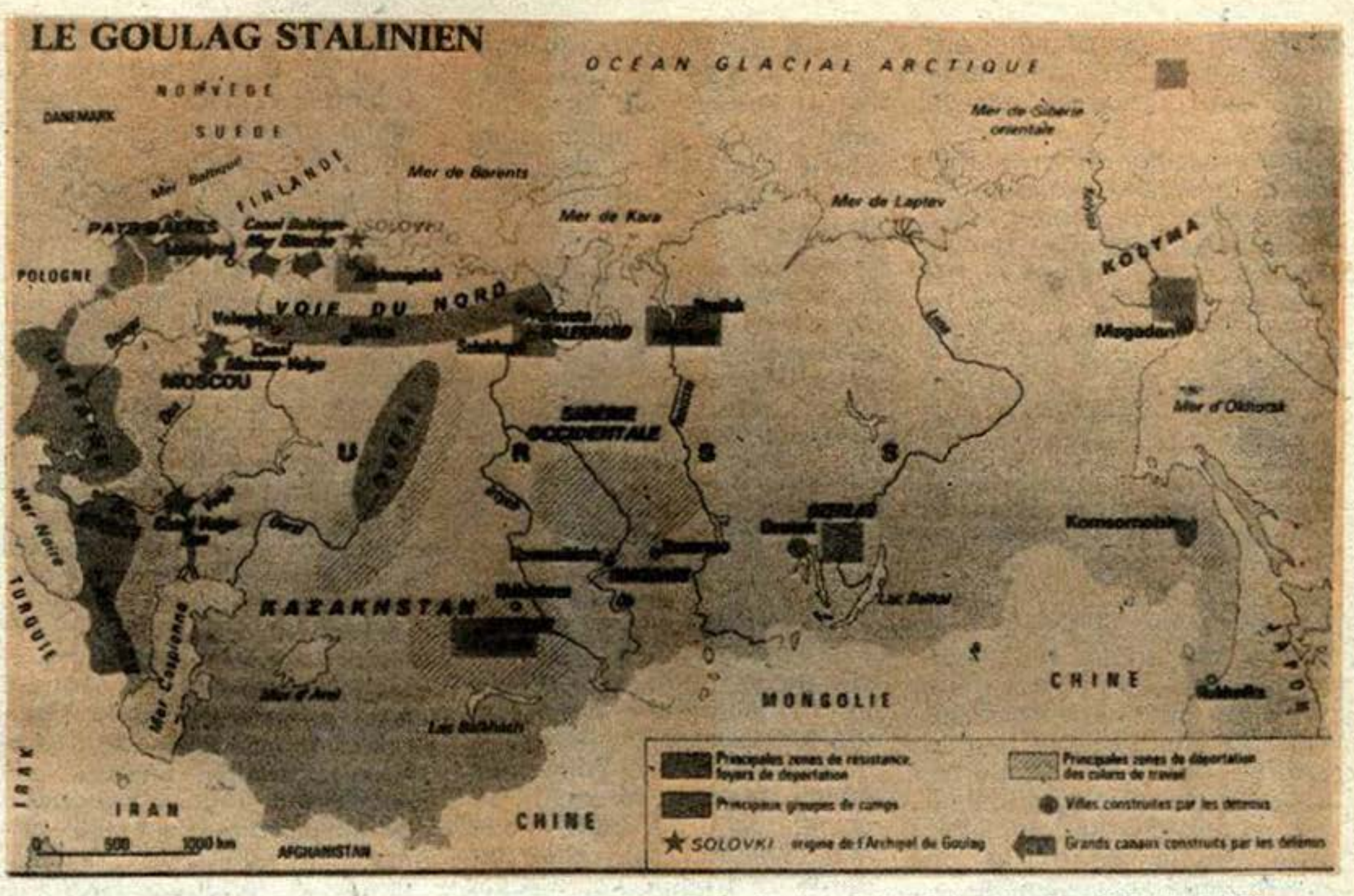

Lagăre şi colonii de muncă pe tot cuprinsul U.R.S.S., în timpul lui Stalin (după revista L'Histoire)

În p. 51: *prizonieri ai conştiinţelor — cum i-a numit Andrei Saharov, laureat a Premiului Nobel pentru pace — pe deţinuţii Gulagului din anii '80*

liza planul economic al serviciilor sale pe 1939; el nu dispunea atunci decât de 1 264 000 muncitori valizi, între care cel puţin 150 000 erau *„slabi şi inapţi pentru muncă de durată"*. Nota fusese precedată, cu două săptămâni mai înainte, de un veritabil „program de organizare a Gulagului", în care noul comisar al poporului pentru interne deplângea starea lagărelor. Predecesorul său — explica Beria — nu luase în considerare „aspectul economic" al Gulagului; norma de hrană a deţinuţilor fusese calculată „pentru persoane aflate în închisoare". În anii precedenţi (1937 şi 1938) scăzuse numărul deţinuţilor apţi de muncă fizică. Beria propunea o creştere a normelor de hrană ale deţinuţilor, renunţarea la orice eliberare anticipată, întărirea disciplinei, pedepsirea exemplară, *cu scopul utilizării în mod raţional şi la maximum a tuturor capacităţilor fizice ale deţinuţilor*. Acest document ne relevă un maestru al terorii, pe Ejov, înlocuit de un altul, Beria, preocupat să pună capăt „dezordinii" din gestiunea Gulagului şi să utilizeze mai eficient abundenta mână de lucru penală, aflată la dispoziţia lui.

O a doua sursă, recent descoperită, după o jumătate de secol de tăcere, şi care confirmă numărul mare — aproximativ 2 milioane — de deţinuţi în lagăre la sfârşitul anilor '30, o constituie recensămintele din 1937 şi 1939.

Cenzurate, ambele au o istorie emoţionantă. Datele primului nu au fost niciodată publicate. De fapt, încă din 24 ianuarie 1937 (recensământul avusese loc în 5 ianuarie), N. Kraval, responsabil cu această acţiune, comunicase lui Stalin şi Molotov rezultatele preliminare, conform cărora populaţia U.R.S.S. atingea cu greu 162 milioane locuitori (156 milioane cetăţeni „obişnuiţi" şi 6 milioane militari — profesionişti şi recruţi ca şi cetăţeni supuşi unui „recensământ special" — populaţia lagărelor închisorilor şi altor „zone speciale", aparţinând de NKVD). Or, trei ani mai devreme, în ianuarie 1934, de la tribuna celui de al XVII-lea Congres al Partidului, „Congresul învingătorilor", Stalin anunţase că populaţia U.R.S.S. fusese în 1932 de 168 milioane. Nimeni nu ştia de unde scosese Stalin acea cifră. Dar statistica ar fi devenit „contrarevoluţionară" dacă nu o valida. De aceea, cifra aceea de 162 milioane, mult inferioară celei din gura lui Stalin, nu a fost dată niciodată publicităţii. Ea avea explicaţii: marele indice de mortalitate din 1933, an de foame teribilă, provocată de colectivizarea forţată a satelor. Despre acest recensământ nu s-a mai făcut apoi nici o menţiune, până când, printr-un decret al Consiliului Comisarilor Poporului, rezul-

tatele lui au fost anulate, pur și simplu, la 27 septembrie 1937, sub pretext că *„fusese realizat prin violarea profundă a bazelor științei statistice și încălcând grosolan instrucțiunile guvernului"*.

„Noul" recensământ din 17 ianuarie 1939 nu a fost nici el publicat. Bilanțul definitiv a condus la o estimare a: populației la cifra de: 167,3 milioane. Astăzi se știe că manipularea nu s-a efectuat decât în ultimă instanță, când cifra i-a fost comunicată lui Stalin. Acela a decis să se adauge 2,7 milioane, pentru a se ajunge la cifra „dorită", în 1937, 170 milioane locuitori. Două scurte articole din *Pravda*, din 2 iulie 1939 și 29 aprilie 1940, și câteva date publicate cu ocazia recensământului din 1959 au fost — până în 1990 — singurele rezultate date publicității despre recensământul din 1939. Între datele conținute de aceste două recensăminte — astăzi, în sfârșit, disponibile — figurează și cele care ne interesează în special pentru acest articol: cele privind *„contingentele speciale"* ale NKVD.

Aceste contingente erau împărțite în trei categorii: A, B și C. Primele două erau compuse din personalul NKVD (de la administrația centrală, trupele speciale, până la personalul lagărelor, închisorilor și „zonelor speciale"), iar a treia regrupa pe deținuții și persoanele deportate lucrând în „sate de muncă" aparținând de NKVD. În 1937, contingentul C număra circa 2 200 000 persoane, iar în 1939 — cca 2 900 000. Contingentele A și B, personalul NKVD însărcinat cu paza deținuților, era de aproximativ 410 000 persoane, în 1937, și de 540 000, în 1939. Cifrele contingentului C, deși ușor diferite de cele ale statisticii interne a Gulagului, sunt cam de același ordin. Ele iau în calcul — de aceea sunt mai ridicate — în afara populației „propriu-zise a lagărelor, atât persoanele din închisori (între 200 000 și 300 000 în „medie lunară", închisorile nefiind altceva decât un loc de tranzit către lagăr sau execuție), cât și o categorie de „reprimați", circa 1 milion persoane la sfârșitul anilor '30 și 2 750 000 la moartea lui Stalin.

Pe traseul agresorului

Această categorie, denumită *trudposelenți* (coloni de muncă), a apărut în momentul colectivizării. La începutul lunii ianuarie 1930 s-a instituit o comisie specială condusă se V. Molotov, însărcinată să organizeze — după expresia lui Stalin — „trecerea de la jugularea tendințelor exploatatoare ale culacilor (chiaburilor) la lichidarea clasei culacilor". Toți acești culaci trebuiau arestați, deportați, în urma unor simple măsuri administrative, iar bunurile lor trebuiau confiscate. Cel mai adesea deportații erau transportați cu trenuri speciale, denumite „trenuri ale morții"; în grupuri de mai multe mii de persoane. Incapabili să suporte o călătorie lungă, bătrâni de peste 65 ani și bolnavi, ca și foarte mulți copii mureau pe itinerarul de destinație. Ei nu aveau dreptul să-și ia asupra lor provizii pentru două luni de transport, ci numai 200-300 grame pâine de proastă calitate, administrată în cel mai bun caz o dată pe zi. În absența apei potabile, deportații erau nevoiți să bea apă din bălțoace, de aceea mulți dintre ei mureau pe drum de dizenterie și alte epidemii.

Odată ajunși la destinație, în general locuri sălbatice, total neospitaliere din Siberia, Ural, Kazahstan, „colonii speciali" erau lăsați să se descurce singuri. Cei care își luaseră asupra lor unelte puteau încerca să-și ridice un adăpost primitiv, în pământ, acoperit cu crengi, apoi, când intrau în primăvară, dacă supraviețuiau, își construiau o izbă. După doi-trei ani de improvizații, ani marcați de un mare indice de mortalitate (14% în 1933; peste 50% pentru copii între 1 și 6 ani), NKVD-ul și-a schimbat optica față de condițiile deportaților. Începând din 1934, „satele de muncă" (sau „zonele speciale") în număr de 1 741 în 1938, girate de 800 „comandaturi" ale NKVD-ului, au fost reorganizate, ocupanții lor primind mijloace de supraviețuire (unelte, semințe) dar munca fiindu-le „rațională". O minoritate a rămas să lucreze pământul. Cea mai mare parte au fost transferați pe mari șantiere, pe lângă mine sau mari exploatări forestiere. Aproape jumătate lucrau în industrie: extracția cărbunelui, industria metalelor neferoase, metalurgie, construcții, pe marile șantiere ale planurilor cincinale: Magnitogorsk, Karaganda, Kuzneț̦k, Vorkuta. Detașați de NKVD pe lângă întreprinderi de stat, „colonii speciali" primeau un salariu — vărsat automat în fondurile NKVD-ului.

Mulți dintre acești deportați încheindu-și pedeapsa în lagăre, nu obțineau dreptul de a se întoarce acasă. Erau obligați să se fixeze în „zonele speciale". Când o femeie liberă se căsătorea cu un „colon special", ea își pierdea automat statutul de cetățeană cu drepturi depline, devenind, la rândul ei, un „colon special", dar dacă un bărbat liber lua în căsătorie o deportată, aceea căpăta statutul de om liber.

O descreștere reală a numărului „colonilor speciali" s-a înregistrat începând din primăvara anului 1942, când guvernul a hotărât să cheme sub drapel coloni între 16 și 50 ani, cu excepția „capilor de familie foști chiaburi". Astfel încât, la sfârșitul anului 1943, numărul „colonilor speciali" nu era mai mare de 670 000, pentru ca la începutul lui 1949 el să fie de circa 120 000, iar la 1 ianuarie 1953 de sub 25 000. La acea dată, contingentul ex-culacilor fusese înlocuit, în mare parte, prin „noii" coloni: populațiile deportate.

Primele grupuri naționale deportate apăruseră încă de

la începutul anului 1940: erau polonezii instalați în regiunile ocupate de sovietici (Bielorusia și Ucraina apuseană), în urma pactului secret Ribbentrop-Molotov, din 23 august 1939. Între februarie 1940 și iunie 1941 au fost deportați peste 380 000 de polonezi, ca și mai multe mii de baltici. În timpul războiului, Stalin a făcut responsabile — în colectiv — de colaborarea cu Germania nazistă opt naționalități. Cazacii, calmîcii, cecenii, ingușii, balkîrii, meșheții, tătarii din Crimeea[1], ca și alte popoare din Crimeea (greci, bulgari, armeni, turci, etc.), germanii de pe Volga (din care peste 1 milion au fost deportați în Siberia și Kazahstan, începând din august 1941). Aceste popoare, unele aflate pe traseul agresorului nazist, au „beneficiat" de condiții aproape identice cu cele din timpul „deschiaburirii", din urmă cu 15 ani.

În 7 ani de 8 ori mai mulți denunțători

Conform mai multor surse, ce concordă între ele, pierderile umane între „plecarea contingentelor" și „instalarea" lor în zonele cele mai pustii din Kazahstan, Siberia, Asia Centrală și Ural, după mai multe luni de transport, atingeau frecvent 10-20% din efective.

În cursul primilor 3-4 ani de deportare, condițiile de viață erau de așa natură, încât mortalitatea a rămas foarte ridicată. De pildă, din 575 768 deportați în Caucazul de nord, sosiți la destinație în a doua jumătate a anului 1944, 146 892 (adică 25,5%) au murit înainte de 1 octombrie 1948. La această grupă de deportați nu s-au înregistrat decât 28 120 nașteri. Sau: din 228 392 persoane evacuate din Crimeea au murit la destinație, în patru ani, 44 887 (20%).

Lituanieni, letoni, estonieni, moldoveni[2] au fost supuși sovietizării și colectivizării, în regiunile nou încorporate sau reîncorporate U.R.S.S. Cel mai greu tribut l-au plătit ucrainenii, suspectați a fi sprijinit Organizația naționaliștilor ucraineni. La același tratament au fost supuse și alte categorii sociale: soldații armatei generalului Vlasov, prizonieri ai armatei roșii „recuperați" în Germania, ca și „parazitii sociali", ce duceau o viață antisocială (conform legii din 2 iunie 1948).

Deportările masive pe familii, pe categorii sociale, etichetate drept „străine" (culacii, intelligența), pe sate întregi, ostile colectivizării sau suspecte a-i fi sprijinit pe „partizanii" antisovietici (în special, în țările baltice și în Ucraina occidentală) făceau concurență arestărilor individuale.

O soartă specială a fost rezervată unei părți din prizonierii de război sovietici, vlasoviștilor și persoanelor suspectate a fi colaborat cu ocupantul. Ei au fost întemnițați în lagăre speciale ale NKVD, așa-zise de „filtrare și control", create la sfârșitul anului 1941. În trei ani (până în decembrie 1944), 421 200 persoane „au trecut" prin aceste lagăre. În ianuarie 1946, lagărele de „filtrare și control" au fost integrate sistemului Gulagului.

La sfârșitul anilor 1940, populația lagărelor și „zonelor speciale" era foarte diferită „calitativ" de cea a anilor '30: țăranilor deportați și comuniștilor acuzați a fi „dușmani ai poporului", dezorientați, într-o lume unde nu-și regăseau reperele existenței, le-au succedat militanți antibolșevici, naționaliști, militari, ce se opuneau conștient sistemului.

De la începutul anilor 1950, Gulagul a cunoscut o organizare diabolică: zeci de mii de pagini, unde se aliniază — coloană după coloană — cifre peste cifre, unele copiate de mână, altele scrise la mașină, de un personal numeros (de la sfârșitul anilor 1930 peste o jumătate de milion de persoane lucrau în diverse eșaloane ale NKVD), toate conținând informațiile cele mai diverse, tragice și emoționante, despre un univers concentraționar, imposibil de cuprins într-un articol. Aflăm din aceste date care erau bolile de care mureau deținuții (poli-avitaminoză, paralizie cardiacă, rezultat al epuizării totale, tuberculoză, pelagră, maladii intestinale etc.), la ce vârstă surveneau decesele, după cât timp petrecut în detenție (primii doi ani erau cei mai grei). Statisticile Gulagului oferă informații despre repartiția deținuților după sex (94% bărbați în 1938 și numai 81% în 1948), după vârstă, după naționalități, după nivelul de instrucție. Se constată, de pildă, creșterea numărului de 4 ori, între 1936 și 1940, al deținuților cu studii superioare.

Documentele Gulagului deconspiră și cifra deținuților „folosiți" de NKVD ca denunțători: 16 887 în ianuarie 1940 și... 138 992 în iulie 1947. În sfârșit, actele cumplitului sistem precizează ponderea importantă a Gulagului în economia sovietică. În 1940, NKVD executa 13% din volumul marilor lucrări ale economiei sovietice. La 1 septembrie 1948, din 2 260 000 persoane aflate în Gulag, 1 220 000 fuseseră „închiriate" unor întreprinderi metalurgice, mine, exploatări forestiere etc.

Cum să faci o analiză asu-

---

[1] Presa rusă care, în ultimul timp, acordă un larg spațiu subiectului, a anunțat că, la 18 mai, în Ucraina se aniversează Ziua memoriei victimelor deportării popoarelor din Crimeea. Numai în trei zile, între 18 și 20 mai 1944, din Peninsula Crimeea au fost dislocați 183 155 tătari. Printr-un decret special al Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S. din 28 noiembrie 1948, s-a hotărât ca deportații să fie strămutați pentru totdeauna, evadarea din locul de exil pedepsindu-se cu 20 de ani de muncă silnică.

[2] Evaluările efectuate de istoricul George Cioránescu arată că în perioada cât Basarabia s-a aflat sub ocupație sovietică, circa un milion de oameni au fost smulși de la vetrele lor și deportați, dându-se astfel o crâncenă lovitură elementului românesc din această provincie.

Potrivit datelor oficiale recente ale guvernului Republicii Moldova, numărul celor deportați în perioada menționată este de 1 500 000 (Ion Constantin, *Basarabia sub ocupație sovietică de la Stalin la Gorbaciov*, București, 1994).

pra clasei muncitoare sovietice fără să ţii seama de această imensă mână de lucru, muncind adesea pe aceleaşi şantiere industriale cu muncitorii liberi?

O cifră = o viaţă sacrificată

Cu toate acestea, există încă multe aspecte necunoscute ale Gulagului. Birocraţia lui a funcţionat perfect în descrierea numărului deţinuţilor, a coloniilor de muncă, a satelor cu deportaţi şi a „zonelor speciale". Dar nu se ştie aproape nimic — în termeni statistici, căci descrierile nu lipsesc — despre cei care nu au mai ajuns la „punctul de destinaţie". Câţi au fost împuşcaţi? Problemă capitală, pe care descoperirea — în ultimii ani — a numeroase gropi comune şi osuare (Kuropatî în Bielorusia, Bîkovna în Ucraina, ca să nu le citãm decât pe cele mai celebre, conţinând cadavrele a mii de oameni, ucişi cu un glonte în cap) o face mai actuală decât oricând. Până în prezent, arhivele deschise consultării nu au adus nici o revelaţie statistică legată de amploarea execuţiilor în timpul „Marii Terori". Documentele se află, fără îndoială, în „arhivele prezidenţiale" şi în arhivele KGB.

La începutul lui iunie 1992, istoricul Mihail Poltoranin, vicepreşedinte al Comisiei de clasificare a arhivelor, a găsit de cuviinţă să „pună la dispoziţie publicului" o serie de documente ultrasecrete asupra anului 1937. Ziarul *Trud* a publicat, între altele, ca exemplu edificator pentru *„terorismul care impunea domnia în ţară a ordinului teutonic"* [sic!] *al comuniştilor"* o rezoluţie a Biroului politic, din 2 iulie 1937, şi un „ordin operativ" al NKVD, semnat Ejov şi datat 30 iulie acelaşi an. Primul document expune coordonatele unei *„acţiuni de represiune"* de mare anvergură împotriva *„foştilor culaci şi elementelor criminale"*. Al doilea dezvoltă modalităţile acestei „operaţii". Aflăm astfel că elementele vizate aparţineau în realitate unui spectru socio-politic mult mai larg decât categoriile enumerate în rezoluţia Biroului politic: alături de *„ex-culaci"* şi *„elemente criminale"* figurau *„elementele periculoase din punct de vedere social"*, *„membrii unor partide antisovietice"*, *„funcţionari ţarişti"*, *„Gărzile albe"* etc. Or, se ştie, după numeroase mărturii şi după documentele de arhivă accesibile, că aceste „etichete" erau atribuite foarte uşor oricărui suspect.

Al doilea document conţine o listă precisă a obiectivelor ce trebuiau realizate, regiune de regiune, pentru fiecare dintre cele *„două categorii"*: indivizii din prima categorie (76 500 persoane) trebuiau să fie — în termenii unei proceduri administrative simplificate — împuşcaţi; cei din a doua categorie (201 000) trimişi în lagăr pe zece ani. Întreaga operaţie, începută între 5 şi 15 august 1937, de la regiune la regiune, urma a fi încheiată în patru luni.

În ce priveşte numărul total al împuşcaţilor dispunem în prezent de două surse: prima este o notă adresată la 14 februarie 1954 lui N. Hruşciov, semnată de procurorul general al U.R.S.S., R. Rudenko, ministrul de interne, S. Kruglov, şi ministrul de justiţie, K. Gorşenin. Conform acestui document, între 1 ianuarie 1921 şi 1 februarie 1954, OGPU apoi NKVD, „colegiul militar" al Curţii supreme şi tribunalele militare au condamnat 3 777 380 persoane, sub acuzaţia de „activităţi contrarevoluţionare". Dintre acestea 642 980 au primit pedeapsa capitală; puţin peste 3 100 000 persoane au fost condamnate la lagăr sau deportare. Or, se ştie cât era de laxă noţiunea de „activităţi contrarevoluţionare".

Al doilea document — cunoscut numai de delegaţii la Plenara Comitetului Central al P.C.U.S. din 22-28 iunie 1957, plenară care a condamnat „gruparea antipartinică" Molotov - Malenkov - Kaganovici — recent scos la lumină — menţionează 681 692 execuţii în 1937-1938. Între 27 februarie 1937 şi 12 noiembrie 1938, Stalin, Molotov şi Kaganovici şi-au pus semnătura în josul unor liste conţinând 38 679 nume, ale căror dosare erau de competenţa Colegiului militar al Curţii supreme.

Multă vreme negată în Occident de o „intelligenţia [intelectualitate] de stânga", realitatea lagărelor într-o „ţară socialistă" a devenit brusc, la începutul anilor 1970, explicaţia globală — istorică, filosofică, morală — în sfârşit găsită, a „fenomenului sovietic". Istoria celor 70 de ani de regim sovietic nu este altceva decât istoria luptei statului totalitar împotriva omului, istoria aservirii omului de către stat şi a supunerii graduale a omului sclaviei, mai bine zis a acceptării de către *homo sovieticus* a propriei robii. *„Ne-a lipsit dragostea de libertate. Am pierdut măsura libertăţii"*, scrie Aleksandr Soljeniţîn în *Arhipelagul Gulag*[1]. Astăzi, popoarele ex-U.R.S.S. şi-au re-

(Continuare în p. 67)

[1] Interesante sunt şi consideraţiile cunoscutului sociolog american Zbigniew Brzezinski, consilier al preşedintelui Carter pentru securitate naţională, în anii 1977-1981. În lucrarea sa *Pierderea controlului: haosul global din ajunul secolului XXI*, el afirmă că veacul XX poate fi socotit cel mai sângeros secol din istorie: în războaie au murit 87 milioane de oameni. Pierderile „ideologice" au fost în acest secol de 80 milioane, dintre care datorate lui Hitler 17, lui Lenin 6-8 milioane şi lui Stalin — 20-25.

Sângele a curs şi în alte locuri de pe glob. Din rândurile armenilor şi musulmanilor, vrajba a răpit 3-4 milioane vieţi. Aceste cifre sunt elocvente, subliniază autorul, „pentru măsura cantitativă a nebuniei politice a umanităţii în veacul nostru. În total, între 167 şi 175 milioane de vieţi s-au stins înainte de vreme. Dintre ele, 60 reprezintă preţul utopiei comuniste, care a făcut din comunism «cea mai scump plătită greşeală a omenirii din întreaga ei istorie»".

CITITORII SCRIU ISTORIE

EROI ROMÂNI LA NIEDERBÜHL — RASTATT (GERMANIA)

În nr. 10/1993 şi 5/1994, Magazin istoric **a publicat relatări ale unor cititori din străinătate referitoare la cimitire ale eroilor români căzuţi în primul război mondial aflate la Mannheim (Germania) şi Maubeuge (Franţa). Despre un alt asemenea cimitir ne scrie superiorul Capelei ortodoxe române „Mihail Sturdza" din Baden-Baden (Germania), preot Radu Mironovici.**

La o distanţă de aproximativ 10 km de oraşul Baden-Baden, urmând şoseaua care duce în direcţia Karlsruhe, este oraşul Rastatt, în componenţa căruia intră şi cartierul numit Niederbühl.

Aici se află un cimitir militar, unde, printre alţii, într-o parcelă anume rânduită, au fost înhumaţi ostaşi români, cărora vitregiile primului război mondial le-au hărăzit veşnica odihnă departe de neam şi de ţară. Această parcelă frumoasă şi bine îngrijită cuprinde 28 de pietre de marmură, pe care se află înscrise numele şi prenumele eroilor. În mijlocul parcelei a fost aşezată o piatră funerară mare, cu cruce, iar placa din marmură fixată în centrul monumentului cuprinde dedicaţia: „Recunoştinţă pribegilor români, Camarazilor morţi pentru Patrie, 1916-1918".

Dintr-o broşură care se află în biblioteca Capelei ortodoxe române „Mihail Sturdza" din Baden-Baden, se cunoaşte că solemnitatea sfinţirii pietrei funerare a avut loc la 19 iunie 1949, iar cei ce au alcătuit la vremea respectivă cuprinsul acestei broşuri, cu toate că nu şi-au lăsat în scris numele lor, au avut buna inspiraţie de a prezenta „Apelul nominal al eroilor" , cu localităţile unde s-au născut şi datele la care au decedat.

Vă trimit o fotografie reprezentând pe preot şi credincioşi (în imaginea de mai sus), participând la una din slujbele de pomenire a ostaşilor români din Niederbühl, slujbe care se fac în fiecare an, după tradiţia noastră ortodoxă românească. Totodată, vă expediez şi lista celor 28 de eroi, cu datele respective.

1. *Frigla Nicolae* (născut în comuna Starchiojd, jud. Prahova — mort la 18 februarie 1917); 2. *Balaci Marin* (n. com Galicea Mare, jud. Dolj — m. 21 februarie 1917); 3. *Granate Ion* (n. com. Puieşti, jud. Râmnicul-Sărat — m. 2 februarie 1917); 4. *Radu Dumitru* (n. com Inoteşti, jud. Prahova — m. 24 februarie 1917); 5. *Gherman Radu* (n. com. Nerezu, jud. Focşani — m. 12 martie 1919); 6. *Zamfir Vasile* (n. com. Doiceşti, jud. Dâmboviţa — m. 19 martie 1917); 7. *Pană Alexandru* (n. com Berceştii de Jos, jud. Brăila — m. 23 martie 1917); 8. *Babană Gh. Vasile* (n. com. Aprozi — m. 19 aprilie 1917); 9. *Popovici Constantin* (n. com. Adâncata, jud. Dorohoi — m. 20 aprilie 1917); 10. *Datcu Petre* (n. com Lăceni, jud. Teleorman — m. 29 aprilie 1917); 11. *Voinea Ion* (n. com. Scorţeni, jud. Prahova — m. 16 mai 1917); 12. *Michăilă Nicolae* (n. com. Răcoasa, jud. Putna — m. 23 mai 1917); 13. *Cetăţeanu Ştefan* (n. com. Tunari, jud. Dolj — m. 2 iunie 1917); 14. *Vişan Gheorghe* (n. com. Artani, jud. Ialomiţa — m. 30 iunie 1917); 15. *Rotaru Grigore* (n. com. Risipiţi — m. 5 iulie 1917); 16. *Radu Marin* (n. com. Inteşti, jud. Argeş — m. 27 iulie 1917); 17. *Dobre Iosif* (n. com. Piteasca-Pasărea — m. 28 iulie 1917); 18. *Vasile Nicolae* (n. com. Ciochina, jud. Mehedinţi — m. 18 august 1917); 19. *Vrăjitoru Ion* (n. com. Poiana, jud. Dolj — m. 28 august 1917); 20. *Borş Gheorghe* (n. com. Lieşti, jud. Tutova — m. 7 septembrie 1917); 21. *Captalan Gheorghe* (n. com. Şipote, jud. Iaşi); 22. *Rădulescu Gheorghe* (n. Ploieşti, jud. Prahova — m. la 11 martie 1918); 23. *Casapu Costea* (n. com. Calafat, jud. Dolj — m. 9 aprilie 1918); 24. *Papuc Haralambie* (n. com. Gudineşti, jud. Gorj — m. 7 iulie 1918); 25. *Călin Vasile* (n. com. Bărbuleşti, jud. Ialomiţa — m. 15 iulie 1918); 26. *Micos Ion* (n. com. Corot, jud. Tecuci — m. 1 octombrie 1918); 27. *Dumitrache Ion* (n. com. Vlădeşti, jud. Mehedinţi — m. 9 noiembrie 1918); 28. *Cotei Petre* (m. 13 noiembrie 1918).

Preot Radu MIRONOVICI

De o frumuseţe frapantă, purtându-şi cu eleganţă şi majestate înalta demnitate, pasionat de vânătoare şi turniruri, inteligent şi extrem de curios, regele fracez Francisc I (1515-1547) a rămas în istoria ţării sale ca prototipul gentilomului Renaşterii. Protector al umaniştilor, împătimit de poezie, el însuşi creator de versuri, „regele-cavaler" a fondat celebrul „Collège de France", în 1530, a unificat teritoriul ţării, realizând centralizarea administrativă, a dispus înlocuirea latinei, ca limbă oficială, cu franceza, în sfârşit, a introdus în ţară Renaşterea italiană, cultivând în anturajul său artişti ca Benvenuto Cellini şi Leonardo da Vinci.

FRANCISC I ÎNTRE SOŢII ŞI FAVORITE

Reine-Claude, cea bună ca o prună

Domnia lui Francisc I a marcat debutul vieţii de Curte, cu luxul şi normele ei stricte de funcţionare. Încă de la urcarea sa pe tron, suveranul a conferit Curţii o strălucire necunoscută până atunci, principala „reformă" introdusă de el fiind admiterea femeilor în anturajul regal. Trăind retrase şi numai în preajma reginei, prezente exclusiv la solemnităţile desfăşurate în tonuri grave, femeile s-au arătat extrem de interesate şi flatate de noua perspectivă. „O curte fără femei este ca un an fără primăvară sau o primăvară fără trandafiri", a afirmat regele-poet. Iar celebrul Pierre de Brantôme, cronicar al timpului, nota în însemnările sale: „Acest mare rege spunea că doamnele îi fac la fel de curajoşi pe gentilomii de la Curte cum îi fac spadele".

Femeia îşi depăşea astfel rolul „inferior ce-i fusese hărăzit, ea putea avea acum o influenţă binefăcătoare — sau nefastă — asupra prinţilor, făcea parte din elita masculină, conferindu-i acesteia drept recompensă veselia, farmecul şi inteligenţa ei. „Pe cel ce va atenta la onoarea unei doamne îl aşteaptă spânzurătoarea", menţiona cronicarul Brantôme ameninţarea proferată de suveran, hotărât să creeze un statut privilegiat femeii, recent intrate în anturajul înalţilor bărbaţi de stat. Pedeapsa avea să se abată asupra unui nefericit curtean, a cărui aluzie ofensatoare, adresată unei doamne de la Curte, a ajuns pe la urechile regelui. Să mai adăugăm că victima nu era nici prinţesă, nici favorită regală. Cu atât mai moralizator gestul monarhului.

Pradă unei crize de mânie, Francisc I a purces să aplice predeapsa. Părea că acuzatul nu mai avea nici o scăpare. Dar un prieten a reuşit să-l prevină la timp de intenţiile monarhului, aşa încât acesta s-a refugiat în mare grabă dincolo de graniţă.

Câte priviri furtive, câte atenţii voalate, câte avansuri încărcate de respect nu i-or fi adus — în replică — suveranului gestul său faţă de doamne... În fond, el vroia ca fiecare dintre ele să fie o mică regină. În ce-l privea, avea farmec, un farmec incontestabil, dar, mai presus de toate, pe acela de a fi rege. La numai 21 de ani.

În 1514, Francisc I se căsătorise cu Claude, fiica lui Ludovic XII şi a Annei de Bretania, ce fusese mai întâi — deşi avea numai 15 ani — logodnica lui Carol de Austria (viitorul Carol Quintul). Buna

regină Claude îi adusese o dotă considerabilă celui ce va conduce Franţa vreme de 32 de ani, dar urâtă şi şchioapă nu putea avea altă soartă decât a fi neglijată de soţ. Memoria populară a păstrat-o ca un summum de virtuţi morale şi de bunătate (de la numele ei a rămas posterităţii soiul de prune „Reine-Claude"). Şapte copii i-a dăruit monarhului Claude de France. „O femeie de o corpolenţă bizară", nota despre ea ambasadorul Austriei, dar tot el adăuga: „Când vorbea, graţia ei recompensa mult din lipsa-i de frumuseţe". La moartea ei, la numai 25 de ani, Burghezul din Paris, celebrul cronicar, menţiona, în *Jurnalul* său (un tablou detaliat al vieţii pariziene a timpului): „Ţara întreagă a plâns-o. Şi tot el preciza că regele, răvăşit de durere, i-ar fi spus mamei lui, Luiza de Savoia: „Dacă aş putea-o răscumpăra cu viaţa mea, aş face-o din tot sufletul. N-am crezut niciodată că legătura căsătoriei poate fi ruptă atât de greu şi atât de dureros".

„Doamnă, a venit timpul să ispăşeşti"

Înaltă ipocrizie? Savantă artă a disimulării? Amândouă la un loc. Pentru că, încă înainte cu şase ani de moartea reginei, el avea o amantă „en titre", pe François de Chateaubriant, căsătorită de foarte tânără, la numai 14 ani, cu Jean de Laval-Montmorency, cel care o şi adusese la Curte, în 1518, la oficierea botezului Delfinului. Relaţiile amicale între Anna de Bretania şi casa Laval explicau prezenţa între invitaţi a domnului de Chateaubriant împreună cu tânăra lui soţie. Françoise, pe atunci în vârstă de 24 de ani, căsătorită de 9 ani cu dl. de Chateaubriant, trebuie să fi fost la acea ceremonie de Palat, deopotrivă, familială şi regală, o adevărată explozie de tinereţe, bucurie şi lux. Cel puţin aşa şi-a notat monarhul, în poeziile pe care le-a scris, după ce a remarcat-o la oficierea botezului. Frumoasă, având şi ea o mare uşurinţă în versificaţie. Françoise va câştiga un loc privilegiat în viaţa suveranului, beneficiind de favorurile sale, vreme de cel puţin opt ani.

Françoise de Chateaubriant, o femeie deşteaptă şi cultă, îndrăgostită de regele ei

Când relaţia lor a obosit, ea a asistat neputincioasă la infidelităţile amantului ei regal. Aflăm din poeziile ei că era brună, iar monarhul înclina deja spre o frumuseţe blondă, cu pielea albă. Odată depăşită de „funcţia" de metresă „en titre", Françoise s-a retras de la Curte cu soţul ei, relaţia sa cu regele transformându-se într-o tenace prietenie epistolară. De câteva ori, monarhul i-a făcut vizite, oprindu-se pentru câteva zile în peregrinările sale pe domeniul dlui de Chateaubriant. Dar încet-încet, în această prietenie — ce succeda unei aprinse iubiri — s-a instalat liniştea deplină, vecină cu indiferenţa. Până într-o zi când, la insistenţele noii amante, doamna D'Etampes, regele şi-a trimis un emisar să-i ceară dizgraţiatei bijuteriile pe care i le oferise el, bijuterii care purtau gravate şi dedicaţii pline de efuziune. Un val de mânie a scuturat-o pe ex-favorită, care i-a returnat toată cantitatea de aur în... lingouri. „Omagiile le păstrez întipărite în mintea mea. Nu pot permite nimănui să dispună de ele", ar fi spus ea.

Vestea morţii doamnei de Chateaubriant avea să îi redeştepte tandreţea lui Francisc I şi, poate, unele remuşcări, dacă ne lăsăm conduşi de versurile scrise în această perioadă, versuri niciodată dedicate personal vreunei femei.

De altfel, despre moartea acestei femei circulă o istorie sumbră, demnă de pana unui Edgar Alan Poe. La întoarcerea lor pe domeniul personal, contele de Chateaubriant şi-a lăsat soţia să ducă o existenţă de amintiri şi meditaţii, într-o recluziune totală. Părea a-şi fi acceptat condiţia, fără a-i face nici un reproş. Dar, într-o noapte, el a intrat în camera ei, îmbrăcat în negru, cu un sfeşnic în mână şi urmat de doi valeţi cu chipuri de gheaţă: „Doamnă, a venit timpul să ispăşeşti", i-ar fi spus. Apoi cei doi valeţi s-au apropiat de patul femeii, au imobilizat-o şi, sub privirile ei pline de oroare, i-au tăiat venele de la ambele mâini. După care, cu paşi uşori, asasinii s-au retras.

Alţi autori pretind că dl. de Chateaubriant, om de mare generozitate sufletească, o iertase, dar doamna şi-a pus singură capăt zilelor, din disperare şi regretând trecutul.

În aceeaşi litieră cu regina

Această tristă poveste se întâmpla în 1537. Să revenim însă la anul 1526, când apărea în scenă înlocuitoarea

dnei de Chateaubriant, învingătoarea momentului: Anne de Pisseleu, viitoare ducesă d'Etampes, o femeie fină, cu o privire maliţioasă, frunte înaltă şi buze subţiri. Aproape un sfert de secol s-au iubit cei doi, dacă trecem peste faptul că regele a comis în aceşti ani felurite infidelităţi pasagere, ce nu au afectat locul Annei în inima lui. Domnişoară de onoare a Luizei de Savoia, Anna a apărut în anturajul reginei-mame prin anii 1520-1521, când avea numai 12-13 ani, dar cronicarii vremii afirmă că abia după întoarcerea suveranului de la Madrid, din captivitate[1], el i-a declarat dragostea. Misterul a fost hrănit şi de discreţia absolută a ducesei, care a ştiut să păstreze secretul lor şi, totodată, aparenţele, încât unii autori s-au întrebat dacă relaţiile celor doi nu au rămas numai la stadiul unei prietenii tandre şi fidele, absolut platonice. Ceea ce pare total neverosimil, ca să nu spunem absurd, dacă luăm în seamă dureroasa resemnare a „celei mai savante dintre frumoase şi celei mai frumoase dintre savante", cum îi spunea regele iubitei sale, la vestea căsătoriei pe care el a contractat-o, în 1530, cu Eleonora de Austria. Tonul scrisorii ducesei d'Etampes revela o intimitate greu de ascuns. Să mai menţionăm că o vreme monarhul nu a avut inima să o abandoneze total nici pe Françoise de Chateaubriant, aşa încât a trebuit să facă o veritabilă echilibristică între regina Eleonora, dna de Chateaubriant şi ducesa d'Etampes.

În 1533, Francisc I i-a găsit un soţ de formă amantei sale, pe Jean de Brosses, gentilom de bună origine, devenit, graţie sprijinului regal, duce d'Etampes.

Pentru a o ţine lângă el, suveranul a hotărât ca ducesa să devină guvernanta celor două fiice ale lui, Louise şi Charlotte. Patru ani de la căsătoria cu Eleonora legătura celor doi amanţi era la fel de viguroasă.

Dar de unde mai apăruse şi această Eleonora de Austria? Era sora mai mare a lui Carol Quintul şi văduva, din 1521, a regelui Portugaliei, Manuel I cel Mare. Printr-o clauză a tratatului de la Madrid, fusese recăsătorită cu regele Franţei Francisc I, servind ca garanţie reconcilierii temporare dintre Franţa şi Austria. Cantitate neglijabilă deci, în plan erotic.

Eleonora nu a jucat nici un rol în viaţa regelui. Nici măcar nu i-a dăruit copii. A trăit retrasă de Curtea Franţei, până la moartea regelui, în 1547, după care s-a stabilit în Ţările de Jos, apoi în Spania.

Până la dispariţia sa, regele Franţei a rămas pradă dragostei pentru ducesa d'Etampes, care i-a supravieţuit, murind abia în 1580. Locul ei la Curte — cucerit prin farmec şi spirit — devenise cu adevărat oficial. La una dintre cele mai importante ceremonii — consemnează cronica — ducesa a împărţit litiera cu regina, primind aceleaşi onoruri. Dar odată cu moartea suveranului şi cu încoronarea regelui Henric II, ea a trebuit să părăsească Parisul şi să se retragă într-o viaţă lipsită de strălucire. Sceptrul trecuse în mâinile favoritei lui Henric II, Diana de Poitiers, care o antipatiza profund pe metresa regelui Francisc I.

S-au emis multe speculaţii, în cursul acestor 500 ani trecuţi de la naşterea regelui Francisc I, despre rolul politic al femeilor în viaţa şi domnia regelui. Istoricii francezi consultaţi la întocmirea acestui articol par a fi la unison, polemizând cu cei ce afirmă contrariul; ei înclină să nu le acorde o importanţă exagerată. Fémeile i-au fost amante regelui, nu consiliere. În mod cert i-au plăcut anturajul lor, atmosfera feminină, dar ele nu au depăşit condiţia de decor stimulativ. ■

Florentina DOLGHIN

[1] Stăpâni ai Flandrei, Germaniei, Neapolelui, Sardiniei, Siciliei, Spaniei, habsburgii ameninţau serios Franţa la începutul domniei lui Francisc I. Guvernul francez a încercat să facă faţă situaţiei critice cu înaltă diplomaţie, dar nereuşind, i-a rămas numai calea armelor. Înfrânt la Pavia, în 25 februarie 1525, Francisc I a fost luat prizonier şi obligat să semneze tratatul de la Madrid (15 ianuarie 1526). Renunţa astfel la pretenţiile sale asupra Flandrei, Milano-ului şi Neapolelui, în plus cedând provincia Bourgogne lui Carol Quintul. După aceste concesii, el a fost eliberat, în martie 1526.

AIESEE: de la Salonic la Bucureşti

Cel de al şaptelea Congres internaţional de studii sud-est europene şi-a desfăşurat lucrările în Grecia, la Salonic, între 29 august şi 4 septembrie.

Între temele abordate s-au numărat: Universul rural şi evoluţia structurilor comunitare săteşti; Eforturile de cooperare balcanică în retrospectivă şi în perspectivă; Există o „mentalitate balcanică"? Mărturia culturii scrise şi a limbajului figurativ; Schimbările din Europa şi reflectarea lor în Balcani în ultimul deceniu (1984-1994).

Patru noi state au devenit membre ale Asociaţiei internaţionale de studii sud-est europene (AIESEE), creată în 1963, dintr-o iniţiativă românească. Ele sunt: Slovacia, Japonia, Spania şi Australia.

Noul preşedinte al AIESEE este profesorul Jan Karayannopoulos. Secretar general a fost ales academicianul Răzvan Theodorescu. Preşedinte de onoare al AIESEE a devenit academicianul Nikolai Todorov, vicepreşedinte de onoare profesorul Georges Castellan, iar secretar general de onoare academicianul Virgil Cândea.

Următorul congres al AIESEE va avea loc la Bucureşti, în anul 1999.

Din istoria Mafiei

LUCKY

ŞI „FRAŢII“ SĂI

VICTOR ALEXANDROV

Acţiunea de o uriaşă amploare dezlănţuită în Italia în ultima vreme împotriva Mafiei şi a politicienilor, ca şi a oamenilor de afaceri care au colaborat cu ea, soldată cu arestarea a numeroşi mafioţi, printre care mulţi „capo“, căutaţi de ani de zile de carabinieri, spre a nu fi descoperiţi şi capturaţi decât abia acum, ca şi replica sângeroasă a Mafiei au atras din nou atenţia lumii întregi asupra acestei organizaţii, care ţine de mulţi ani Italia sub ameninţări şi teroare. Folosind „strategia terorii“, Mafia a provocat, la Florenţa, mari pagube celebrelor Galerii Uffizi, moartea a 5 persoane şi rănirea a 30, apoi, în noaptea de 27 spre 28 iulie 1993, la Milano s-au înregistrat 5 morţi şi 10 răniţi şi, în fine, la Roma, au fost rănite circa 12 persoane, pagubele aduse bazilicii San Giovanni di Lateraho, consideratã „inima creştinătăţii“, atingând proporţii uriaşe.

Desigur, despre Mafia, adevărată caracatiţă — cum a fost intitulat şi serialul TV difuzat la noi pe micul ecran — s-au scris nenumărate cărţi şi s-au realizat destul de multe filme.

Printre scriitorii care s-au încumetat să abordeze subiectul — căci, este lucru binecunoscut, ţi se cere un anumit curaj ca să înfrunţi Mafia, dezvăluindu-i dedesubturile — se numără şi Victor Alexandrov, romancier, eseist, ziarist francez din a cărui operă citãm, la întâmplare, Apatrizii **(1955),** Educaţia viperelor **(1957),** Al treilea scaun; **eseurile** Ursul şi balena **(1958),** U.R.S.S. la ora K **(1960),** Misterele Kremlinului **(1962),** Octombrie roşu **(1967),** O.S.I. Serviciile secrete ale lui Stalin împotriva lui Hitler **(1968),** Frontul negru **(1969).**

În La Mafia, **apărută în editura Hachette, Victor Alexandrov şi-a propus să dea — cum mărturiseşte el însuşi în prefaţa cărţii — „dacă nu un răspuns definitiv problemelor pe care le ridică Mafia, cel puţin unul apropiat adevărului, ţinând seama de fapte ce par deseori neverosimile“.**

Acest volum se ocupă îndeosebi de filiala americană a Mafiei, „Cosa Nostra“, cea care a păstrat cu sfinţenie regulile de aur ale Mafiei, dar „à l'américaine“. Am ales din carte un fragment ce îl are ca protagonist pe „Lucky“, Luciano, alias Salvatore Luciano, care a jucat un rol important în eliberarea Siciliei în timpul celui de al doilea război mondial, aşa cum cititorii Magazinului istoric **au putut afla şi dintr-un număr mai vechi al revistei (1/1968). Personalitate controversată a Mafiei, Luciano pare a avea o biografie incertă, completată, de-a lungul timpului, de diferiţii autori, aşa cum încearcă şi Victor Alexandrov în lucrarea sa** La Mafia.

Născut într-unul din satele pierdute ale Siciliei, Lucky a emigrat, ca mulţi alţi sicilieni, în America. La 17 ani, Lucky şi-a dat seama de extraordinara lui putere asupra femeilor. Peste şase ani, 1 700 reprezentante ale sexului slab „lucrau“ pentru el. Dar Lucky va plăti scump această exploatare sistematică a prostituţiei, în 1917 fotografia lui apărând pe pagina întâi în toate cotidianele americane, el fiind condamnat la o pedeapsă de „minimum treizeci de ani de închisoare“ pentru proxenetism, pedeapsă ce urma a fi integral executată într-una dintre cele mai groaznice închisori din S.U.A., Dannemora, denumită „Siberia“ americană.

Dar, în 1942, în plin război, o întâmplare neobişnuită i-a schimbat firul vieţii, redându-i libertatea. Vizitat la vorbitor de unul dintre avocaţii săi, Moise Poliakov, acesta l-a informat că Aliaţii, proiectând o debarcare în Sicilia, au nevoie ca fasciştii locali să fie neutralizaţi, evitându-se orice sabotaj, astfel ca lucrurile să se desfăşoare cât mai bine cu putinţă. Într-un cuvânt, cunoscându-i-se puterea şi influenţa de care se bucura în Sicilia, se apela la concursul său ceea ce, bineînţeles, Luciano a acceptat. El a participat — cum reiese din fragmentul de mai jos — la eliberarea Siciliei. După această acţiune atât de ingenioasă, a fost eliberat, în 1946, fără a se da vreo explicaţie acestui gest.

Deţinutul din Albany

În ziua de 9 iulie 1943, un om se urcă, în plină Mediterană, la bordul unui submarin, care se cufundă imediat în valuri. Nici o oră mai târziu, submarinul revine la suprafaţă, la câteva sute de metri de coasta siciliană, între portul Empedocle şi Sciacca.

Doi oameni coboară pe mal. Unul este agentul OSS-ului, celălalt execută în mod oficial o pedeapsă în închisoarea din Albany[1].

Acesta nu este altcineva decât Lucky Luciano. El sărută la început nisipul golfuleţului pe care a coborât, apoi picioarele, apoi mâinile şefului suprem al Mafiei, aflat la întâlnirea fixată de „fratele" lui Lucky, Vito Genovese.

Genovese şi Luciano au emigrat împreună. În sânul Cosei Nostra, ascensiunea lor a fost paralelă, dar în timp ce Luciano a trebuit să suporte legile Statelor Unite, Genovese se întorcea în Italia, preţios ambasador extraordinar al americanilor[2] pe lângă „guvernul" palermotan.

Astfel, într-o noapte fru-

[1] Capitala statului New York, situată pe râul Hudson.

[2] Evident, al organizaţiei Cosa Nostra din S.U.A.

În p. 63: *3 septembrie 1943. La Cassibile se încheie convenţia de armistiţiu între Italia şi Naţiunile Unite*

În castelul de la Caserta, în sudul Italiei (unde la 29 aprilie 1945 se va semna capitularea trupelor germane din Italia), în octombrie 1943 staţionau soldaţi germani

moasă de vară, „capo di capi" îl primeşte pe fiul risipitor înapoiat în ţară. Îl ridică de jos şi cei doi bărbaţi au o discuţie în siciliană, din care reprezentantul OSS-ului nu înţelege o boabă.

Înainte de ivirea zorilor, submarinul se înapoiază la baza sa. Lucky poate să şi transmită dispoziţiile Statului major aliat şi în special ale Naval Intelligence U.S., direcţia operaţiunilor fiind, din raţiuni politice, încredinţată generalului britanic Alexander[3].

În ziua de 10 iulie 1943, aplicând planurile Statului major britanic al Armatei 8 engleză, australieni, canadieni şi indieni debarcă pe coasta răsăriteană a Siciliei, unităţile de comandă ale Armatei 7 americane urmând exact ordinele transmise de comandanţii lor şi debarcând pe coasta sud-vestică.

Încă de la primele ore ale debarcării, britanicii înregistrează pierderi grele, în timp ce ostaşii Armatei 7 U.S.A. sunt aşteptaţi nu de trupele italo-germane, ci de mai multe sute de mafioţi care au adus fiecare, pentru comandourile americane, haine de schimb. Ce urmează?

În plină noapte, pe aceeaşi plajă unde, cu câteva zile înainte, „capo di capi" şi-a expus planul recidivistului justiţiei americane, americanii îşi părăsesc uniformele şi îmbracă ţinuta anonimă a mafiotului perfect: costum închis, cămaşă albă, pantofi negri şi o şapcă înfundată pe ochi.

Peste patru zile, forţele Axei erau în stare să facă faţă debarcării, chiar să o respingă. În acest moment are loc a doua intervenţie a lui Lucky.

În ziua de 15 iulie 1943, adică după patru zile şi câteva ore de la debarcare, un avion de vânătoare al U.S.A. Air Force zboară deasupra aşezării Villalba, unde locuia

[3] Harold George Alexander, mareşal englez (1891-1969), comandantul forţelor terestre in Africa de Nord şi în Italia (1943-1945), guvernatorul Canadei (1945-1951), apoi ministrul apărării (1952-1954).

„capo di capi", Don Carlo. Un pachet legat cu grijă este lansat din carlingă.

Acasă la el, la adăpostul privirilor indiscrete, Don Carlo deschide pachetul. Înăuntru este un număr oarecare de batiste de mătase galbene, având monograma L: Luciano.

În timpul zilei, aceste prețioase batistuțe sunt împărțite tuturor celor care puteau și trebuiau să le folosească. Acest pașaport ciudat, purtând monograma lui Charley Lucky, va fi folosit peste câteva zile.

În dimineața de 20 iulie, trei tancuri americane ajung la Villalba. Pe unul dintre ele flutură un ciudat steguleț de comandament, care nu corespunde cu cele înregistrate la Pentagon: un steguleț de mătase galbenă, având monograma neagră L.

În piața mare din Villalba, Don Carlo așteaptă în mod vizibil această vizită. Tancurile se opresc. Din tancul ce poartă pavilionul lui Lucky Luciano coboară un ofițer american, care face câțiva pași spre Don Carlo. Cei doi bărbați schimbă doar câteva cuvinte în dialect sicilian.

Peste câteva minute, Don Carlo se urcă la bordul tancului cu pavilion galben, nu însă înainte de a-și strecura în buzunarul hainei una dintre batistele ce i-au fost aduse cu câteva zile înainte de credinciosul Carmelo Bartolomeo.

Un alt munte Cassino

Înainte de a urma tancul pe drumurile prăfuite ale Siciliei occidentale, este absolut necesar să ne oprim o clipă la situația frontului din acele ultime zile ale lunii iulie 1943[1].

Strategia aliată a rezervat armatei americane cucerirea muntelui Cammarata (poziție-cheie a Siciliei), plin de grote, văgăuni și poteci puțin umblate, menținute cu dârzenie de trupele italo-germane, sub comanda unui remarcabil ofițer al armatei fasciste, colonelul Salemi.

În timp ce cele trei tancuri americane părăsesc Villalba, la 20 km de Cammarata unități ale Armatei 7 americane și trupele viitorului mareșal

[1] *Magazin istoric* a consacrat numeroase articole operațiilor de pe frontul italian în al doilea război mondial (4, 7/1970, 3/1975, 4/1976, 2/1980, 2-5/1986).

Juin[2] iau poziție la poalele muntelui, cu ordinul expres al Înaltului Comandament de a nu interveni decât în urma unei instrucțiuni ulterioare.

Fără dificultate, cele trei tancuri ajung peste câteva ore la Mussoleni, un alt sătuleț, aflat la distanță egală de Villalba și muntele Cammarata. Acolo se află cartierul general al Aliaților pentru operațiunea Cammarata.

[2] Alphonse Juin (1888-1967), comandant al forțelor franceze în Italia (1943-1944), rezident general în Maroc (1943-1951), comandant șef al forțelor atlantice din sectorul Central al Europei (1953-1956), mareșal al Franței, membru al Academiei Franceze.

Salvatore Giuliano, „banditul prea iubit"

Pentru Sicilia secolului XX, mafiotul Salvatore Giuliano a devenit un simbol de cutezanță. Cum și-a făcut el însă intrarea în mass-media din Italia, cunoscut fiind „războiul" declarat publicității de către organizațiile mafiote? În anii '40 ai veacului nostru, o societate străină, încurajată de Roma, investise capitaluri în regiunea Palermo, pentru a construi acolo o fabrică de conserve de ton. Paralel, societatea pusese pe picioare o flotă de pescuit, pentru a procura - evident - materia primă necesară conservelor.

Pescuitul de ton necesita o perfectă cunoaștere a deplasării bancurilor în largul insulei. Or, în vremea aceea, bărcile de pescuit nu erau echipate cu instrumente moderne de tip „sonor", care să permită lansarea la sigur a undițelor și plaselor. Reperarea bancurilor de ton se făcea cu ajutorul unui „capo de rais", de obicei, un bătrân, deținător al secretului milenar ce îi asigura un fel de comunicare directă cu peștii. Bineînțeles, societatea își asigurase serviciile unui „capo de rais".

Implantarea unei industrii noi, aflată în mâna străinilor, a displăcut însă profund sicilianului de rând. În mod firesc, „familia" lui, ce îi era total devotată, n-a făcut decât să pună bețe în roate prezenței străine. „Capo"-ul ei l-a însărcinat pe un „locotenent", Salvatore Giuliano, ce va deveni ulterior celebru în presa mondială sub numele de „banditul prea iubit", să se ocupe concret de caz.

Înzestrat cu o incontestabilă îndrăzneală - mai puțin cu inteligență, cum o va dovedi sfârșitul său -, Giuliano a propus mai multe soluții, dintre care s-a acceptat una: eliminarea lui „capo de rais", care ar fi asigurat eșecul investiției continentale în insulă. Pescarii ar fi fost ca și orbi.

Zis și făcut. Într-o noapte, Giuliano cu câțiva „soldați" ai săi au pornit în întâmpinarea flotei de bărci de pescuit, ce se afla în larg, ghidată de „capo de rais". Dar Giuliano nu luase în calcul că pescarii locali - prin angajarea lor la societatea străină - își văzuseră brusc veniturile împătrite, deci nu aveau cum să nu sară în

În zori, Don Carlo înregistrează primul lui triumf. Cei doi fii ai colonelului Salemi au dezertat, dând o grea lovitură nu numai moralului tatălui lor, dar şi trupelor pe care le comandă acesta.

Toată ziua se distribuie, atât în cătunele din apropiere, cât şi în rândurile apărătorilor muntelui Cammarata, batiste de mătase galbenă cu monogramă neagră. Niciodată potecile ascunse nu au fost atât de mult bătute, dar în aceeaşi zi, la ora patru după-amiază, acela care nu este decât generalul Juin primeşte ordin de la Statul major să urce pantele muntelui. Cammarata este încercuit, fără să se fi tras un singur foc de armă.

Mafia înscrie la activul ei un succes ce demonstrează impresionanta ei eficacitate. Eliberarea Siciliei, datorită intervenţiei clandestine a Mafiei, poate avea un extraordinar răsunet politic. Într-adevăr, câteva luni mai târziu, asistăm la o campanie a separatiştilor sicilieni care cer alipirea Siciliei la Statele Unite ale Americii. Este „manifestaţia celei de a 49-a stele" (pe vremea aceea Statele Unite nu numărau decât 48 de state).

Washingtonul hotărăşte

Iniţiativa nu aparţine însă Mafiei. Desigur, organizaţiei îi place puterea, o practică la perfecţie, dar nu trebuie să uităm niciodată *omerta:* nici o publicitate, nimic în plină zi. Dar această victorie lesnicioasă trebuie să aducă un avantaj cuiva şi acest cuiva, potrivit codului Mafiei, nu este altul decât Mafia însăşi.

Astfel, când un delegat al afacerilor civile este numit în Sicilia, nu trebuie să ne mirăm că-l găsim în compania lui Vito Genovese, prietenul dintotdeauna al lui Lucky. În acelaşi timp, americanii îl numesc pe Don Carlo primar al Villalbei.

Maşina *mafiosa* a pornit la drum. În tot timpul campaniei din Italia, Genovese va fi prezent. Urmăreşte atent distribuirea alimentelor către populaţia civilă, produsele trecând direct prin mâinile sale, fără a fi controlate de civili din US Army, care, de altfel, sunt de origine italiană. Aşa a hotărât Washingtonul.

Timp de un an (din iulie 1943 până în august 1944), Genovese realizează astfel, deopotrivă în contul Mafiei italiene şi al surorii ei americane, o avere fabuloasă, un fel de pradă de război, de care va beneficia curând Lucky Luciano, repatriat în Italia, în pofida nenumăratelor obiecţiuni ale guvernului italian. Washingtonul nu va face decât o singură concesie Romei: Luciano nu se va instala în Sicilia, ci la Neapole.

În vreme ce Luciano se înapoiază în Italia, Genovese întreprinde, cu multă discreţie, călătoria inversă: revine în Statele Unite.

El va dispărea în 1969, la câteva luni după eliberarea sa din închisoarea federală din Leavenworth. Până la moartea sa, a fost cel mai important membru al Commissione, acest „sfat al înţelepţilor" din Cosa Nostra, la care participă între 9 şi 12 dintre cei mai importanţi capi ai „familiilor" domiciliate în Statele Unite, numărul admis fiind de 24. ■

Prezentare şi traducere:
Paul B. MARIAN

apărarea lui „capo de rais". Ceea ce s-a şi întâmplat. Într-o luptă de-a dreptul homerică, Giuliano, în faţa rezistenţei - neaşteptate pentru el - a pescarilor, a fost nevoit să bată în retragere.

Afacerea în sine era puţin importantă. „Capo" a găsit, evident, altă soluţie. Dar în Organizaţie eşecurile erau acceptate cu greu. *Giuliano*, pradă ambiţiei şi orgoliului, în loc să respecte „omerta" şi să se spovedească naşului, făcându-şi amendă onorabilă - şi putând spera astfel, eventual, la indulgenţă -, a preferat să lucreze pe cont propriu, plasându-se astfel de două ori în afara legii. „Ideea" lui a fost să facă o oarecare publicitate opţiunii sale, mergând până acolo încât a invitat şi câţiva ziarişti la sediul „maquis"-ului său, cărora li s-a prezentat ca un fel de Robin Hood. Suficient ca, sub pana plină de imaginaţie, a jurnaliştilor, să se nască „banditul prea iubit".

Or, se ştie, Mafia nu acceptă publicitatea. Sub nici o formă. Ea suportă mai degrabă înfruntarea cu poliţia, contra căreia ştie să lupte, decât scoaterea la lumină a sistemului ei, ceea ce riscă să-i compromită existenţa.

Giuliano s-a autocondamnat deci la moarte. Dar ideea sa cu publicitatea nu a fost întru totul proastă. Ea i-a asigurat condamnatului la moarte o cuirasă magică, prelungind, într-o manieră specială, viaţa unui personaj pus în afara legii „mafiosa". Capii mafiei, reuniţi pentru a hotărî soarta răzvrătitului, au decis: o contrapropagandă abilă şi tenace va lăsa să se înţeleagă că Giuliano acţiona sprijinit ocult de poliţie, care închidea ochii la jafurile lui. Campania a găsit imediat libere şi avide paginile ziarelor. Aşa încât Roma, pentru a se disculpa, a însărcinat o echipă de carabinieri cu urmărirea înarmată a mafiotului. Astfel a sfârşit Salvatore Giuliano, victimă a „cooperării" sui-generis poliţie-Mafie.

Aura de prestigiu a „banditului prea iubit" a avut viaţă scurtă. După el, nici un „mafiot" n-a mai îndrăznit să o facă pe cavalerul singuratic.

Personajul a constituit subiectul unui film italian, intitulat *Salvatore Giuliano*, turnat în 1961, în regia lui Francesco Rosi. Realizat exclusiv cu actori neprofesionişti, în decoruri naturale, filmul este considerat de critici cea mai importantă reuşită a regizorilor italieni din anii '60.

Am urmărit în numărul anterior, pe baza unor pasaje din cartea Regele **(volum ce cuprinde interviurile acordate de suveranul spaniol, scriitorului şi actorului José Luis de Vilallonga) raporturile dintre viitorul rege Juan Carlos şi generalul Franco. Proclamat rege al Spaniei la 22 noiembrie 1975, Juan Carlos de Bourbon şi-a propus şi a reuşit să asigure tranziţia societăţii spaniole de la dictatură la democraţie. Un episod al acestui proces, legalizarea partidului comunist, la 9 aprilie 1977, a fost prezentat, tot pe baza cărţii lui José Luis de Vilallonga, în numărul 3/1994 al revistei. Măsura respectivă, ca şi alţi factori (intensificarea acţiunilor separatiste basce, naşterea unei mişcări de autonomie în Catalonia) au stârnit însă puternice resentimente în rândul unei părţi a corpului ofiţeresc spaniol. Era vorba mai ales de ofiţerii superiori, mai în vârstă, în general mai puţin dispuşi să accepte noile realităţi şi noua poziţie a armatei în Spania democratică, democraţia ca atare. „Motivele erau multe — scrie Vilallonga. Pentru aceşti oameni, care trăiau în propriul lor univers,**

SPANIA. LOVITURA DE STAT

DIN 23 FEBRUARIE 1981

JOSÉ LUIS DE VILALLONGA

care rămâneau, ca să zic aşa, izolaţi de exterior, existau motive destule... Asasinatele aproape zilnice comise de ETA, mişcarea pentru independenţa Ţării Basicilor, ca şi mişcarea, mai paşnică, din Catalonia... pentru militari, unitatea Spaniei era în afara oricăror discuţii.

— Adu-ţi aminte că pe patul de moarte — îmi spune don Juan Carlos — Franco mi-a strâns mâinile într-ale sale şi mi-a spus că singurul lucru pe care mi-l cere este ca eu să apăr unitatea Spaniei".

În mintea acelor ofiţeri s-a conturat ideea că Spania şi monarhia trebuiau salvate printr-o lovitură de forţă. Sarcina lor părea uşurată de impopularitatea tot mai mare de care se bucura guvernul condus de Adolfo Suarez. Împotriva acestuia şi-au propus să acţioneze un grup de militari, conduşi de locotenent-colonelul de jandarmi Antonio Tejero şi căpitanul Saenz de Ynestrillas (asasi-

Regele Juan Carlos (sus) şi premierul (demisionar în momentul declanşării loviturii de stat) Adolfo Suarez

nat mai târziu de un comando ETA în automobilul său). Cu 200 soldaţi şi ofiţeri, ei vroiau să pună mâna pe palatul Moncloa, să captureze guvernul, într-un moment când regele era plecat într-o vizită în Mexic. La înapoiere, erau convinşi complotiştii, suveranul avea să le aprobe acţiunea. Operaţiunea Galaxia **nu a mai fost pusă în aplicare, iar autorităţile i-au tratat pe cei implicaţi cu foarte multă înţelegere. Poate că şi acest fapt le-a întărit militarilor iluzia că regele era, în fond, de partea lor. Dar să urmărim, în relatarea lui Juan Carlos de Bourbon, completată de José Luis de Vilallonga, derularea evenimentelor începute în seara zilei de 23 februarie 1981.**

Atac împotriva Coroanei

Singurul care a văzut clar jocul dublu al lui Armada a fost Suarez. Când generalul Gabeiras l-a numit pe Armada locţiitorul lui la Statul major al trupelor de uscat, probabil pentru a-i fi pe voie regelui, Suarez a încercat să blocheze procesul prin toate mijloacele. Şi cât de bine ar fi fost, dacă era ascultat.

Planul imaginat de Armada a început să capete proporţii în momentul în care criza guvernului Suarez devenise evidentă pentru opinia publică.

Primul ministru părea incapabil să facă faţă escaladării acţiunilor teroriste ale ETA, fapt care exaspera armata, principala victimă. Atacat din toate părţile, Suarez nu ştia nici ce să facă şi nici cui să i se adreseze: militarii nu-i iertau legalizarea partidului comunist, dreapta din partidul său îi reproşa de a fi fost primul preşedinte de guvern care l-a primit pe Arafat, pe care l-a şi îmbrăţişat în public. Confederaţia şefilor de mari întreprinderi ducea un război de uzură împotriva lui, ce părea că nu mai are sfârşit. Bancherii erau hotărâţi să nu mai suporte aroganţa acestui politician care se mândrea cu disprețuirea banului. Biserica se alarma auzind vorbindu-se de o lege a divorţului, propusă de Fernandez Ordonez. Sindicatele nu mai credeau în frumoasele lui cuvinte, care erau totdeauna lipsite de efect. Suarez devenise extrem de nepopular şi, în final a căzut. Atunci a fost momentul în care anumiţi militari cu grade înalte, animaţi în surdină de Alfonso Armada, „prietenul regelui", au lansat ideea unei „lovituri de conducere" à la de Gaulle.

O idee pe care anumiţi socialişti bine situaţi se pare că o vedeau foarte binevenită. La rândul lor, oameni politici de dreapta au admis că nu găseau nici un inconvenient în a susţine o soluţie radicală în cadrul legal al instituţiilor, fără a ţine cont că toate acestea puteau degenera într-o lovitură de forţă. „Să câştigăm în primul rând bătălia împotriva lui Suarez — spuneau — şi apoi ce va fi, vom vedea".

Regele nu putea face mare lucru împotriva animozităţii pe care o suscita Adolfo Suarez. Pe de altă parte, chiar şi cea mai discretă intervenţie a monârhului era susceptibilă de a pune la îndoială misiunea de arbitru care îi revenea. Josep Meliá, pe vremea aceea secretar de stat, observa că încrederea regelui cântărise mult la numirea lui Suarez ca preşedinte al Guvernului, dar ea ar fi avut un caracter nedorit dacă ar fi fost utilizată şi pentru a-l menţine la putere. Însă împotriva oricărei logici, discreţia pe care regele a manifestat-o în această afacere a dezlănţuit tot felul de zvonuri, unele mai nefaste decât altele.

— M-au acuzat — spune don Juan Carlos — că am renunţat la Adolfo. Aceasta înseamnă însă a ignora rolul pe care trebuie să-l aibă regele într-un regim parlamentar. Eu nu dispuneam de nici o putere care să-mi fi permis să impun o soluţie politică după gustul meu.

Această atitudine a lui don Juan Carlos a încurajat pe anumiţi şefi militari în a spune apoi că regele, „cu tăcerea lui semnificativă", i-a împins să ia iniţiativele care au dus la 23 februarie.

— Primeam — îmi explică don Juan Carlos — pe ofiţerii superiori care doreau să-mi expună în particular punctul lor de vedere asupra situaţiei, aşa cum am făcut mereu. Îi ascultam cu atenţie şi, când mi se părea că argumentele lor se îndepărtau prea mult de realitate, făceam tot ce puteam ca ei să devină rezonabili. Însă le mai dădeam de înţeles clar că în nici un caz nu trebuiau să conteze pe mine pentru a acoperi cea mai neînsemnată acţiune împotriva unui guvern constituţional ca al nostru. Aceste acţiuni dacă ar fi avut loc, le spuneam, vor fi considerate de rege ca un atac împotriva Coroanei.

Fiecare îl mintea pe celălalt

În ciuda acestei atitudini ferme adoptată de don Juan Carlos, generalul Armada a dedus că singurul mod în care putea activa armata era să se folosească de numele regelui. Aşa că el a început să ţească cu răbdare o pânză de păianjen în care aveau să vadă oameni cu un caracter impulsiv, precum Milans del Bosch. Armada ştia că era necesar să acopere cu orice preţ pe autorii loviturii de stat cu prestigiul Coroanei. Aflându-se în contact direct de mai multă vreme cu familia regală, nimeni în lumea militară nu putea pune la îndoială cuvintele lui Armada când acesta încredinţa interlocutorilor săi pe un ton de confidenţă: „Regele gândeşte că... Regele ar dori... Regele mi-a spus..." etc.

La 29 ianuarie 1981, Adolfo Suarez anunţa în cursul unui mesaj televizat intenţia sa de a demisiona. Mai înainte susţinuse o lungă discuţie cu regele şi îşi oferise sacrificiul

carierei sale politice „ca singurul mod — îi spuse — de a evita Majestății Voastre riscul politic de a rezolva criza, care se anunță". S-a adresat apoi spaniolilor cu amărăciune în glas. „Demisionez deoarece nu vreau ca sistemul democratic, așa cum noi l-am dorit, să fie, odată în plus, o simplă paranteză în istoria Spaniei".

După căderea lui Suarez, generalul Armada și-a intensificat acțiunile sale. El îl servise pe principele Spaniei timp de aproape douăzeci de ani ca secretar general al Casei sale și, odată proclamat rege, don Juan Carlos l-a ținut alături de el. Apoi, spre marea lui indignare, fusese îndepărtat de la La Zarzuela și i se oferise comanda unei divizii de munte la Lérida. Însă Armada se plictisea în munți și acest lucru l-a făcut cunoscut în mai multe rânduri. Așa a ajuns să fie numit de Gabeiras locțiitorul său la Statul major al armatei. Paradoxal, Armada nu a fost de nici un folos în acest post atunci când autorii loviturii de stat au intrat în acțiune. În frecventele sale vizite la alți ofițeri superiori, Armada explica neobosit că singura soluție pentru problemele Spaniei era un guvern de „salvare națională" prezidat, așa cum spunea el, „de un general cu prestigiu, credincios regelui și respectuos față de democrație". Oamenii politici gândeau că acel „general prestigios" nu putea fi decât generalul Gutiérrez Mellado, vicepreședintele guvernului Suarez. Însă o bună parte din armată îl detesta pe Gutiérrez Mellado. Armada era sigur că acesta nu putea fi un obstacol în calea sa.

Armada mai știa că locotenentul-colonel Tejero, de exemplu, nu avea nici o reținere în a pune în pericol monarhia și democrația. Atunci va fi clipa când se va recurge la el, generalul Armada, pentru a salva situația.

În timp ce Armada se dorea un Machiavelli, Tejero, un răzvrătit cu creier de pasăre, lua contact cu comandantul Oliver, adjutantul lui Milans del Bosch, pentru a se pune la dispoziția sa și a-i explica intenția de a repeta operația neizbutită de la La Moncloa, de data asta chiar la Congresul Deputaților, unde putea reține întregul guvern cu ocazia alegerii succesorului lui Suarez.

Milans, hotărât să se descotorosească de Tejero în măsura în care acesta reușea la Madrid, a înțeles foarte repede că avea nevoie de Armada pentru a asigura cooperarea regelui, sau cel puțin îngăduința acestuia. Militarii, cărora Milans le cerea aderiunea lor la răscoală, ar fi întrebat cu toții același lucru: regele este de acord? Cel mai bun răspuns era numele lui Armada. În această afacere, fiecare avea intenția de a-i minți pe ceilalți. Milans se va desprinde de Tejero cu prima ocazie, iar Armada îl va utiliza pe Milans pentru a se converti în „salvatorul" monarhiei și al acelei democrații la care, după părerea lui, trebuia să-i taie aripile. ■

(Va urma)

Versiune românească de Esdra ALHASID

GULAGUL DECONSPIRAT ȘI DEMISTIFICAT

(Urmare din p. 56)

găsit măsura libertății. Or, ea nu poate fi așezată decât pe adevăr. Documentele există. Rămâne numai ca istoricul să evite primejdia istoricismului și să se sustragă orgoliului atât de caracteristic științelor umane moderne, acestui orgoliu la care se gândea Péguy când scria că „istoricul modern a devenit un Dumnezeu".

Fără nici o îndoială că cifrele cele mai adesea avansate și „popularizate" — zece milioane de deținuți prezenți în permanență de la sfârșitul anilor 1930 la mijlocul anilor 1950 în lagărele Gulagului, alte 5-7 milioane de victime „politice" ale „Marii Terori" — au fost mult exagerate. Datele disponibile astăzi — prezența în medie și permanentă, vreme de 15 ani, a 2-2,5 milioane de persoane în Gulag, a altui contingent de 1,5-3 milioane de „coloni" și „deportați" speciali, fără a lua în considerare morții „în tranzit", în lagăre (2 milioane în mod sigur), a celor executați (număr neverificabil până astăzi) — sunt suficiente și ele demonstrează, fără putință de tăgadă, forța și amploarea teribilă a represiunii staliniste.

Chiar dacă sunt mai coborâte, să nu uităm că cifrele scoase la lumină astăzi, reci și nude, coloană după coloană, reprezintă — fiecare în parte — o viață umană, frântă, mutilată, sacrificată[1]. ■

Adaptare de Florentina DOLGHIN

[1] Cifrele avansate de Nicolas Werth în acest articol sunt foarte apropiate de cele publicate foarte recent în *The American Historical Review* (vol. 98, nr. 4). Fără a diminua cu nimic oroarea Gulagului, J. Arch Getty, Gabor Rittensporn și Viktor Zemskov evaluează la puțin peste 1 milion prizonierii morți în lagăre între anii 1934 și 1953 și la peste 680 000 execuțiile pentru „Crime contrarevoluționare" în 1937 și 1938, punctul de apogeu al „Marii Epurări". În plus, cei trei autori estimează la 24 700 cifra copiilor și adolescenților judecați în 1938 și la 33 000 în anul următor. Ei fac și observația că represiunea cea mai violentă nu s-a înregistrat în anii terorii din 1936-1939, ci după sfârșitul celui de-al doilea război mondial, când populația Gulagului a crescut în proporție fără precedent, până la moartea lui Stalin.

BRAZILIA, 1888. „LEGEA DE AUR“

JEAN DE GRANDSAIGNE

Sclavia a fost un fenomen social răspândit încă din antichitate. Ulise poseda, se spune, 100 sclavi, dintre care 50 femei se ocupau cu muncile casnice. Roma a fost zguduită de mari revolte ale sclavilor, ca aceea condusă de Spartacus. Dar când în țările din Europa occidentală condiția de sclav aproape dispăruse, marile descoperiri geografice din secolul XVI au făcut să renască sclavia în Lumea Nouă. Țări ca Spania, de pildă, au luat inițiativa de a organiza comerțul cu sclavi negri. Bartolomeo de Las Casas, marele apărător al indienilor (Magazin istoric, **nr. 4/1985), sugera — într-un moment pe care îl va regreta toată viața — că fiecare colon din Haiti ar putea importa din Africa o duzină de sclavi negri.**

Comerțul cu sclavi a cunoscut apogeul în 1790, exact când „Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului“ din 1789 (Magazin istoric, **nr. 6/1973) producea mari speranțe în rândul aboliționiștilor. Încetul cu încetul, națiunile civilizate au trebuit să interzică comerțul cu sclavi. Jean de Grandsaigne — autorul articolului de față, reprodus din revista franceză** Historia **— a predat mulți ani la universități africane, apoi s-a stabilit în Brazilia, țară unde trăiește și în prezent. Brazilia a fost ultima țară care a abolit sclavia, în anul 1888. În ce împrejurări? Ni le relatează Jean de Grandsaigne.**

Cu flori, nu cu sânge

La 13 mai 1888, când Joaquim Nabuco, marele apărător al sclavilor negri, a urcat la tribuna Camerei pentru a anunța că „începând de astăzi, sclavia este abolită în Brazilia și orice dispoziție contrară devine nulă și neavenită“, aplauze îndelungate au răsunat în tribuna publicului. Buchete de flori au fost aruncate către orator. Consulul american din Rio de Janeiro a adunat câteva din aceste flori, pentru a le trimite în Statele Unite și a arăta astfel că „Brazilia a reușit cu flori să facă ceea ce în țara noastră s-a realizat cu atâta sânge“.

După această dată memorabilă, ziarele braziliene nu au mai anunțat vânzarea la licitație a unei fetițe mulatre de 14 ani, foarte agilă, care calcă rufele minunat, coase tot ce vrei, știe să coacă pâine și să facă plăcinte. Iar Senhor Lavrador de Recife nu a mai informat publicul că doi dintre sclavii săi, Manoel Mozambicanul și Margarida negresa, dispăruseră și că el nu purta nici o răspundere în legătură cu fuga lor. Dar fusese nevoie de timp pentru a se ajunge aici. Trei sute de ani, de fapt! Trei sute de ani, timp în care sclavia fusese cheia de boltă a economiei Braziliei, colonie portugheză din prima jumătate a veacului XVI.

Încă din 1443, portughezii se instalaseră acolo[1], precum

În septembrie 1822, în timpul domniei împăratului Pedro I (imagine de la ceremonia căsătoriei sale), Brazilia și-a proclamat independența față de Portugalia

[1] De fapt, expansiunea Portugaliei în Africa a început încă din 1415, când lusitanii au cucerit Ceuta (în nord-vestul Africii). În sec. XV și la

„crabii care zgârâie nisipul plajelor" — scria un preot iezuist —, construind o serie de forturi: Sãn Jorge de Mina y Ajuda, în golful Guineii, São Paulo de Luanda în Angola etc. De aici ei făceau comerț cu indigenii.

Totul era deci pregătit pentru începerea comerțului cu sclavi negri, de tristă amintire. Transportul era asigurat de celebrele „negriere", nave special amenajate în acest scop, adevărate temnițe plutitoare, în care nu se pierdea nici cel mai mic spațiu și unde erau îngrămădiți, în condiții atroce, bărbați, femei, copii. Într-un studiu consacrat comerțului cu sclavi negri, practicat între golful Benin și Bahia[1], un cercetător a calculat că aceste nave puteau transporta până la 350 sclavi, dar că la sosire nu mai coborau decât circa 200, atât de mare era mortalitatea. În veacul XVIII, traversarea peste Atlantic dura aproape șaptesprezece luni. Deși plină de pericole, această călătorie „merita osteneala", deoarece beneficiile puteau ajunge până la 300 la sută. Astfel, între anii 1678 și 1815, numai din Bahia, de exemplu, au pornit spre coastele Africii, pentru traficul cu oameni, 1770 nave braziliene.

Evident că, în acest ritm, Brazilia s-a populat rapid cu negri africani. Încă de la sfârșitul sec. XVI în căpitănia Pernambuco aceștia erau atât de numeroși încât preotul Antonio Vieira numea regiunea „Noua Guinee". În veacul următor, a venit rândul Angolei să dea contingentul său de sclavi și în număr atât de mare, încât această țară africană este considerată de unii istorici brazilieni drept „Mãe Negra" (Mama Neagră) a Braziliei. Apoi negrierele se vor duce să preia încărcătura lor de carne de om în golful Benin, în porturile Ajuda (actualul Ouidah), Grand Popo și Apa (Lagos), și aceasta până în 1850, dată la care traficul a încetat. Se apreciază că în peste trei secole, Brazilia ar fi importat din Africa 3,5 milioane de sclavi, fără a-i socoti pe cei morți în timpul traversării Atlanticului[2].

începutul veacului XVI, Portugalia a devenit una dintre marile puteri maritime europene, punând bazele unui vast imperiu colonial (Insulele Capului Verde, Angola, Mozambic, Coasta Indiei, Peninsula Malacca, Ceylon, Brazilia).

[1] Oraș în Brazilia la Oceanul Atlantic și capitală a statului omonim, Bahia a fost descoperit de Amerigo Vespucci în 1503, și fondat ca oraș în 1510. Este cel mai vechi oraș al Braziliei și capitală a țării până în anul 1763.

[2] *Magazin istoric* a consacrat un articol special acestui „triunghi transatlantic" cu sclavi (nr. 1/1983). Punctul de plecare îl formau Londra, Bristol, Lancaster, dar mai ales Liverpool. De acolo porneau navele cu arme de foc, stambă, alcool, mărgele și alte produse, care serveau drept monedă de schimb. Prima latură a triunghiului se termina undeva în golful Guineii, al cărui litoral fusese botezat Coasta sclavilor. Acolo mărfurile aduse se schimbau pe africanii cumpărați, care le luau locul în cale. Cea de-a doua latură a triunghiului — transportul propriu-zis al sclavilor — se termina în Indiile occidentale sau pe țărmul răsăritean al Americii. Acolo locul încărcăturii umane îl luau produsele diferitelor plantații — zahăr, melasă, bumbac etc. — și triunghiul se reînchidea în unul dintre porturile de bază din Anglia.

Acești sclavi erau mai ales de origine bantu sau sudaneză, unii docili, ușor integrabili, alții rebeli și solitari, dar la fel de buni muncitori, după părerea plantatorilor. Printre ei erau oameni de toate profesiile: agricultori, păstori, meșteșugari și chiar regi și regine. Dar mulți sclavi refuzau să se supună; se refugiau în imensitățile încă virgine ale Braziliei, unde formau comunități, Quilombo, dintre care cea mai cunoscută a fost cea din Palmarès *(Magazin istoric,* nr. 12/1984). Adevărată republică neagră, ea cuprindea în cursul veacului XVII până la 20 000 negri. Amenințând grav ordinea sclavagistă care domnea atunci în Brazilia, Quilomboul din Palmarès a fost atacat de mai multe ori de trupele viceregelui Braziliei, pe care le-a respins cu succes.

Ultima negrieră

De asemenea, în mai multe rânduri, sclavii s-au revoltat, făcându-i să tremure pe stăpânii lor, mai ales la Bahia, marea piață sclavagistă a Braziliei, unde la începutul sec. XIX la o populație de 100 000 locuitori 60 000 erau negri sau metiși. Iată descrierea unui martor din epocă, André Pinto de Silveira, datorită căruia o revoltă a putut fi înăbușită în fașă: „Am surprins discuția dintre câțiva negri din port, care afirmau că, a doua zi, negrii vor ocupa orașul și îi vor ucide pe toți albii și pe negrii care ar refuza să li se alăture; doar mulatrii ar fi fost cruțați, pentru a servi apoi drept sclavi. O negresă eliberată mi-a confirmat că în casa de la colțul străzii Guadelupe erau mulți sclavi înarmați, care se pregăteau de luptă pentru a doua zi în zori".

Silveira avertizând autoritățile locale, trupele guvernamentale au fost îndată puse în stare de alarmă. „S-a început imediat percheziționarea caselor de africani, de la orele unsprezece noaptea. Din casa mulatrului Domingos Marînho da Sá au ieșit deodată vreo șaizeci de negri înarmați cu săbii, lănci, pistoale și flinte scurte. Ei au respins gărzile municipale și l-au ucis pe șeful lor... Răsculații, împărțiți în două grupuri, au încercat să parcurgă strada Ajuda... dar nu au reușit. Forțele lor au vrut să ocupe cazarma poliției. În cele din urmă, au pornit în afara orașului, intenționând să-i răscoale pe sclavii de pe plantații".

Represiunea a fost cruntă: condamnări la moarte, muncă silnică, ocnă și surghiun. Până și un biet croitor, doar pentru că avea în posesie tunici asemănătoare celor purtate de rebeli, a fost condamnat la cinci sute de lovituri de ciomag.

Dar prin 1835 comerțul cu negri își pierduse mult din amploare. În 1807 Parlamentul englez votase legea pentru interzicerea comerțului cu sclavi în toate teritoriile dependente de Anglia și pentru toate navele britanice. Anglia a încercat să forțeze și celelalte țări să-i urmeze exemplul. Pentru a obține recunoașterea independenței sale de către Marea Britanie, Brazilia, care luase naștere în septembrie 1822, prin proclamarea independenței ei față de Portugalia, a fost obligată să treacă pe sub furcile caudine britanice și să semneze, în 1826, un tratat care interzicea comerțul cu sclavi negri. Dar a semna un tratat este una, a-l respecta este alta! și comerțul cu sclavi a continuat clandestin până în 1850, când o lege braziliană i-a pus capăt.

Ultima negrieră braziliană, „Relâmpago", a plecat din portul Lagos sub privirile consulului britanic Campbell, datorită complicității regelui acestei cetăți africane. Regii și alți potentați africani nu se fereau să participe la comerțul cu sclavi, care depopula și făcea ravagii în țările lor. De mai multe ori, ei au trimis în acest scop ambasade la Bahia, în special regii din Dahomey, mari traficanți de sclavi. Scopul acestora era același: să obțină monopolul asupra exportului de sclavi din portul Ajuda[1]. În 1795, de exemplu, trimișii regelui Agonglo (cca 1766-1797) au sosit la Bahia purtând o lungă scrisoare a domnului și stăpânului lor care, pentru a obține monopolul atât de mult dorit, oferea portughezilor dreptul de a exploata minele de aur din țara sa. Singura problemă era că aceste mine de aur nu existau!

În veacul XIX, în fața presiunii puternicului Albion, și Brazilia și-a dat seama că zilele comerțului cu sclavi și ale sclaviei erau numărate. De altfel, opinia publică se declara din ce în ce mai mult contra acestei infamii care, după Nabuco, „degrada și distrugea totul". Campaniile de emancipare s-au înmulțit; împăratul însuși, Biserica, marii proprietari de sclavi, statele braziliene, unul câte unul, acordau libertate celor care nu o aveau încă. La 13 mai 1888, când a fost emisă Legea abolirii sclaviei, în Brazilia erau deja de trei ori mai mulți negri liberi decât sclavi. Din 1814, data primului tratat anglo-portughez, care reducea comerțul cu sclavi, până în 1888, drumul spre interzicerea sclaviei a fost deci lung[2]. La început, fiindcă Brazilia, mândră de independența sa, a rezistat presiuni-

(Continuare în p. 74)

[1] Portul Ajuda a fost fondat de portughezi pe coasta Guineii, în 1698, sub denumirea de São João de Ajuda, în scopul exportului de sclavi în Brazilia. El reprezenta o parte din teritoriul vechiului regat negru Ardra. Între anii 1728 și 1748, 90 800 sclavi au fost exportați în Bahia (Brazilia). În jurul anului 1750, când comerțul cu sclavi a început să decadă, portul Luanda a devenit mai important decât Ajuda. În 1849, Ministerul de externe britanic a trimis un consul la Ajuda să urmărească desfășurarea comerțului cu sclavi (Benjamin Nuñez, *Dictionary of Afro-Latin American Civilization,* 1980).

[2] Încă din sec. XVIII, în condițiile creșterii dependenței Portugaliei de Anglia, ultima obținuse aproape integral monopolul asupra comerțului cu Brazilia. Încercarea marchizului de Pombal de a organiza două companii cu drepturi de monopol asupra comerțului cu Brazilia fusese sortită eșecului.

ÎN VREMEA ÎMPĂRATULUI KANGXI

ANNA EVA BUDURA

Imediat după instalarea dinastiei Qing, pentru a folosi forțele militare han care capitulaseră în fața forțelor manciuriene și le juraseră credință, împăratul Shunzhi, tatăl lui Kangxi, conferise titluri de rege la patru comandanți cu mare greutate, încredințându-le sarcina de a pacifica China de sud și de sud-vest, unde forțele militare reduse ale manciurienilor nu reușeau să ajungă. Dintre aceștia, cel mai puternic a fost Wu Sangui, fostul comandant al celei mai importante trecători din Marele Zid, cea dintre munți și mare, Shanhaiguan. Datorită poziției strategice a acestei trecători, împăratul Abahai a încercat în repetate rânduri să-l convingă pe Wu Sangui să se alăture puterii manciuriene. El era însă hotărât să servească dinastia Ming, iar după răsturnarea acesteia, dinastia Shun, ce fusese proclamată de Li Zicheng, conducătorul răscoalei țărănești victorioase.

Istoricii încă discută posibilele motivații ale deciziei neașteptate luate de Wu Sangui, de a se alătura până la urmă dinastiei Qing (arestarea tatălui său, răpirea femeii iubite de către unul dintre conducătorii răscoalei sau lansarea acestor zvonuri în mod iscusit de iscoadele manciurienilor?). Oricare ar fi fost motivațiile care l-au determinat să se alăture noii puteri, Wu Sangui și ceilalți comandanți han au adus o contribuție considerabilă la lichidarea rezistenței depuse de urmașii dinastiei Ming, sprijiniți de oștirea fidelă acesteia.

După anul 1652, cei trei „regi pacificatori", Wu Sangui, Shang Kexi și Geng Jimao au devenit stăpâni necontestați ai provinciilor Yunnan, Guangdong și Fujian. Cu trecerea anilor, puterea lor economică și militară și cea a descendenților lor s-a întărit în așa măsură, încât își puteau permite să-i sfideze pe emisarii ordinelor puterii centrale. Toate acțiunile lor, întreaga lor activitate erau concentrate asupra propriilor interese, de a se îmbogăți și de a-și lărgi fiefurile. Devenise evident că nu le era străină nici ideea declarării independenței și chiar pornirea unei rebeliuni în vederea instalării unei noi dinastii, sub sceptrul unuia dintre ei.

Semănând discordie

La începutul anilor '70, lichidarea „celor trei vasali", cum vor fi cunoscuți în istorie, a devenit o necesitate imperioasă și împăratul Kangxi, în vârstă de numai 20 de ani, a fost hotărât să se angajeze cu ei într-o luptă, aparent inegală.

Deși prins în vâltoarea treburilor de stat mereu presante, în cadrul cărora evoluția evenimentelor din cele trei provincii nu se situa permanent pe primul loc, tânărul împărat intuia caracterul ei periculos. Învățase deja că trebuie să analizeze toate aspectele unei probleme și să-și pregătească acțiunile cu meticulozitate. Deși peste opt ani își va reproșa că în acel moment „nu a dispus de suficientă capacitate în administrarea țării", desfășurarea filmului întregii campanii militare și civile îndreptate împotriva „celor trei vasali" dovedește că el a fost la înălțimea misiunii sale istorice și că dispunea de o concepție strategică demnă de scopul final — realizarea unificării Chinei. Fiecare mutare tactică constituia un pas spre atingerea acestui țel.

El urmărea din umbră fiecare mișcare a „celor trei vasali", prin intermediul unor emisari special recrutați, prin mijloace de convingere și constrângere, chiar din rândul supușilor și oamenilor de încredere ai acestora. A avut grijă ca, pe nesimțite, trimișii puterii centrale să se infiltreze în diferitele sectoare de activitate din provinciile controlate de ei. Răsplătea cu generozitate „fidelitatea constantă" a celor „trei regi pacificatori", având însă grijă ca gesturile sale să fie diferențiate, pentru a sădi sămânța

discordiei între ei.

Cererea din anul 1673 a lui Shang Kexi, vasalul din provincia Guangdong, de a se întoarce în provincia Liaodong, de baştină, a venit exact în momentul în care Kangxi căuta un motiv să treacă la acţiune. Cu un zâmbet satisfăcut, a pus decizia cu tuşul roşu pe memoriul prezentat de Shang Kexi, afirmând că înţelege să dea curs cu generozitate acestei cereri, justificate de anii istovitori petrecuţi la graniţele imperiului şi de necesitatea unui repaus bine meritat. Ba mai mult, a permis şi fiului acestuia, animat de un puternic sentiment de dragoste filială, să-l însoţească pe Shang Kexi în deplasarea spre meleagurile natale. Totodată, a poruncit să se facă pregătirile necesare în provincia respectivă, pentru primirea şi aşezarea la casele şi pe pământurile lor a acestor ostaşi merituoşi.

Wu Sangui, aflând de decizia imperială, a intuit că aceasta are o bătaie mai lungă. Pentru a testa intenţiile adevărate ale împăratului, a adresat şi el tronului un memoriu, în care a cerut retragerea sa din provincia Yunnan. Cererea i-a fost şi lui acceptată, cu mare solicitudine.

Majoritatea sfetnicilor considera deciziile imperiale periculoase şi prevedea că acestea îi vor determina pe „cei trei vasali" să se revolte. Kangxi a rămas ferm pe poziţii, declarând: „Cu sau fără ordinul de retragere, cei trei tot ar fi ajuns la acest act". Aşa că ordinul a rămas în vigoare. Xuanye deschisese însă cutia Pandorei.

După primirea „generosului acord" al împăratului, Wu Sangui „a arborat steagul revoltei", declarând război dinastiei Qing. În al 13-lea an de domnie al împăratului Kangxi (1674), el a proclamat întemeierea dinastiei Zhou, autointitulându-se regele acesteia, iar în anul 1678 s-a declarat împărat[1]. În mai puţin de jumătate de an după rebeliune, el a ajuns să controleze şase provincii şi să convingă guvernanţii han din alte patru provincii să se revolte.

Reverberaţiile acestor acte de nesupunere au ajuns la porţile capitalei, Beijing. Dinastia Qing se afla într-o situaţie precară. Putea reuşi această dinastie a manciurienilor să treacă peste momentul de criză sau avea să se prăbuşească trăgând după sine mii de vieţi şi o mare parte din avuţia naţională?

Demnitarii curţii imperiale erau îngroziţi de veştile care soseau zi de zi. Ei au cerut împăratului să acţioneze rapid, atât împotriva celor care fuseseră de acord cu ordinul de rechemare a vasalilor, cât şi împotriva celor revoltaţi. Împăratul a ţinut piept cu demnitate şi fermitate situaţiei, deşi a simţit, la un moment dat, că până şi forţele naturii şi cerul s-au aliat împotriva sa: un puternic cutremur a zguduit Capitala şi o zonă întinsă a teritoriului, un incendiu a mistuit Sala Armoniei Supreme, unde se afla tronul imperial, împărăteasa mult iubită şi prietenul său Lasari au trecut pe neaşteptate în nefiinţă, lăsând un gol imens în sufletul său. „Am căzut bolnav de extenuare şi nu mai puteam mânca — îşi amintea Xuanye peste ani. Bunica m-a trimis în afara oraşului la Grădinile din Sud, să-mi refac forţele".

Examene pentru posturi

În cei şapte ani de război tânărul împărat a dovedit că poseda calităţile necesare pentru conducerea unui imperiu imens. Zi şi noapte era la cârma ţării, citind şi punând rezoluţii pe rapoartele sosite de pe frontul de luptă, pe memorii şi documente ce priveau problemele atât de complexe ale ţării, redactând decrete şi ordine imperiale. Cronicile acelor ani consemnează că numărul acestor documente ajungea zilnic până la 300-400. În cancelaria imperială, ce se afla în Palatul Purităţii Cereşti (Qian qinggong), împăratul analiza zilnic cu sfetnicii săi militari evoluţia luptelor din diferitele sectoare ale frontului şi, în funcţie de aceasta, dispunea dislocarea forţelor militare şi dădea dispoziţii pentru asigurarea aprovizionării trupelor. A luat măsuri ferme pentru a ţine sub control situaţia din Capitală, pentru menţinerea stabilităţii în întreaga ţară. A conceput o politică economică flexibilă, capabilă să asigure producţia agricolă şi suportarea poverii cheltuielilor militare în mod echitabil de către întreaga populaţie din toate provinciile. A impus economii stricte, începând cu propria sa curte, întregului aparat administrativ şi a introdus un nou sistem de percepere a impozitelor.

Împăratul Kangxi era conştient de faptul că unificarea pe calea armelor nu putea fi trainică fără o unificare spirituală a ţării. În acest sens, a fost preocupat să amplifice, pe de o parte procesul de asimilare a civilizaţiei chineze de către nobilimea militară şi civilă manciuriană, proces care începuse încă în perioada de domnie a lui Nurhaci şi, pe de alta, a adoptat cu fermitate o serie de măsuri care să convingă intelectualitatea han că noua dinastie era pregătită să conducă imperiul chinez în cele mai bune tradiţii confucianiste, cu respectul cuvenit pentru întreaga moştenire culturală milenară creată în valea Râului Galben şi a Fluviului Mare.

În acest scop a dispus traducerea cărţilor clasice chineze în limba manciuriană şi le-a dăruit înalţilor funcţionari, pentru a-i încuraja să le studieze. După ce a constatat inutilitatea traducătorilor sino-manciurieni în cancelariile centrale şi locale, a dispus să se introducă sistemul stilistic clasic chinez în redactarea eseurilor şi memoriilor către tron şi să se respecte norme precise în caligrafierea acestora. Kangxi a reintrodus sistemul de examinare pentru

[1] A murit în acelaşi an. I-a urmat nepotul său, Wu Shifan.

ocuparea posturilor în ierarhia de stat, în cadrul căreia urmau să fie promovați, indiferent de naționalitate cei merituoși și cei ce posedau cunoștințe solide cu privire la cărțile clasice chineze.

Pentru a da expresie dorinței noii dinastii de a fi continuatoarea dinastiilor anterioare, Kangxi a chemat la Academia Imperială pe cei mai eminenți istorici și oameni de cultură ai Chinei și le-a încredințat sarcina să redacteze *Istoria (oficială) a dinastiei Ming*[1] și personal a prezentat ofrande la mormântul împăraților acestei dinastii. A urmărit atragerea de partea noii puteri a tuturor forțelor posibile, de valoare, ale societății. Astfel, în cronicile oficiale găsim deseori însemnarea de acordare a amnistiilor pentru cei care au fost într-un fel sau altul implicați în acțiuni de rezistență față de dinastia manciuriană. Kangxi atribuia, fără nici o ezitare, posturi de conducere persoanelor cu adevărat capabile, care fuseseră în slujba „regilor" rebeli, oferea tratament preferențial populației din zonele de conflict, pentru a o determina să nu părăsească locurile de baștină și să se ocupe de activitatea productivă în liniște. Pe lângă toate acestea, împăratul Kangxi a știut cum să dezbine aliațele și înțelegerile dintre regi și prinți, să le slăbească forțele și să determine pe unii dintre ei să declare supușenie lui, exact în momentele decisive, de răscruce ale confruntării.

În anul 1681, rebeliunea „celor trei vasali" a fost înfrântă. Dar rezistența antimanciuriană din sudul Chinei nu putea fi socotită încheiată. În insula Taiwan acționa cea mai bine organizată forță militară și civilă de rezistență față de dinastia Qing, inițiată de Zheng Chenggong încă din anul 1646.

Zheng Chenggong se născuse în provincia Fujian în anul 1624, când forțele coloniale olandeze ocupaseră insula Taiwan. Dotat de la natură cu o inteligență ieșită din comun și cu un caracter demn, Zheng Chenggong era pregătit să urce treptele slujbelor imperiale, când forțele dinastiei Qing au ocupat China. A renunțat la pensula de scris și a luat sabia în mână, declarându-se gata să lupte pentru reînscăunarea descendenților dinastiei Ming, în grația cărora se afla[2]. În 1646, el și-a stabilit baza în sudul provinciei Fujian, strângând sub steagul său o impresionantă forță antimanciuriană, care dădea multă bătaie de cap împăratului Shunzhi. Bun strateg și bun organizator, el a știut să pună pe picioare o rezistență eficientă. A ținut piept cu demnitate și iscusință tuturor încercărilor de a-l determina să renunțe la lupta sa de rezistență. După ce încercarea sa de a ocupa Nanjingul, capitala inițială a dinastiei Ming[3], s-a soldat cu o înfrângere dureroasă și cu distrugerea cvasitotală a armatelor de sub comanda sa, și-a concentrat ultimele forțe, reușind să-i izgonească pe coloniștii olandezi din insula Taiwan. Acolo și-a instalat propria bază, în speranța că, după o perioadă de refacere, va putea reveni pe continent. Dar moartea sa prematură, doar la 39 de ani, a zădărnicit aceste planuri.

Lupta de rezistență de după dispariția sa a pierdut din vigoare, din cauza conflictelor intestine dintre fiul său, Zheng Jing, și fratele lui. Până la izbucnirea rebeliunii „celor trei vasali", curtea imperială a inițiat în repetate rânduri tratative cu Zheng Jing, fără rezultate însă, deoarece acesta cerea recunoașterea puterii de pe insulă, drept un stat vasal, dar independent, iar împăratul Kangxi nu înțelegea să renunțe la suzeranitatea asupra insulei.

După 1674, Wu Sangui a căutat să-l atragă pe Zheng

[1] Conform tradiției milenare, fiecare dinastie redacta istoria oficială a dinastiei anterioare.

[2] În semn de apreciere, el a fost înfiat de familia imperială Ming și i s-a permis să folosească numele de familie al acesteia. Cei din jurul său i se adresau cu *Guoxingye* (domnul ce poartă numele celor ce cârmuiesc țara). Acest fel de adresare a fost transcris de olandezi drept Coxinga și așa apare în numeroase scrieri publicate în străinătate.

[3] În anul 1368, conducătorul răscoalei țărănești antimongole, Zhu Yuanzhang, a proclamat întemeierea dinastiei Ming și a stabilit capitala la Nanjing. În anul 1420 împăratul Yongle a mutat capitala la Beijing.

În p. 71: *Împăratul, în anii tinereții*
Funcționar imperial chinez, recrutat prin concurs

Jing de partea sa, dar acesta a preferat să acționeze singur pentru lărgirea fiefului său în provinciile Fujian și Guangdong.

Autoreproșuri, nu amăgiri

După înfrângerea „celor trei vasali", împăratul Kangxi a pregătit cu pricepere ocuparea insulei. Pe de o parte, a căutat să exploateze orice nemulțumire a populației față de guvernarea familiei Zheng, pe de altă parte, a ordonat pregătirea unei flote impresionante, formate din 300 de corăbii și 25 000 de marinari, bine instruiți. Toată această forță a pus-o sub comanda strălucitului amiral Shi Lang, care servise în armata lui Zheng Chenggong. Toate acțiunile sale în vederea ocupării Taiwanului au fost întâmpinate cu mare rezistență și îndoială de către sfetnicii lui. Kangxi a continuat însă pregătirile, așteptând momentul prielnic să atace. Și acesta s-a ivit imediat după moartea lui Zheng Jing, când urmașul lui minor și anturajul acestuia au pierdut controlul situației interne. În luna iunie 1683, amiralul Shi Lang a ocupat insula Penghu, avanpostul Taiwanului, iar în luna august Zheng Keshuang a capitulat. Împăratul Kangxi a primit gestul său cu multă generozitate și în loc să-l pedepsească i-a conferit titlul de Gong (echivalent cu prinț), iar supușilor săi le-a oferit posturi după capacitățile fiecăruia. Împăratul Kangxi a rămas în istorie pentru actul său de a încorpora insula Taiwan teritoriului imperiului chinez, incluzând-o în provincia Fujian și împărțind-o apoi într-o prefectură și trei județe.

După aproape un deceniu de război, liniștea s-a lăsat asupra sudului Chinei. S-a instalat o perioadă de stabilitate, bine meritată, atât de împăratul Kangxi, cât și de locuitorii marelui imperiu.

Victoria a relaxat atmosfera și la curtea imperială. Demnitarii au prins glas, întrecându-se cu lauda calității tânărului suveran. Pentru a da expresie aprecierilor lor i-au propus de două ori împăratului Kangxi să accepte să i se confere titluri onorifice, care să consemneze importanța celor două momente istorice[1]. La refuzul categoric al împăratului, curtenii s-au adresat împărătesei Xiaozhuang, ca ea să-l convingă. Ea i-a spus: „Măria ta trebuie să accepte titlul onorific pentru a da satisfacție bunelor intenții ale supușilor voștri." Dar Kangxi a rămas neclintit, afirmând: „Consider că în anii de război suferințele poporului au fost incomensurabile. Acum este cazul să trecem la fapte și să nu ne lăsăm amețiți de vorbe goale". Mai mult chiar, și-a reproșat erori în luarea unor decizii și lipsa de capacitate în administrarea țării, pe care le considera cauza marilor distrugeri din timpul rebeliunii „celor trei vasali". „Pentru toate suferințele produse, eu singur port răspunderea", a scris el în răspunsul dat funcționarilor săi zeloși. Numai un tânăr sincer, dornic de fapte mari, dar totodată sigur pe el, și-a putut permite o asemenea apreciere asupra proprie-i persoane, fără a-și știrbi prestigiul și a-și pierde tronul. ■

(Va urma)

[1] În cazul în care împăratul ar fi acceptat pentru sine acordarea unui titlu onorific, urma ca toți demnitarii de la toate nivelurile să obțină diferite titluri onorifice, însoțite de substanțiale compensații bănești.

Vă rugăm să ne scrieți: ce ați dori să mai citiți în 1995 în Magazin istoric?

BRAZILIA, 1888. „LEGEA DE AUR"

(Urmare din p. 70)

lor străine. Dar, mai ales, pentru că sistemul latifundiar și de monocultură existent în Brazilia, timp de secole, cerea o mână de lucru numeroasă și ieftină. Mult timp, Brazilia a considerat sclavia drept indispensabilă supraviețuirii sale. În sec. XVII se spunea chiar: „Fără Angola, n-ar mai fi negri, iar fără negri, n-ar mai fi Pernambuco"; în veacul următor, olandezul Johan Maurits afirma: „vrem, nu vrem, nimic nu se poate face în Brazilia fără sclavi", iar la începutul sec. XIX un ministru declara că abolirea sclaviei „ar ruina agricultura, pârghie vitală a existenței poporului brazilian".

Un motiv al „longevității" a fost și faptul că în această țară sclavia a arătat altfel decât cea din Statele Unite sau din Caraibe. Sclavul domestic făcea parte din familie. Pictorul francez Jean-Baptiste Debret, în delicioasele sale scene de viață braziliană, o înfățișează pe stăpâna casei înconjurată de negresele sale, toate cosând, îmbrăcate aproape la fel de neglijent, în timp ce copiii, negri și albi, se joacă împreună pe rogojină. Sclavul făcea singur cumpărături în oraș și petrecea zile întregi în afara casei stăpânului. Apoi, existau mulți sclavi emancipați, fie datorită forței de muncă și inteligenței lor, ca faimosul Chico Rey, care, în sec. XVIII, devenise proprietarul unei mine de aur, fie datorită frumuseții: colonul portughez nu rezista atracției unei femei cu pielea neagră sau arămie. ■

În românește de Mihai POPESCU

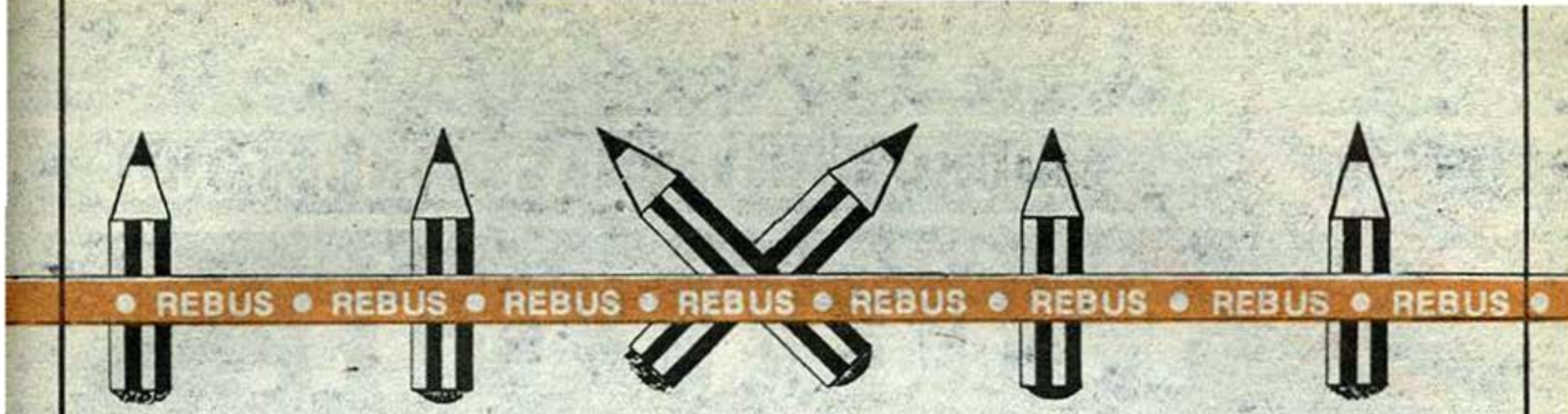

ÎNȚELEPCIUNILE ISTORIEI

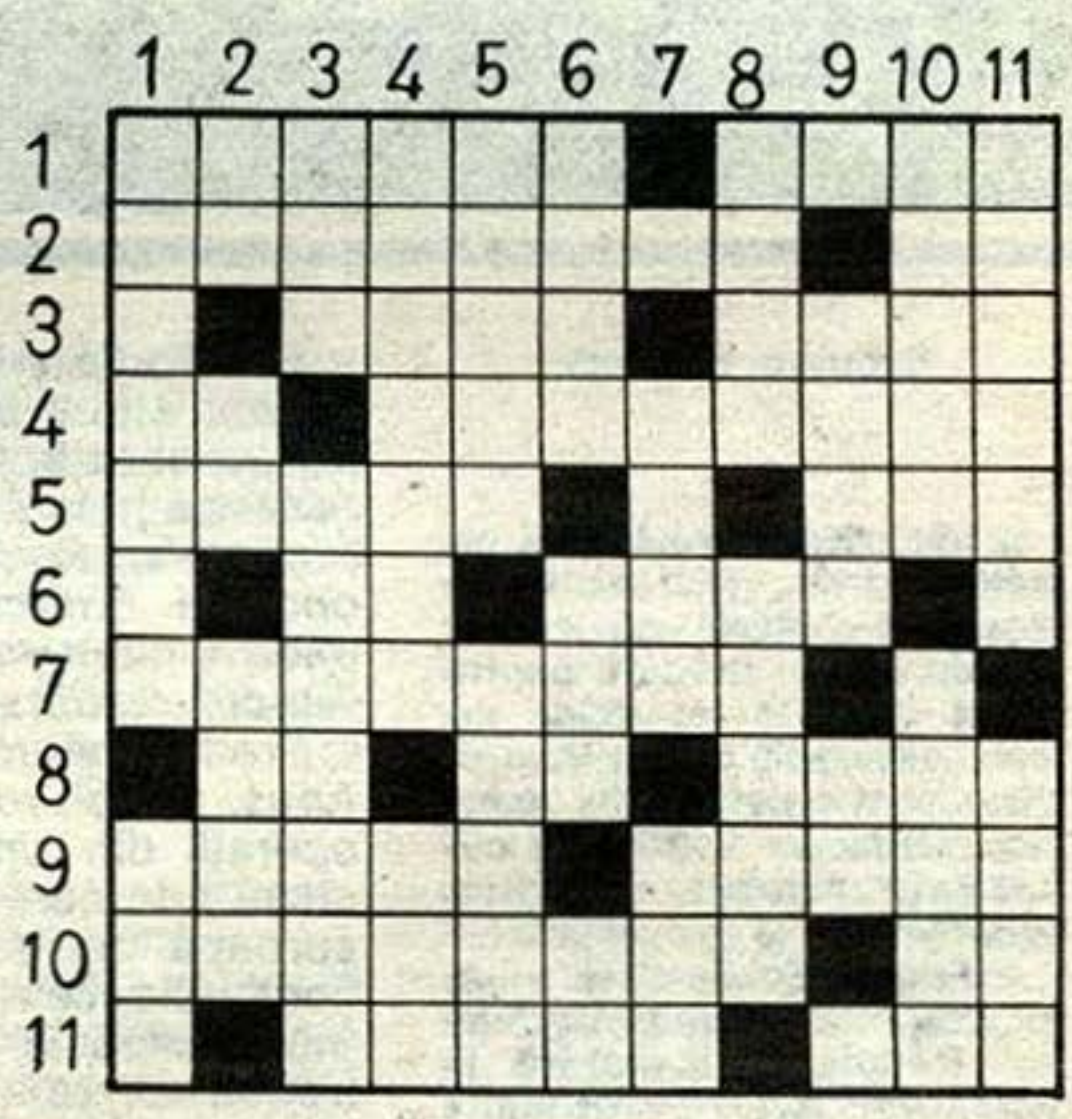

ORIZONTAL: 1) Istoria este: „culegere de povești... sau un amestec elocvent de narațiuni și de discursuri, după cum istoricul e filozof sau retor" (Anatole France) – Un „... proces verbal al supliciului umanității" (F.R. de Lamennais, filozof și eseist francez). 2) „Luceafărul" literaturii române, în a cărui poezie *O,-nțelepciune, ai aripi de ceară!* găsim următoarea definiție a istoriei: „... cu lungile ei ere/Un vis a fost amar-amăgitor (Mihai) – Nucleu de neon! 3) „Istoria umanității este efortul disperat al oamenilor ca să-și realizeze cele mai clarvăzătoare dintre... lor" (Albert Camus; neart., pl.) – După scriitorul german Novalis, istoria este o „... anecdotă". 4) Element constitutiv al scheletului – Istoric francez, autorul cugetării: „Istoria este oglinda atâtor vicii, povestea atâtor greșeli!" (Jules, 1798-1874). 5) „Istoria este... a ceea ce a fost..." (Edmond și Jules de Goncourt; neart.) – Spirit (fig.). 6) În vale! – Cântăreață de muzică populară (Florica). 7) „Istoria este o luptă veșnică între idei și...", nota scriitorul spaniol E. Castelar, adăugând: „Pentru moment învinge cele din urmă, dar durată n-au decât ideile". 8) Pare! – Suprafață agricolă – Localitate în Filipine. 9) „Tradiția este istoria savantă a lumii, scrisă de nestiutorii de ...", definiție spirituală rămasă de la Tudor Mușatescu – Vechi. 10) Istoria: „împreunarea... omenirii", definiție „nostalgică" aparținând filozofului german Wilhelm Windelband (nom.) – Tudor Opriș. 11) „Ceva mai mult decât un... plagiat", altă definiție a istoriei, dată de Mihai Ralea – Pahar special pentru bere.

VERTICAL: 1) „Istoria este... generațiilor", definiție laconică a istoricului francez Gabriel Hanotaux (pl.) – Inteligență (fig.). 2) „Așa cum mitologia este istoria zeilor, istoria este mitologia...", scria Lucian Blaga (nom.) – Ușor pe centru! – „Zoologie a... omenesc", definiție metaforică a istoriei, aparținând scriitorului austriac Franz Grillparzer (nom.). 3) Siglă pentru *Regulamentul internațional al vagoanelor de cale ferată* – După filozoful american Ralph Waldo Emerson, istoria umanității este „luptă dintre... și gândire". 4) Omul este singurul dintre acestea „pe care natura l-a creat nedesăvârșit în felul său. De aceea, pentru a se desăvârși singur, prin propriile sale puteri, omul a creat istoria" (Lucian Blaga) – Abreviere pentru „tri-nitro-toluen". 5) Pierdere a cunoștinței – Plimbări scurte. 6) Nereușită – Lichid care rămâne din lapte la prepararea brânzeturilor – Ioana Radu. 7) Pictor olandez – Râu în Franța. 8) Pentru filozoful și istoricul englez Thomas Carlyle, istoria umanității este „istoria a ceea ce omul a săvârșit pe..." – Scriitor clasic german, autorul cugetării: „Istoria este vechea garderobă a spiritului omenesc" (Heinrich). 9) Operă comică de compozitorul francez Thys – Zimțat pe centru! 10) Personaj din mitologia greacă, protector al marinarilor – „Istoria este o... de erori", definiție a moralistului francez Chamfort. 11) „A scrie istorie: un mod de a te debarasa de trecut", nota acest mare scriitor și gânditor german (Johann Wolfgang) – „Istoria este o comedie sublimă lipsită de..., tragică în înlănțuirea sa lăuntrică de viață și de spirit", cugetare a istoricului și filozofului german Oswald Spengler.

Dicționar: ZAHA, IMUS, RIV, TNT, HAAS, ARN, ALDA, NEREU.

Dorin MÂNZAT

Soluția jocului din numărul trecut:
p. 91: PÂRCĂLĂBIE (PAR-CA-LA-BI-E)

NOIEMBRIE 1944

ÎN BUCUREȘTI, ACUM 50 ANI

Cronică măruntă

● Ministrul **de război dă următorul ordin: „Majestatea Sa regele a hotărât că nu va acorda nici o grațiere pentru crima de atac cu mâna armată săvârșită în contra trupelor unei puteri aliate. Acest înalt Ordin va fi adus la cunoștința tuturor ofițerilor, subofițerilor și ostașilor".**

● Eugen Schileru în Viitorul **despre expoziția Magdalenei Rădulescu deschisă la „Căminul Artei": „Doamna Magdalena Rădulescu aduce în arta domniei sale puzderia de probleme cu o amploare, cu o gravitate și cu o violență peste care nu se poate trece. Apariție rară într-o artă atât de tânără ca a noastră, ea turbură și cere comentatorului să revină și să precizeze, punând astfel toată suita de probleme pe care noi am încercat să le rezolvăm mai sus. Domnia Sa pune probleme care, ca și vraja lucrărilor sale, nu se pot înlătura".**

● În aplicarea **art. 12 al Convențiunii de armistițiu încheiată de România cu Națiunile Unite la 12 septembrie 1944, se aduce la cunoștința persoanelor care dețin orice obiecte și materiale (precum mașini, autovehicule, obiecte de artă, covoare, piane etc.) luate direct sau primite din teritoriile U.R.S.S. sunt obligate a le declara la Serviciul de captură al armatei, în localul școalei de infanterie, din Dealul Spirii, la Serviciul Informații.**

● Până **la 1 decembrie, toți**

Policromă și tensionată, presa bucureșteană din urmă cu cinci decenii[1]! În a treia lună după 23 august 1944, continuă să apară noi publicații *(Jurnalul de dimineață, Scânteia tineretului, Orizont* ș.a.), iar cele „vechi" își consolidează pozițiile: la stânga *(Scânteia, România liberă, Victoria, Luptătorul, Libertatea)*, în opoziție *(Viitorul, Dreptatea, Curierul)*, între acestea fiind loc pentru multe altele mai mult sau mai puțin neutre *(Universul, Timpul, Ultima oră, Fapta* etc).

Predominante sub știrile despre evoluția situației pe frontul din Apus, ostașii români luptând alături de cei sovietici pe teatrele de operații din Ungaria. Se scrie mult, de asemenea, pe marginea crizei prin care trece guvernul Sănătescu. „Ceea ce se petrece de aproape trei săptămâni — notează *Timpul* din 1 noiembrie — constituie cea mai rușinoasă epocă din viața noastră politică. Într-o clipă în care toate energiile și toți oamenii capabili ar fi trebuit să se unească ca într-un efort suprem să reușească a trece peste greutățile incomensurabile ale momentului, se pierd săptămâni și zile în discuții care n-au ca obiect programe sau idei politice, ci numai interese lăturalnice".

În cele din urmă, la 4 noiembrie, regele aprobă o nouă formațiune guvernamentală, prezidată tot de generalul C. Sănătescu, dar avându-l pe dr. Petru Groza (Frontul plugarilor) vicepreședinte și cu următorii miniștri secretari de stat: Lucrețiu Pătrășcanu (comunist) — justiție; Constantin Vișoianu — externe; Gheorghe Pop (țărănist) — culte și arte; Constantin Brătianu (liberal) — producția de război; Niculae Penescu (țărănist) — interne; Mihail Romniceanu (liberal) — finanțe; Daniel Danielopol (liberal) — sănătate și asistență socială; Aurel Leucuția (țărănist) — economie națională; Ioan Hudiță (țărănist) — agricultură; Ștefan Voitec (social-democrat) — educație națională; Lothar Rădăceanu (social-democrat) — muncă; Gheorghe Nicolau (sindicalist) — asigurări sociale; Gh. Gheorghiu-Dej (comunist) — comunicații; Virgil Solomon (țărănist) — lucrări publice; Gheorghe Fotino (liberal) — cooperație; Gheorghe Vlădescu-Răcoasa (Uniunea Patrioților) — minorități. „Noul guvern — consemnează *Dreptatea*, organul P.N.Ț. din 6 noiembrie — nu e chemat să încerce experiențe, ci să ducă la capăt sarcinile actuale ce decurg din situația generală a țării, în urma unui război nedrept, sarcini cărora națiunea întreagă trebuie să le facă față într-un spirit egal de jertfă patriotică."

[1] Pentru a ușura lectura, nu am mai marcat cu puncte de suspensie întreruperile de text la extrasele preluate din ziare și din celelalte surse. Precizăm, de asemenea, că în redarea acestor extrase am păstrat, cu unele excepții cerute de normele ortografice actuale, scrierea din original. Conform uzanțelor de atunci, ziarele apăreau antedatate cu o zi. Am păstrat și noi această datare de epocă.

Compoziție de Magdalena Rădulescu

Regele Mihai (stânga) întreținându-se cu A.I. Vișinski (centru) și C. Vișoianu

Guvernul s-a format, cum scrie Miron Constantinescu în *Scânteia*, organul P.C.R., din 7 noiembrie, „după luni de luptă dârză a poporului împotriva fostului guvern sabotor, după manifestații uriașe, necunoscute până astăzi în România, după ce masele indignate au arătat că sunt hotărâte să treacă peste capul fostului guvern profascist. Pentru prima dată în istoria României — continuă ziarul comunist — au intrat într-un guvern reprezentanți ai clasei muncitoare, precum neclintitul luptător ceferist Gh. Gheorghiu-Dej și fruntași ai plugărimii române, precum Romulus Zăroni"

Iată și câteva declarații ale miniștrilor, la instalarea lor, reproduse de ziarul *Curierul*, din 8 și 9 noiembrie.

N. Penescu: „Vom executa condițiunile de armistițiu cu toată hotărârea. Voim o sinceră și largă colaborare pe toate tărâmurile cu Rusia Sovietică. Așa cum am spus-o și în alte împrejurări, de la această colaborare așteptăm refacerea țării."

D. Danielopolu: „Medicul rural va căpăta mijloacele de transport și medicamente și toți medicii funcționari vor primi o salarizare decentă. Toate mijloacele de contribuție vor fi folosite de la bogați pentru sărăcime."

A. Leucuția: „D-nii funcționari vor găsi în mine un șef drept; bun cu cei buni și sever cu cei răi, dacă se vor găsi de aceștia."

M. Romniceanu: „Este absolut necesar ca atât statul cât și contribuabilul să-și îndeplinească integral datoria, fără de care nu se poate câștiga încrederea atât de necesară bunului mers al finanțelor publice."

L. Pătrășcanu: „Sunt momente în care oricine dezertează într-un fel sau altul de la comandamentele momentului național trebuie stampilat și trebuie condamnat ca trădător."

Lothar Rădăceanu: „Statul, de azi înainte, va fi numai sub arbitrul dintre patroni și salariați, care trebuie să ajungă la rezolvarea problemelor dintre ei pe calea deschisă azi de democrație, pe calea organizațiilor profesionale."

Ioan Hudiță: „Partidul nostru, ca partid țărănesc, este partizanul cel mai categoric al reformei agrare."

Ștefan Voitec: „Trebuie să se asigure poporului un învățământ gratuit, de care să poată beneficia toți cetățenii, fără deosebire de clasă socială."

Gh. Gheorghiu-Dej: „Funcționarilor nu li se vor cere numai corvezi, ci li se va face dreptate, prin acordarea unor salarii decente, astfel ca sentimentul de încredere și demnitate să încălzească pe toți salariații. Vor urma, apoi, locuințe igienice, asigurări de retragere și asistență, în scurt, asigurarea unei vieți omenești."

Cronică măruntă

cei care dețin ruble și lei sovietici sunt obligați a depune aceste sume spre schimbare. Cursul: 1 rublă — 100 lei și 1 leu sovietic — 5 lei.

● Siguranța Capitalei — **se arată într-un comunicat din 11 noiembrie — aplicând dispozițiunile Ministerului de interne a arestat în cursul nopților trecute pe toți membrii guvernelor de la 1940 până la 23 august 1944.**

● *Prefectura* **poliției Capitalei aduce la cunoștință că este interzisă tipărirea, importul, răspândirea sau afișarea hărților cu frontierele României dinainte de 28 iunie 1940, înglobând Bucovina de Nord și Basarabia.**

● Academia Română **îl sărbătorește la 17 noiembrie pe Mihail Sadoveanu cu prilejul împlinirii a 40 de ani de la apariția primelor sale volume:** Povestiri, Dureri înăbușite, Șoimii și Crâșma lui Moș Precu.

● La Ateneul Român **se deschide expoziția de pictură și desen „Ardealul văzut de copii".**

● A.I. Vișinski, **prim locțiitor al comisarului pentru Afaceri străine al U.R.S.S., vizitează România. La 11 noiembrie este primit în audiență, la castelul Peleș din Sinaia de regele Mihai.**

● Comitetul **Societății Scriitorilor Români îi invită să facă parte din Societate pe scriitorii: Maria Banuș, Ury Benador, Geo Bogza, G. Călinescu, Ion Călugăru, Al. Mi-**

NOIEMBRIE 1944

O parte dintre membrii noului cabinet Sănătescu după depunerea jurământului la 5 noiembrie 1944

Cronică măruntă

ronescu, Miron Radu Paraschivescu, Ion Pas, Al. Rosetti, Tudor Teodorescu-Branişte.

În acelaşi timp sunt excluşi din SSR: Ion Petrovici, Al. Marcu, Ion Marin Sadoveanu, Romulus Dianu, N. Roşu, G. Gregorian, Virgil Carianopol, Ladmis Andreescu, Gh. A. Acsinteanu, Pan M. Vizirescu, D. Murărăşu, Ion Foti, Vasile Militaru, N. Batzaria, Gh. Mugur ş.a.

● Ştefan Baciu, **în** Libertatea, **despre actriţa Dida Callimachi revenită pe scena Teatrului Naţional: „Vocaţia ei a fost lumina rampei şi aplauzele îmbelşugate care au răsplătit-o pe** Domnişoara Iulia, **au urmat** Îmbrăcaţi pe cei goi, Fräulein Doktor **şi apoi alte succese în şir. O conştiinţă pe care o egala un talent rar întâlnit, o pasiune pe care n-o întrecea poate alta. Dida Callimachi n-a jucat teatru, ci a trăit scena, chiar când departe de ea se ofilea sufleteşte în aduceri aminte şi se ilumina în proiecte pentru zile bune, pentru zile ce-au venit".**

● Iuliu Maniu, **în** Dreptatea **din 6 noiembrie: „Stalin n-a fost numai un produs de valoare spirituală superioară al revoluţiei. El a fost însuşi organizatorul ei. Ba mai mult, el este energia nemaipomenită şi întruchipătorul talentului extraordinar de organizare care a ştiut să utilizeze, în favorul naţiunii sale, rezultatele revoluţiei.**

Revoluţia rusă şi grandoarea Uniunii Republicilor So-

La 5 noiembrie este dat publicităţii un „document" (aşa îl intitulează ziarele) înmânat la 2 noiembrie primului-ministru C. Sănătescu, de general-locotenent Vinogradov, locţiitorul preşedintelui Comisiunii aliate de control în România, şi general-maior din divizia de gardă, Vasiliev, şeful de stat major al Comisiunii aliate de control.

„Documentul" — un avertisment sever adresat guvernului român — exprimă nemulţumirea sovieticilor pentru „mersul cu totul nesatisfăcător al aplicării Convenţiei de armistiţiu", autorităţile române fiind învinuite de „lipsa dorinţei necesare şi a bunăvoinţei".

Enumerând câteva articole (2,5,8,11,12) din Convenţia de armistiţiu, a căror îndeplinire sovieticii apreciază că încă trenează, „documentul" consideră că acestea „sunt [dovezi] suficiente pentru a se constata prezenţa sabotajului din partea autorităţilor româneşti şi inactivitatea guvernului român în chestiunea respectării clauzelor armistiţiului.

O asemenea stare de lucruri nu mai poate fi suportată.

Comisia aliată de control CERE [cu majuscule în original — *n.n.*] ca guvernul român să curme această politică de tărăgănare a îndeplinirii obligaţiunilor luate asupră-şi prin Convenţia de armistiţiu de la 12 septembrie şi să se apuce în mod serios de asigurarea îndeplinirii rapide şi conştiincioase a tuturor clauzelor de armistiţiu".

Avertismentul era mai mult decât transparent. Aliatul de la Răsărit nu intenţiona să fie clement cu noul său tovarăş de luptă, chiar dacă şi acesta se angrenase cu toate resursele sale în luptele de pe frontul din Apus. Intervenţia sovietică avea drept scop şi impunerea noii formule guvernamentale, cu dr. Petru Groza vicepreşedinte de Consiliu.

„A fost o palmă pe obrazul ţării, certificarea neglijării obligaţiilor noastre contractuale", scrie *Academia* (director Radu Câmpeanu, prim redactor Ion Gh. Bulgăr), din 25 noiembrie. „Pentru noi, pentru viitorul ţării, încrederea Aliaţilor ne este strict necesară. Armistiţiul — *o invitaţie*", încheie revista citată.

Poate şi sub influenţa acestui „document" sărbătorirea — pentru prima dată, oficial, în România — a zilei de 7 noiembrie aniversarea revoluţiei bolşevice din 1917 din Rusia capătă proporţii propagandistice. Tonul îl dă *Scânteia*, care publica un număr festiv de 16 pagini, cu articole referitoare la principalele aspecte ale vieţii sovieticilor: *Copilul în Uniunea Sovietică*, de Florica Bagdazar; *Ştiinţa în U.R.S.S.* — C.I. Parhon; *7 noiembrie şi tineretul* — Al. Drăghici; *Uniunea Sovietică, salvatoarea omenirii* — E. Luca; *Cinematografia sovietică* — Victor Iliu; *Stahanovismul* — Silviu Brucan; *Plugărimea în U.R.S.S.* — Mitiţă

Fotografie F.D. Roosevelt cu dedicație către D. Gusti

Afară-i toamnă, frunză vestejită...

Constantinescu; *Puterea industrială a Uniunii Sovietice* — ing. C. Simion etc. etc.

În sala teatrului „Regina Maria", Frontul Național Democrat (coaliția partidelor și organizațiilor de stânga controlate de P.C.R.) organizează la 6 noiembrie o adunare festivă (al cărei prezidiu de onoare este format din „guvernul sovietic în funte cu mareșalul Stalin, mareșalul Malinovski; guvernul Statelor Unite ale Americii în frunte cu d. Franklin Roosevelt; guvernul Marii Britanii în frunte cu d. Churchill"). A doua zi,. la 7 noiembrie, în Piața Victoriei, are loc o mare adunare populară, la care participă cca 300 000 bucureșteni. Conducătorii adunării (fruntași ai P.C.R.) primesc, dintr-un camion, defilarea coloanelor de manifestanți. Entuziasmul este de nestăvilit. Scrie *Scânteia* din 9 noiembrie: „Ca să-și arate dragostea nemărginită pentru luptătorii din fruntea lui, poporul muncitor i-a acoperit cu flori pe care le arunca necontenit asupra camionului. La rândul lor, prietenii conducători ai maselor aruncau flori asupra coloanelor. O fierbinte înfrățire s-a realizat între grupul conducătorilor și coloanele ce înaintau interminabil. O femeie ridicând florile aruncate maselor ce defilau de tov. Ana Pauker, izbucnește în plâns pentru marea dovadă de dragoste ce a primit-o".

Ziarul *Tribuna poporului* (director G. Călinescu) publică la 16 noiembrie un interviu cu prof. Al. Rosetti, semnat de Eugen Jebeleanu. Iată răspunsul savantului la o întrebare privind „justa orientare a culturii românești în viitor":

„Justa orientare a culturii noastre va trebui să aibă la bază adevărul. Răul trebuie stârpit în fașe sau, cu alte cuvinte, trebuie început cu începutul. Mă explic — o nouă educație trebuie pornită de la vârsta cea mai fragedă. Reforma sufletească a generațiilor tinere va începe, deci, de la școală și de la cărțile ce se pun în mâna școlarilor.

Să se scrie manuale școlare — părăsindu-se pentru totdeauna sistemul autoslăvirii în detrimentul popoarelor care ne înconjoară. Să se spună adevărul cu privire la formarea poporului român, la caracterele limbii române, la relațiile noastre cu vecinii și așa mai departe.

Dacă noul stat românesc — continuă prof. Rosetti — va fi bazat pe datele științei, atunci putem prevedea încă de pe acum pentru România o epocă de înflorire, așa cum nu a mai cunoscut până acum. Dar pentru aceasta este necesară o serioasă reformă morală: să fim mai buni, mai drepți și mai modești și să nu refuzăm mâna care ni se întinde sincer de Națiunile Unite, care în ziua de astăzi reprezintă idealul de libertate și de civilizație spre care fiecare dintre noi trebuie să tindă". ■

Rubrică de Ioan LĂCUSTĂ

Cronică măruntă

cialiste Sovietice nu se pot despărți nici un moment de personalitatea uriașă a lui Stalin".

● O raită prin librării și anticariate bucureștene împreună cu G. Mărgărit, în Victoria. **Un popas la „Cioflec": „Cinci elevi de la cinci școli militare au cumpărat cinci romane englezești în versiunea Giurgea. În jur se cereau neîntrerupt legea chiriilor, legea «nouă» a chiriilor, legea timbrului și albume «educative» pentru un copil de cinci ani. După ce o domnișoară blondă a plătit un «manual pentru bacalaureat» s-a închis librăria".**

● Franklin Delano Roosevelt câștigă alegerile din S.U.A., primind pentru a patra oară mandatul prezidențial.

Ziarul Semnalul, **din 6 noiembrie, reproduce din** The Bucharest Herald **articolul prof. D. Gusti** O audiență la președintele Roosevelt. **Aceasta a avut loc în 1939, când D. Gusti s-a aflat la New York ca delegat al României la Expoziția internațională „Lumea de mâine".**

Convorbirea se poartă în jurul problemelor românești. „Era în timpul când se vorbea de un ultimatum ce ni l-ar fi dat Germania, așa cum obișnuia să-l dea tuturor țărilor pe care le dorea cotropite". Roosevelt, continuă D. Gusti, „a adăogat că va vorbi despre situația României și cu M.S. Regele Angliei, care era așteptat să viziteze Expoziția de la New York".

DEMOSTENE — PATRIOTUL CORUPT

CLAUDE MOSSÉ

Se ştie că în secolul IV înainte de Christos, Demostene a pronunţat discursuri admirabile, pentru a-i îndemna pe atenieni să-şi apere cetatea şi democraţia. Dar acest mare orator grec a fost la fel de celebru pentru venalitatea sa. Cel puţin aşa afirmă reputatul istoric francez Claude Mossé, în revista L'Histoire, **într-un articol pe care îl reproducem şi noi — într-o formă adaptată şi cu subtitlurile redacţiei noastre.**

La 18 ani, în proces

Susţinător al democraţiei, ameninţate de forţa militară şi de politica vicleană a regelui Macedoniei, Filip II, Demostene a rămas modelul patriotului republican. Sursele ce ni-l relevă sunt numeroase, dar contrastante: în primul rând, propriile sale discursuri, ce îl fac să apară drept partizanul incontestabil al independenţei patriei. Pe de altă parte, discursurile adversarilor săi, nu întotdeauna menajante. Printre aceştia, în primul rând Eschin, pe care Demostene l-a înfruntat în două procese celebre şi care, orator de talent, susţinea o politică de aşteptare în faţa intenţiilor agresive macedonene. În sfârşit, o povestire a vieţii sale, redactată după vreo 400 ani, de către Plutarh, care a dispus de multe documente pierdute astăzi.

Demostene, rămas orfan de tată la vârsta de şapte ani, s-a remarcat la puţin timp după majorat (în 366 î.d. Chr.) printr-un proces răsunător, intentat unuia dintre tutorii săi. Îl acuza pe acesta că i-a delapidat moştenirea rămasă de la tatăl său, iar cele trei discursuri pe care le-a pronunţat tânărul cu această ocazie ne dau informaţii despre mediul lui familial. Tatăl său fusese mare armurier, proprietar al unui atelier cu vreo 30 sclavi. În plus, el primise, drept ipotecă pentru un împrumut, un al doilea atelier cu 20 sclavi. Asemenea multor atenieni bogaţi, fără a fi direct interesat de afacerile comerciale, Demostene împrumuta bani celor ce practicau comerţul pe mare.

Mama viitorului orator era fata unui anume Gylon, care fusese nevoit să se exileze în urma unui proces, într-unul din oraşele greceşti din Crimeea (Chersonezul Tauric), de unde Atena importa cea mai mare parte din grâu. Gylon se căsătorise cu o localnică, grecoaică sau numai pe jumătate, în orice caz nu ateniană, iar această căsătorie, din care se născuse mama lui Demostene, nu era legitimă din punctul de vedere al legii ateniene. Mai târziu, adversarii oratorului n-au scăpat ocazia să-l ironizeze în legătură cu originea „îndoielnică" a mamei sale.

Despre copilăria şi adolescenţa lui Demostene nu se ştiu prea multe. El a câştigat procesul intentat tutorelui său, dar nu şi-a putut recupera decât o mică parte din averea cuvenită, câştigându-şi existenţa compunând pledoarii pentru clienţii săi, în acţiuni succesorale sau în afaceri comerciale.

La aceste activităţi nu a renunţat niciodată, deşi l-a atras mai ales viaţa politică, în care a intrat în anul 355, într-un moment important din istoria Atenei. Oraşul tocmai se confruntase cu o revoltă a principalelor cetăţi pe care le obligase, cu vreo 30 ani în urmă, să intre într-o Ligă maritimă. Era aşa-numitul „Război al aliaţilor". Aceste cetăţi — Rhodos, Chios şi Cos — suportau cu greu contribuţiile financiare cerute de Atena, intervenţionismul în afacerile lor interne şi instalarea de coloni militari atenieni pe teritoriul lor. În 356, Atena a trebuit să facă faţă prăbuşirii aproape totale a Li-

gii. De aici, criza politică. Nu trebuia oare să se renunțe la impunerea dominației Atenei asupra lumii egeene, să se reducă cheltuielile militare, suportate îndeosebi de cei bogați, să se caute alte surse de venit în locul exploatării celor 70 cetăți așa-zise „aliate", dar, de fapt, supuse?

Un dușman ireconciliabil: Filip

Apărătorul acestei politici era atenianul Eubul, căruia Demostene i-a devenit aliat, într-o primă perioadă. Pentru a-și duce la bun sfârșit acțiunea, Eubul dispunea de un atu major. Între 354 și 346, el administrase, fondul spectacolelor (*theorikon*-ul), care primea toate excedentele bugetare ale cetății. Eubul a găsit, se pare, în acest fond mijlocul de a asigura masei de cetățeni săraci destule satisfacții pentru a le câștiga sprijinul. În același timp, el urmărea să diminueze taxele plătite periodic de cei bogați, între care trierarhia, cea destinată echipării navelor de luptă (triere), era una dintre cele mai împovărătoare. Astfel o lege propusă de unul din oamenii lui Eubul a avut dublul efect de a crește numărul celor obligați să plătească trierarhia și de a ușura sarcina celor bogați. Câțiva ani mai târziu, Demostene, într-unul dintre primele sale discursuri, cerea ca numărul lor să crească de la 1 200 la 2 000.

Demostene se va despărți totuși repede de partidul lui Eubul. În 351, el a compus și a pronunțat prima „filipică" („discurs contra lui Filip"), pe un ton foarte diferit. Nu mai cerea să se evite cheltuielile militare inutile, dimpotrivă, îndemna la pregătiri de război, în fața amenințărilor pe care le reprezentau pentru Atena ambițiile regelui Filip al Macedoniei.

În anul 359, Filip devenise regent, apoi rege al Macedoniei. Acest regat, situat în nordul Greciei, întreținea de mult timp relații cu Atena, furnizându-i în special lemn pentru construcții navale. Înainte de anul 359, Atena intervenea uneori în Macedonia, iar cetățile grecești de pe coastă erau mai mult sau mai puțin sub controlul său.

Suirea pe tron a lui Filip modificase situația. Regele a început prin a ocupa cetatea Amphipolis, veche colonie ateniană, devenită independentă, dar pe care Atena nu renunțase să o controleze din motive strategice. Apoi a ocupat și alte cetăți de pe coastă, aflate în mod tradițional sub influența Atenei: Pydna, Potideea, Methoneea. A pătruns în Tesalia, unde a ocupat cetatea Pagases și a ajuns, în anul 352, la Thermopyle, cu intenția de a interveni în „războiul sacru", cel dintre tebani și foceeni, pentru controlul asupra sanctuarului de la Delphi (*Magazin istoric*, nr. 4/1969, 5/1976). Atenienii — care îi sprijineau pe foceeni — au trimis degrabă o expediție la Thermopyle și Filip nu a mai insistat.

În prima „filipică", Demostene, pornind de la acest „caz", i-a îndemnat pe atenieni să preia inițiativa, să se pregătească de război, să nu aștepte deci ca Filip să-și manifeste din nou ambițiile teritoriale. „Ori se va înfricoșa, știindu-vă pregătiți — și o va ști foarte bine, fiindcă sunt aici oameni care îl informează despre ceea ce facem noi, sunt chiar prea mulți — și atunci nu va mai porni la luptă; ori nu va ține seama de pregătirile noastre și va fi luat prin surprindere, deoarece nimic nu va împiedica vasele noastre să poarte război chiar în regatul său".

Celebrul orator dorea cu ardoare ca atenienii să devină conștienți de necesitatea de a-și apăra ei înșiși cetatea, în loc să apeleze la mercenari, a căror întreținere costa scump și de a căror fidelitate se îndoia.

În același discurs, prima „filipică", Demostene spunea: „Nu-mi vorbiți de 10 mii, de 20 mii de mercenari, de aceste armate pe hârtie; eu vreau una singură, care să fie armata cetății, și voi să ale-

Doi oratori de talent, Demostene (p. 80) și Eschin, și două atitudini diferite față de intențiile agresive ale regelui Filip II al Macedoniei

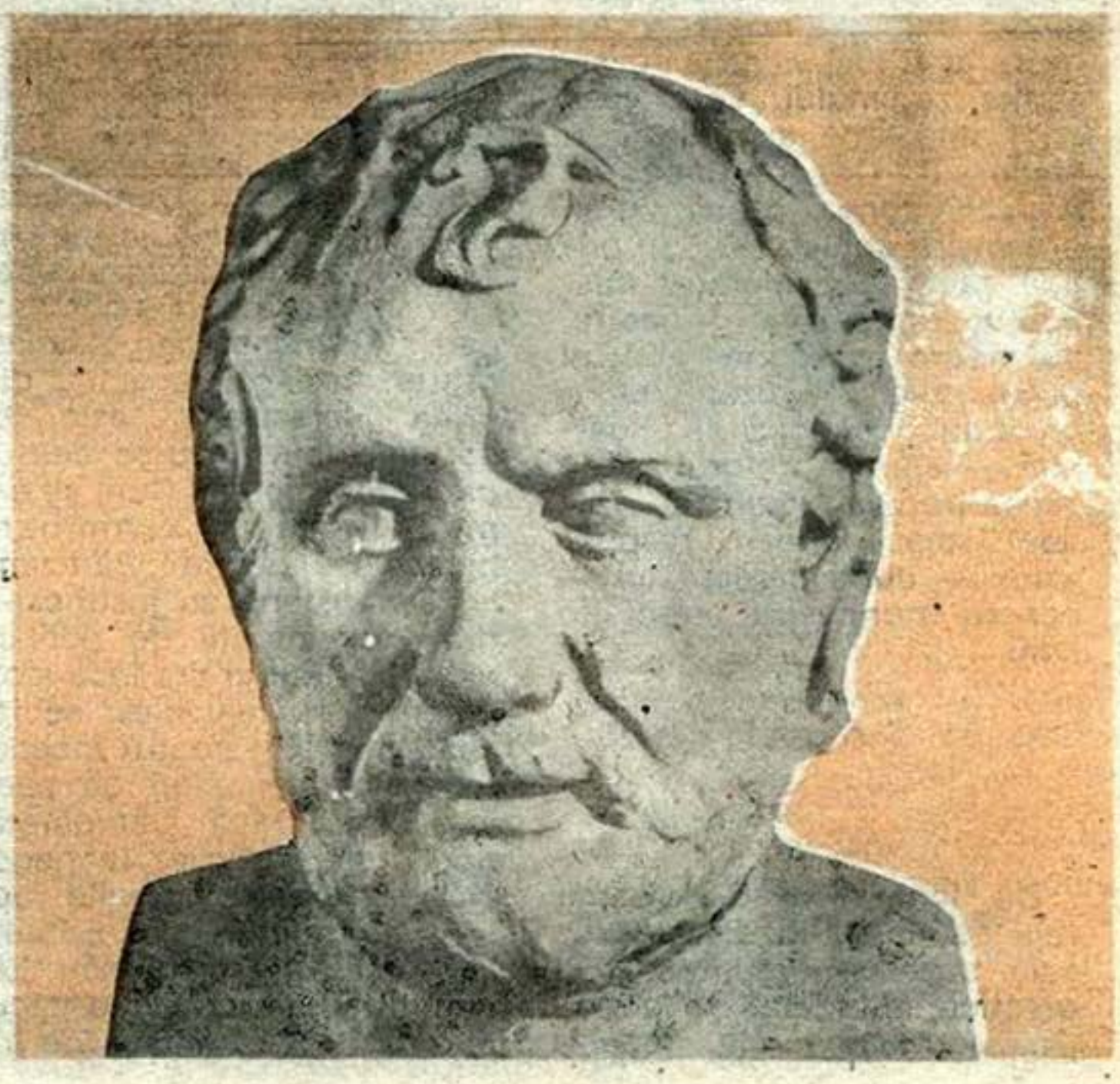

geți la comanda ei un singur strateg, un războinic; vreau o armată care să-l asculte și să-l urmeze. Și vreau, de asemenea, să i se asigure mijloace de subzistență". El admitea necesitatea recurgerii la mercenari, dar voia ca cel puțin un sfert din armată să fie compus din atenieni.

Tot prima „filipică" aborda și procurarea resurselor indispensabile. Era o urgență ce îl va aduce pe Demostene în situația de a lovi atât în cei bogați, cât și în cei săraci. Pe cei bogați îi obliga să contribuie cu sume mai mari la cheltuielile militare. Astfel, în anul 339, el a reușit să restabilească vechiul sistem al contribuțiilor individuale pentru trierarhie. Cei săraci erau privați de sumele din fondul spectacolelor.

Prima „filipică" anunța o temă ce va deveni obsedantă în discursurile ulterioare ale lui Demostene: Filip avea în Atena partizani care îl informau despre deciziile luate și care erau gata să-i predea cetatea. Pe această temă se va grefa o alta: Filip nu era doar dușmanul Atenei și al celorlalte comunități grecești — deci o amenințare pentru libertatea lor —, el era și dușmanul democrației, iar victoria sa ar fi fost victoria adversarilor regimului. Este ceea ce Demostene subliniază în discursul *Despre afacerile din Chersonez*, pronunțat în primăvara anului 341: „În primul rând, considerați-l dușmanul constituției noastre, adversarul ireconciliabil al democrației". Partizanii lui Filip erau nostalgici ai oligarhiei — afirma oratorul — de aceea trebuia identificat „partidul" macedonean, răspunzător — după părerea lui — pentru concesiile față de Filip.

Bâlbâit și incoerent?

De fapt, deși Demostene reia neîncetat în discursurile sale aceleași argumente, în practică, atitudinea sa față de „macedonean" este departe de a fi lineară. O întâmplare este revelatoare. În anii 347-348, el se opusese unui om politic din anturajul lui Eubul, un anume Midias, în legătură cu oportunitatea unei expediții militare în Eubeea. Peste puțin timp, Demostene fiind coreg, adică însărcinat să subvenționeze un cor cu ocazia serbărilor dionisiace, s-a ivit o dispută între el și Midias, care l-a pălmuit în public, la teatru. Ceea ce însemna, prin persoana lui Demostene, ofensarea zeului căruia îi era consacrată sărbătoarea. Demostene a depus o plângere prealabilă împotriva lui Midias, urmând ca un tribunal să-i fixeze acestuia pedeapsa cuvenită. Dar afacerea nu a mai ajuns în fața vreunui tribunal, deoarece a intervenit un aranjament între cei doi adversari. Practică obișnuită la Atena, dar pe care dușmanii lui Demostene au speculat-o. Oratorul Eschin l-a acuzat că „a vândut pe trei mii de drahme, în același timp, ultragiul suferit și votul de cenzură pronunțat de popor împotriva lui Midias".

Desigur că nu putem înțelege contrastul dintre tonul discursului pregătit de Demostene contra lui Midias — și publicat fără îndoială, după moartea sa — și actul său de renunțare. Căci este unul dintre discursurile cele mai agresive ale lui Demostene, unul dintre acelea în care el se erijează în apărătorul sărac ilor contra atenienilor bogați. Asemenea lui Midias, grație banilor, aceștia din urmă instalaseră peste tot corupția, plasându-se deasupra legilor cetății. Cum se explică această schimbare bruscă de opinie? Partizanii lui Demostene au justificat-o prin considerații de politică generală: Eubul era încă atotputernic și, mai ales, se făceau pregătiri pentru începerea unor negocieri de pace cu Filip. Dacă Demostene dorea să participe la negocieri, el trebuia să evite ruptura cu prietenii lui Eubul.

Ca și adversarul său Eschin, marele orator a făcut parte din două ambasade trimise, în anul 346, să negocieze pacea cu Filip. Cunoaștem desfășurarea acestor solii tocmai din discursurile redactate mai târziu de cei doi oratori. Demostene, fiind cel mai tânăr, a vorbit ultimul. Iată cum descrie scena Eschin: „Toată lumea era numai urechi, așteptându-se la minuni de elocință. Filip însuși și anturajul său — după cum s-a aflat mai târziu — fuseseră informați că Demostene promisese un discurs extraordinar. Dar acest desăvârșit orator a început deodată să se bâlbâie și, cu o voce ce lăsa impresia că moare de frică, a înjghebat o introducere neclară, apoi, de-abia intrat în chestiune, a tăcut deodată, s-a intimidat și nu a mai putut relua intervenția. Filip, văzându-l în această stare, l-a îndemnat să-și recapete încrederea în sine, să nu-și închipuie că a suferit un eșec, asemenea unui actor pe scenă; i se dădea răgazul să-și regăsească în liniște firul discursului și să continue așa cum avusese intenția... În ciuda înțelegerii prietenești manifestate de regele Filip, în acea zi, Demostene nu a reușit să se regăsească. Întrevederea a luat sfârșit, fără ca el să mai poată pronunța un cuvânt".

Eschin nu se mulțumește doar să-l ridiculizeze pe Demostene. Îi pune în seamă și un comportament incoerent: după întrevedere, el l-ar fi acuzat pe Eschin că a rostit cuvinte ce l-au iritat inutil pe Filip, apoi a devenit foarte amabil cu el. „Și, în timp ce luam masa de seară împreună, la Larissa, a început să se amuze de el însuși, de încurcătura în care s-a aflat în timpul discursului, spunând că recunoaște în regele Filip omul cel mai minunat, cel mai înzestrat din lume". Trebuie oare să acceptăm mărturia lui Eschin? Interesant este că în versiunea proprie a negocierilor, Demostene insistă prea puțin asupra primei ambasade. Dar Eschin nu putea inventa totul, de vreme ce mai erau și alți martori...

Începând din anul 346, De-

mostene apare realmente drept apărătorul libertății grecești, așa cum a vrut el să fie. Pacea din anul 346, dintre Macedonia și Atena, cunoscută sub numele de Pacea lui Philocrates, a întărit, de fapt, poziția lui Filip. El a cucerit de la atenieni posesiunile de pe coasta de nord a Mării Egee. Tergiversările, voite sau nu, ale celei de-a doua ambasade, permiseseră regelui să pătrundă în Tracia și să-și subordoneze suveranul ei, aliatul Atenei, apoi să se îndrepte spre Tesalia, unde a prestat jurământul în fața ambasadorilor atenieni. Peste puțin timp, foceenii erau definitiv anihilați și Filip devenea membru în consiliul de administrație al sanctuarului din Delphi. Celor care erau pregătiți, la Atena, să redeschidă ostilitățile, Demostene le recomanda să „nu plece la război contra tuturor și asta cu amăgirea unui avantaj la Delphi".

Procedând astfel, Demostene nu făcea decât să-și pregătească mai bine revanșa. El își plasa acțiunea pe două planuri: diplomatic și militar. Rezultatele acțiunii sale diplomatice sunt greu de apreciat. El s-a dus personal în Peloponez, apoi la Bizanț și la Teba, pentru a încerca să refacă o coaliție în jurul Atenei. Misiunea sa la Teba s-a dovedit deosebit de delicată, deoarece, de peste 30 ani, Teba era în tabăra adversarilor Atenei și profitase de prilejul de a se alia cu Filip. Se înregistrase însă o răcire treptată a legăturilor ei cu regele macedonean, de care Demostene a știut să profite. În anul 339, când Filip a ocupat fortăreața Elateea, la porțile Beoției, deci ale Tebei, tebanii au acceptat propunerile lui Demostene, propuneri pe care adversarii i le-au reproșat mai târziu, fiindcă alianța a fost scump plătită, Atena asumându-și două treimi din cheltuielile militare.

Paralel cu această acțiune diplomatică, Demostene revenea obsesiv la necesitatea reorganizării armatei și, așa cum s-a văzut, a alocării tuturor excedentelor bugetare la fondul cheltuielilor militare. Era oare Atena pregătită să înfrunte forțele macedonene atunci când — ambițiile lui Filip devenind din ce în ce mai evidente în regiunea strâmtorilor — războiul a fost declarat oficial, în anul 339? În orice caz, la Cheroneea, în ziua de 22 august 338, Filip a repurtat o victorie decisivă asupra forțelor reunite ale Atenei și Tebei. Tradiția susține că Demostene, care se afla printre combatanți, nu a avut în acea zi un comportament strălucit: a fugit, abandonându-și armele. Calomnie sau realitate, e greu de spus. Cert este că bătălia de la Cheroneea a marcat eșecul politicii sale. Cu toate acestea, i s-a încredințat sarcina de a pronunța oratia funebră pentru cei morți în război.

Harpal are complici?

Contrar previziunilor lui Demostene, victoria lui Filip nu a pus capăt independenței Atenei și nu a însemnat distrugerea democrației. După încheierea păcii, Atena și-a păstrat dreptul asupra flotei. Ea a trebuit să renunțe la ceea ce mai rămăsese din Liga maritimă și să intre în alianța pe care Filip a constituit-o curând la Corint, având ca obiectiv războiul contra Imperiului persan. Demostene fusese adesea acuzat că ar fi fost stipendiat de regele perșilor. Plutarh pretinde că, aflând despre expediția ce se pregătea, regele perșilor ar fi convocat satrapii (guvernatorii) provinciilor din Asia Mică să verse anumite sume lui Demostene, pentru a provoca tulburări în Grecia. Se spune că Alexandru cel Mare ar fi găsit mai târziu, la Sardes, scrisorile lui Demostene și lista cu sumele pe care le-ar fi primit. Totuși, se pare că Demostene nu a acționat prea mult în lunile ce au precedat asasinarea lui Filip de către un membru al gărzii sale de corp, în toamna anului 336. Dar vestea morții l-a umplut de bucurie, dacă e să-l credem pe Eschin, care consideră purtarea oratorului de-a dreptul scandaloasă: a apărut îmbrăcat în haine de sărbătoare, cu atât mai odios cu cât tocmai îi murise fiica.

Tot Plutarh scrie că, atunci când tebanii s-au răsculat contra garnizoanei macedonene care le fusese impusă după înfrângerea de la Cheroneea, Demostene le-a procurat arme și a căutat să-i antreneze de partea lor pe atenieni. Totuși, Eschin nu menționează nimic în acest sens; dimpotrivă, după părerea lui, Demostene s-ar fi abținut de la orice acțiune ostilă în primii ani ai domniei lui Alexandru cel Mare, care i-a succedat lui Filip.

De altfel, în momentul răscoalei tebanilor, atenienii au trimis la rege o ambasadă, din care făcea parte și Demostene. Orice s-ar spune, reacția rapidă a lui Alexandru și distrugerea Tebei au pus capăt oricărei veleități de agitație în Grecia. Peste câțiva ani, regele spartan Agis II a încercat să răscoale cetățile din Peloponez: Atena s-a ținut departe de această mișcare, care a luat sfârșit repede prin înfrângerea și moartea lui Agis, în anul 330.

Chiar în acel an, 330, s-a desfășurat la Atena procesul „asupra Coroanei", în care s-au înfruntat pentru ultima dată Eschin și Demostene. La originea afacerii, un anume Ctesiphon, prieten al lui Demostene, propusese încă din anul 336 să i se decerneze acestuia o coroană de aur, în semn de recunoștință pentru serviciile aduse cetății, îndeosebi în calitate de inspector al lucrărilor de refacere a fortificațiilor Atenei, hotărâte după înfrângerea de la Cheroneea. În plus, Demostene contribuise la cheltuieli, printr-o donație de 10 mii de drahme. Eschin a atacat imediat propunerea lui Ctesiphon, pretextând că ea fusese făcută înainte ca Demostene să fi prezentat — conform procedurii obișnuite —, o dare de seamă asupra gestiunii sale. Bineînțeles că, procedând astfel, Eschin urmărea să pună în discuție întreaga politică a lui Demostene. Într-adevăr, argumen-

tele decretului propus de Ctesiphon omagiau întreaga sa activitate trecută. Eschin putea considera că momentul era bine ales: plângerea sa fusese depusă la începutul anului 336, atunci când nimeni nu putea contesta eşecul politicii duse de către Demostene. Totuşi, procesul nu a ajuns în faţa judecătorilor decât peste şase ani. În acel moment, puterea lui Alexandru era la apogeu. Cu toate acestea, judecătorii atenieni au refuzat să-i dea dreptate lui Eschin, care, neobţinând nici măcar o cincime din voturile juraţilor şi fiind condamnat să plătească o amendă considerabilă, a preferat să părăsească Atena.

Nu ştim nimic despre Demostene în anii imediat următori procesului asupra coroanei. Omul cel mai influent al cetăţii era atunci Lycurg, care a dus o politică de restauraţie financiară şi religioasă. În acea vreme, Alexandru se afla „în fundul Asiei", în India. El avea la Atena prieteni fideli, iar adversarii Macedoniei — Demostene, Hyperide şi Lycurg — se pare că nu se gândeau la revanşă. Până când, în anul 324, a sosit la Atena trezorierul lui Alexandru, Harpal, venit să ceară azil. Acest Harpal comisese — după toate aparenţele — unele fraude şi, temându-se de mânia regelui, fugise din Babilon, luând cu sine o parte din uriaşul tezaur ce îl avusese în păstrare. El recrutase o mică trupă de mercenari, pe care se gândea să o pună la dispoziţia atenienilor. Alegerea Atenei nu era întâmplătoare. Harpal primise aici, cu câţiva ani în urmă, dreptul de cetăţean, pentru că trimisese un convoi cu grâu. El putea deci să spere că va fi bine primit. Dar atenienii erau împărţiţi în privinţa atitudinii faţă de el. La instigarea lui Demostene, ei au refuzat mai întâi să-l asculte. După câtva timp, însă, Harpal a revenit cu insistenţă şi a reuşit să se facă acceptat. Însă cetatea, temându-se de mânia lui Alexandru, care îi cerea extrădarea, a decis să-l aresteze pe Harpal şi să pună la loc sigur — fără îndoială în Parthenon — cei 700 de talanţi (4 200 000 de drahme) care mai rămăseseră din banii furaţi din tezaurul regal. Peste puţin timp, Harpal a reuşit să fugă şi s-a observat că jumătate din cei 700 de talanţi dispăruseră.

Sinucidere din teamă

Se bănuia că acei bani nu se pierduseră şi că trezorierul beneficiase de anumite complicităţi. A fost pronunţat numele lui Demostene. Desemnat să reprezinte cetatea la serbările olimpice, el a cerut, înainte de plecare, ca ancheta să fie încredinţată unui tribunal prestigios, Areopagul. Când Demostene s-a întors din Olympia, Areopagul îşi încheiase ancheta: Demostene era acuzat că a primit 20 talanţi. Procesul a avut loc la începutul anului 323. În pledoaria sa, acuzatorul îi reproşa că ar fi rupt prietenia lor de dragul banilor şi că ar fi devenit valetul lui Alexandru, „acordându-i onoarea de a fi considerat atât fiul lui Zeus cât şi al lui Poseidon, după cum poftea". Demostene a fost condamnat la o amendă de 50 talanţi, pe care nu a putut să-i achite, în ciuda averii sale. Închis, el a fugit, mai întâi la Egina, apoi la Trezena.

S-a întors la Atena după câteva luni, pentru a participa la ultima mişcare provocată de vestea morţii lui Alexandru, survenită la Babilon, pe 10 iunie 323. Operaţiunile militare au început bine, dar regentul Macedoniei, Antipatros, primind întăriri din Asia, a nimicit armata greacă la Crannon, în anul 322. Atena a trebuit să capituleze. Antipatros a cerut să-i fie predaţi Hyperide, acuzatorul lui Demostene, şi Demostene. Primul a fost trimis la moarte. Demostene a reuşit să fugă, dar temându-se să nu fie prins din nou, s-a sinucis în Calauria (Poros, lângă Trezena).

Conform păcii impuse de Antipatros, Atena trebuia să accepte prezenţa unei garnizoane macedonene la Pireu. Regimul democratic era înlocuit printr-o constituţie cenzitară, care excludea din viaţa politică mai mult de jumătate din cetăţeni. Astfel prezicerile lui Demostene se dovedeau, în cele din urmă, adevărate: victoria macedonenilor însemna sfârşitul libertăţii greceşti şi al democraţiei ateniene.

Această justificare finală a făcut din Demostene apărătorul libertăţii greceşti, conferindu-i dimensiunea istorică. Fără îndoială că Demostene nu a fost, ca om, un model de virtute. În cariera sa politică rămân destule puncte de umbră, pentru a nu accepta imaginea impusă de istoriografie: patriotul integru, care nu s-a abătut vreodată de la linia adoptată încă de la intrarea în viaţa politică. Este inutil să căutăm justificări pentru pasivitatea sa de după înfrângerea de la Cheroneea, pentru acceptarea acordării de onoruri divine lui Alexandru şi, mai ales, pentru rolul său în afacerea cu Harpal. Aşa cum nu-l puteam absolvi de acuzaţia că a primit bani de la regele perşilor. Cu atât mai mult nu este necesar să-l opunem lui Pericle şi să facem din el un simbol al declinului democraţiei. Ori să explicăm gustul său pentru bani prin originea lui socială.

Demostene a fost un om al vremii sale, orator abil, politician confirmat de istorie. El a contribuit la înălţarea propriei sale statui, devenind, prin discursurile sale, un apărător al independenţei patriei. Dacă a eşuat, dacă nu a fost întotdeauna la înălţimea misiunii sale, aşa cum ne-am fi aşteptat, cel puţin ne-a lăsat discursuri admirabile care, dincolo de realitatea faptelor sale, ne vorbesc şi astăzi despre preţul libertăţii.

Istoria ne-a învăţat de mult timp că morala şi politica nu fac în mod obligatoriu casă bună. Demostene nu a fost un „pur". Dar faptele i-au dat dreptate. Şi acest lucru contează, în cele din urmă. ■

În româneşte de Mihai POPESCU

Popas în istoria Iordaniei

„POEZIE ÎN PIATRĂ“

DORA J. HAMBLIN

Fâşia de teren care formează Regatul Haşemit al Iordaniei este astăzi o insulă de calm în Orientul Mijlociu. La fel se prezenta şi acum aproape 2 000 ani, când romanii au transformat-o într-un avanpost al imperiului întins din Britania în Maroc, peste nordul Africii, până în Anatolia.

La sosirea romanilor, exista aici doar un vast deşert, numit Arabia, câţiva munţi abrupţi, o reţea de cursuri de apă efemere numite wadis **când seacă (adică în majoritatea timpului) şi un mic râu care se scurgea din Siria în Marea Galileei şi apoi în Marea Moartă, râul Iordan.**

Ar putea părea curios faptul că romanii, obişnuiţi cum erau cu ţărmurile fertile ale Mediteranei, s-au instalat aici. Dar aveau motive serioase: ei erau în plină expansiune şi, cucerind ceea ce avea să devină provincia Arabia, puteau să asigure graniţele imperiului împotriva incursiunilor puternicilor parţi, ale perşilor, ale nomazilor şi reuşeau să ocupe avantajoasele căi comerciale sudice dominate atunci de arabi. Romanii au procedat ca pretutindeni: au fortificat, au construit drumuri, au descoperit şi canalizat surse de apă. Au lăsat în urma lor străzi cu colonade, temple semeţe, teatre uriaşe în micile oraşe aşezate în calea lor. „Iordania romană“ pe care au creat-o ei este în prezent recuperată din nisipuri şi restaurată datorită eforturilor unui guvern instruit şi a muncii unui grup de arheologi iordanieni şi străini[1].

Privind-o nu ai spune că reprezintă o harpie, divinitate răufăcătoare în mitologia greacă

Decapolis — o enigmă a istoriei

Expediţia de cucerire a romanilor a fost condusă de generalul Gnaeus Pompeius Magnus (104-48 î.e.n.). El luptase atât de vitejeşte în Sicilia şi Africa, încât dobândise un triumf invidiat (o procesiune somptuoasă la Roma) la vârsta de numai 25 ani. Se afirma că era atât de timid, încât se înroşea când trebuia să ţină o cuvântare şi că era foarte chipeş. Faima lui ajunsese atât de mare, încât în sec. XVI, când fragmente de piatră gravate au fost scoase la lumină în oraşul Pompei, descoperitorii au crezut că inscripţiile se refereau la general şi nu la oraş.

În anul 67 î.e.n. Pompei a fost trimis contra piraţilor din Cilicia (în sudul Turciei de azi), care prădau corăbiile cu grâne. I s-a încredinţat comanda tuturor navelor romane şi conducerea locuitorilor de pe o rază de aproximativ 80 km de ţărmurile Me-

[1] Reproducem acest articol, cu titlul şi subtitlurile redacţiei *Magazin istoric*, din revista americană *Smithsonian*.

Coloane corintiene ce străjuiau o stradă, altădată plină de freamăt

diteranei. I-a învins atât de repede pe piraţi, încât de la Roma i s-a sugerat să debarce, să profite de lipsa unui conducător şi să organizeze întreaga regiune ca pe o provincie romană.

Pompei a cucerit vechiul oraş Damasc la fel de uşor cum îi învinsese pe piraţi, a înaintat spre sud în zona din jurul mării Galileei şi de acolo în Iudeea, unde a cucerit Ierusalimul. La sosirea lui Pompei nu exista o putere autohtonă, exceptând pe cea a nabateenilor, locuitori ai oraşului şi foşti nomazi care se îmbogăţiseră controlând drumurile de caravane ce duceau din India şi Arabia Sudică în porturile mediterraneene şi de aici în Europa. Din baza lor centrală, în măreţul oraş cioplit în piatră numit Petra, roşu ca trandafirul, nabateenii au luptat numai în scopuri defensive şi nu pentru cuceriri. În afară de nabateeni mai existau şi nomazi.

Pompei a câştigat recunoştinţa aşa-numitului Decapolis, alcătuit din mai multe oraşe restaurând statutul lor de oraşe-state independente sub protecţia formală a Romei. Deşi critici de mai târziu l-au acuzat că „făcea paradă asemenea unui monarh elen", Pompei era popular în oraşele pe care le eliberase. Ele şi-au datat monetele — şi în unele cazuri chiar istoria — din anul 63 î.e.n., anul trecerii sale pe acolo.

Decapolis este una dintre enigmele îndrăgite şi controversate ale istoricilor şi arheologilor. Scriitori romani timpurii şi *Biblia* îl menţionează, dar nu este clară lista oraşelor care îl compuneau şi modul lui de organizare, dacă a existat vreunul. Numele însemna „zece oraşe" în greceşte şi mulţi oameni de ştiinţă sunt de acord că au fost fondate sau parţial populate de soldaţii macedoneni ai lui Alexandru cel Mare, când acesta a cucerit regiunea, în sec. IV î.e.n. După moartea lui Alexandru, imperiul a fost împărţit între moştenitorii săi, care s-au luptat unul cu celălalt. Decapolis nu a cunoscut pacea până la Pompei.

Nabateenii s-au bucurat de o relativă libertate mai bine de 100 ani. Traian (98-117) însă a hotărât să consolideze poziţia romană prin anexarea celei mai mari părţi din teritoriul nabateenilor de la Bostra (Busra) în nord — în Siria de azi — până la Petra şi Akaba, la Marea Roşie. Modul precis cum a reuşit acest lucru nu este clar. Deşi a cucerit teritoriul în 106, nu a anunţat nimic public până în anul 111, când s-au bătut monezi comemorative şi fostele posesiuni nabateene au devenit provincia romană Arabia. Semnificativ este faptul că monetele specifică *Arabia adquista* (achiziţionată) şi nu *Arabia capta* (capturată).

Traian a fost deosebit de activ. A pus soldaţii să construiască unul dintre cele mai mari drumuri din Orientul Mijlociu, *Via Nova Traiana*, care şerpuia pe sute de mile de la Akaba la Bostra. O parte a acestuia urma o cale străveche numită Calea regelui, cu origini atât de pierdute în antichitate încât nimeni nu a încercat să ghicească cine a construit-o. Era probabil doar un drum de cămile, dar Traian l-a transformat într-o şosea accesibilă pe orice vreme carelor şi oştirilor, pe care a marcat-o cu borne şi a legat-o prin drumuri auxiliare de oraşele ce se găseau în afara traseului ei principal. Părţi din şosea sunt încă vizibile de-a lungul râului Iordan; deosebit de impresionante sunt cele de pe ambele părţi ale abruptului Wadis Mudjip, marele canion al Iordaniei, la aproximativ 64 km de Amman. Acolo, mici arcuri de zidărie pornesc din fiecare parte a pereţilor prăpăstioşi ai *wadis*-ului, pe care le-au tăiat două milenii de eroziune. Par aproape că plutesc în aer şi stai uimit întrebându-te cum proiectanţii nu numai că au îndrăznit să conceapă un asemenea drum, dar s-au şi încumetat apoi să îl construiască.

Succesorii lui Traian, mai ales Diocleţian (284-305), au înfiinţat pe marginea estică a deşertului tabere, forturi, tur-

nuri de semnalizare pentru a proteja orașele și așezările ce se găseau în partea vestică, mai fertilă. Fortăreața numită acum al Ladjun (numele însuși este o denaturare a cuvântului latin *legio*, legiune), odinioară sediul Legiunii a IV-a Marte din Roma, este cea mai mare dintre ele. La apogeu, al Ladjun se întindea pe aproape 4 ha și jumătate și includea un complex de baraje și canale de apă ca și terenuri agricole, care aprovizionau o garnizoană de 1 000 până la 2 000 legionari. Arheologii au descoperit și excavat ziduri complicate, porți și *aedes* sau capele cu stindardele legiunii, unde soldații puteau, de asemenea, să își ascundă economiile. Lângă al Ladjun se află un fort al cavaleriei romane numit Kasr Bașir, o impunătoare structură pătrată din piatră atât de perfect păstrată pe dinafară, încât pare un decor pentru un film al Legiunii Străine. Centrul este folosit acum de beduini drept adăpost pentru oi și capre și miroase a bălegar, nu mai mult probabil decât în timpurile romane.

Oraș pe șapte coline

În 1982, arheologii au încercat să comunice unii cu alții, la fel ca romanii — prin fum și oglinzi ziua și prin torțe noaptea — din turnurile de supraveghere ale vechiului *Limes Arabicus* (linia de apărare de sud-est a imperiului). Semnalizarea din timpul zilei a dat rezultate mai slabe, dar noaptea „când vârfurile torțelor erau vizibile de la 10 km, reconstituirea era obsedantă" nota unul dintre ei.

Perioada de aur a Iordaniei romane a început cu Traian, dar provincia a devenit mai înfloritoare sub succesorul său Hadrian, împărat între anii 117-138. El a construit mult, de la zidul roman din Anglia și viitorul castel Sant' Angelo din Roma, până la *Villa Adriana*, care se întinde pe 17,5 km² la Tivoli, în Italia. Hadrian era un romantic, un personaj înalt, elegant și neliniștit și a manifestat un interes constant pentru provincia Arabia. El considera Petra atât de evocatoare, încât i-a dat în mod onorific propriul nume. Hadrian a făcut o vizită lungă în orașul Gerasa din Decapolis în iarna anului 129-130 și orașul — găzduind pe împărat și enorma sa suită — s-a simțit pentru un timp centrul Imperiului roman.

Gerasa, numit acum Djeraș, este cel mai impresionant dintre vechile orașe ale Iordaniei antice și a fost de fapt printre cele trei mari orașe ale acelei perioade din istoria Orientului Mijlociu, celelalte două fiind Palmyra, în Siria, și Petra. A luat naștere ca o mică așezare grecească, a înflorit după Pompei și a atins culmea în timpul vizitei lui Hadrian, când cetățenii bogați și entuziaști au construit în onoarea lui un arc monumental care există încă.

Excavațiile la Djeraș continuă din 1920. Acum, marile temple ale lui Zeus și Artemis sunt restaurate ca și Nympheum (literar „templul nimfelor", de obicei o structură complicată, plină de flori, statui, fântâni și bazine de apă) și vastul Teatru de sud, unul dintre cele mai impresionante din întreaga lume romană. Există o stradă lungă, dreaptă, cu colonade, ce merge de la nord la sud și, mai măreață decât toate, o piațetă ovală cu coloane de calcar împletite, amintind de colonada Bernini de la Vatican, dar cu mult mai veche și, mi s-a părut mie, mai impunătoare, mai mare. Să te plimbi printre vechile pietre, să privești sus, la coloanele grațioase înseamnă să încerci o senzație aproape tangibilă de grandoare senină.

După zilele de aur ale lui Hadrian a urmat domnia lui Antoninus Pius (138-161). Acest împărat nu a părăsit decât rareori Roma, dar a manifestat un interes personal față de Philadelphia, Ammanul de azi, și a ordonat să se construiască un teatru vast pentru 6 000 persoane. Orașul intrase în istorie ca Rabbath Ammon, capitala amoniților. A devenit Philadelphia atunci când faraonul egiptean Ptolomeu II Philadelphus a cucerit orașul în anul 284 î.e.n. și i-a dat numele său. Philadelphia le era deosebit de dragă romanilor pentru că era construită, ca și Roma, pe șapte coline. Ei au refăcut zidurile unei citadele antice și au înălțat pe ea un templu uriaș lui Hercule — templu ale cărui ruine umbresc zona comercială a orașului —, teatrul lui Antoninus Pius, un forum cu coloane și un mic teatru circular acoperit. Până acum 50 ani, Ammanul păstra încă resturi ale arcadelor romane aruncate peste râu.

Arc ridicat în onoarea lui Hadrian, conceput, probabil, ca parte integrantă a unui nou zid al orașului

Un teatru care îţi ia respiraţia

Timp de 600 ani după Pompei, legiunile romane au păstrat ordinea, iar cetăţenii bogaţi au construit băi şi temple, pieţe şi fântâni, teatre şi morminte monumentale. Aici, ca şi în alte avanposturi ale imperiului, prezenţa romană era superioară nu ca număr, ci ca influenţă. În fruntea administraţiei erau romani şi sub ei activa o ierarhie de magistraţi însărcinaţi cu supravegherea strângerii taxelor, aplicarea legilor, procedurilor judiciare, lucrările publice şi aşa mai departe. La toate nivelurile, exceptând pe cele superioare, existau magistraţi locali care să interpreteze şi să explice cutuma locală, să avizeze. Lucrătorii manuali — măturători, îngrijitori la băi, cioplitori în piatră, sacagii, paznici de vite — proveneau dintre sclavi sau din păturile cele mai de jos ale populaţiei indigene. Beduinii nomazi erau în majoritate în afara influenţei romane, departe în deşert. Dar securitatea lanţului de fortificaţii militare romane a făcut posibilă o prosperitate economică de care s-au bucurat agricultorii arabi sau alte triburi semitice din vestul fertil.

Zilele începeau în zori şi oamenii munceau din greu. Femeile sărace rămâneau acasă pentru a se ocupa de gospodărie şi de copii, cele bogate se împodobeau pentru a merge în vizite sau la petreceri. Personajele de vază se duceau în care trase de boi la băile publice unde îşi treceau timpul bârfind. Pasiunea romanilor pentru apă trebuie să îi fi şocat pe mulţi în acest ţinut uscat. Pentru distracţii existau actori ambulanţi, biblioteci rudimentare şi teatre unde se prezentau piese, muzică, jocuri atletice. Dar mai ales era scena străzii, un amestec de limbi şi o abundenţă de costume. Pentru că aici oamenii vorbeau greaca, latina, araba şi dialecte palestiniene semitice. Pieţele trebuie să fi fost o sursă de curiozitate nesfârşită, unde valuri de oameni se întâlneau, interpreţi şi scribi căutau să facă faţă comerţului cu parfumuri şi mirodenii, grâne, cămile şi capre, pietre preţioase şi aur din India sau Arabia sudică şi textile din Egipt.

Declinul, care a început odată cu cel al puterii romane, s-a accelerat în sec. VI, în perioada când Constantinopolul devenise capitala Imperiului roman. Arabia, ca provincie romană, s-a dizolvat când arabii s-au unit sub stindardul Islamului.

Dar cutremurele devastatoare şi evenimentele politice au făcut, în final, ca învingătorii musulmani să părăsească fostele oraşe romane. Nisipul le-a acoperit, ierburile au crescut, ţăranii săraci au cărat pietrele cioplite pentru a construi colibe. În sec. XII, cruciaţii, în drum spre Ţara Sfântă, au remarcat doar câteva vestigii. La începutul sec. XIX, acest colţ de lume, atunci parte a Imperiului otoman, era la fel de necunoscut Europei ca şi inima Africii sau pustiurile Arcticii. Primul european care a explorat ţinutul a fost un german, Ulrich Jasper Seetzen, care în 1806 a hotărât să descopere oraşele Decapolisului. Gadara a fost primul pe care l-a găsit; ştia de el din poveştirile antice. Antica Gadara, numită acum Umm Kais, este aşezată sus, pe dealuri reci, presărate primăvara cu flori sălbatice. Ea priveşte în jos spre vest către Marea Galileei (numită acum şi lacul Tiberias) şi spre nord către înălţimile Golan. Echipa de arheologi germani a început în 1974 săpăturile la Gadara. Lucrătorii au descoperit băi, coloanele înalte ale unui forum roman, o biserică bizantină, circa 50 m de drum cu colonade fine şi serii uimitoare de arcade boltite care şerpuiesc sub un teatru enorm. „Poezie în piatră" — aşa a numit un istoric bolţile minunat sculptate. Ele şi teatrul sunt cu atât mai dramatice cu cât au fost construite din bazalt negru vărsat mileniі în urmă de vulcanul Djebel Drus, de la graniţa cu Siria. Indiferent câte teatre romane ai văzut, cel negru din Gadara îţi ia respiraţia. Un rând de bănci minuţios săpate în piatră pentru magistraţi se află lângă aria centrală; în centru, sculptată din marmură albă, o zeiţă romană fără cap, în contrast izbitor cu tot ce o înconjoară.

La fel de uluitoare, în primul rând din cauza culorii şi a remarcabilei durităţi şi rezistenţe a bazaltului, este aşezarea Umm al Djimmal, în sud-est. Aici, vechea tehnică folosită în regiune de sprijinire cu console a fost îmbunătăţită de romani. Până atunci consolele în lungime de aproape 3 m erau arcuite în interior din exteriorul unui zid de sprijin şi fixate de partea superioară continuă a zidului. Puteau astfel susţine greutatea considerabilă a unui planşeu de piatră, dar camerele erau înguste. Romanii au extins consolele de-a curmezişul unor arcuri interioare pentru a crea camere mai mari. Eficienţa noului procedeu este încă vizibilă în resturile caselor cu două sau trei etaje, cu scări aproape intacte după 1 500 de ani şi mai multe cutremure. Constructorii şi locuitorii din Umm al Djimmal erau în majoritate arabi, poate câţiva nabateeni, dar pecetea Romei stă clară pe vastele ruine negre. „Locuitorii unui oraş roman nu trebuiau să fi venit totuşi din Italia", subliniază arheologul canadian de origine olandeză De Vries. Sub stăpânire română, ei puteau construi, cum au făcut-o aici, rezervoare enorme şi reţele de canale, drumuri, o fortăreaţă şi un *praetorium* sau cartier general pentru comandantul local.

Datorită muncii arheologilor, vestigiile vechilor oraşe romane pot fi astăzi admirate de oameni din lumea întreagă. ■

Traducere de
Victor ANGHELESCU

ASA VA PLACE ISTORIA ?

CĂPCĂUNI, CICLOPI, TITANI ŞI GIGANŢI

AGUSTI BACH I GALI

Giganţii, titanii şi căpcăunii — având o statură enormă şi o forţă ieşită din comun — au populat povestirile şi legendele omenirii din cele mai vechi timpuri. Există mitologii în care se subliniază chiar faptul că primii locuitori ai pământului au fost giganţii. Deşi în numeroase situaţii aceste creaturi posedă o conotaţie malefică, au existat şi giganţi care au fost de partea oamenilor, ajutându-i şi apărându-i.

Giganţii apar, în general, înarmaţi cu o măciucă, ceea ce are o semnificaţie foarte concretă: sugerează că sunt răutăcioşi şi trebuie învinşi de eroul popular. S-ar putea crede, deci, că giganţii ar fi nişte fiinţe sau popoare primitive, care nu ştiau să se folosească de pietre ori metale şi care au fost învinse de către persoane sau popoare cu o cultură superioară. Câteva exemple de giganţi mitologici vom prezenta în articolul de faţă, adaptat din revista spaniolă Historia y vida, **nr. 301 (aprilie 1993).**

Subtitlurile aparţin redacţiei Magazin istoric.

„Cazurile" Prometeu şi Atlas

Mitologiile nordice susţin că într-un trecut îndepărtat toate teritoriile din acea zonă erau acoperite de gheaţă şi zăpadă. Pământurile se numeau Ţara Norilor, deoarece clima era rece şi nebulozitatea mare. Mult mai spre sud exista Ţara de Foc, unde solul se deschidea lăsând să iasă fum, foc şi roci incandescente. Zona era nelocuită, până când, într-o zi, gheaţa şi focul s-au întâlnit, iar din picăturile care au apărut prin topirea gheţii, asaltată de foc, s-a născut gigantul Ymir, iar apoi vaca Audumla, cu al cărei lapte s-a hrănit gigantul. Mai târziu, din braţul lui Ymir s-au născut alţi giganţi şi gigante, care au populat lumea.

În tot acest timp, vaca n-a mâncat şi n-a băut nimic. O singură dată a simţit că îi este foame şi a lins stâncile îngheţate. Când a terminat, în prima zi a apărut părul unui om, în ziua următoare capul, iar în a treia zi a apărut omul complet, dându-i-se

numele de Buri, „Cel cu înfățișarea frumoasă". Una dintre fiicele lui Ymir, Bestia, împreună cu Buri, au fost părinții primilor zei din mitologiile nordice: Odin (care, după cum ne amintim, avea puterea de a se transforma în ceea ce dorea, în afară de pitic sau gigant), Vili și Ve.

Vechea legendă nordică mai povestește că aceste trei divinități au pus capăt puterii tuturor giganților, iar cu corpul lui Ymir au construit lumea: carnea a fost pământul, sângele — apa; părul a devenit arbori și oasele s-au transformat în munți, în timp ce creierii au creat norii. Craniul, legat în cele patru colțuri ale lui de către patru pitici al căror nume era Nord, Sud, Est și Vest, și care înainte fuseseră viermi ce se alimentau cu resturile rămase din Ymir, s-a transformat în cer, iar cu bucăți din Țara de Foc s-au făcut Soarele, Luna și stelele. Apoi a apărut Omenirea.

La rândul lor, vechi legende din actuala Marea Britanie sunt și ele populate de giganți. Se spune că în vechiul Albion, în partea lui septentrională, locuia o feroce rasă de giganți, condusă de Gogmagog, care devasta așezările triburilor sălbatice din zona sudică a insulei. Acest tablou înspăimântător s-a schimbat când și-au făcut apariția doi adevărați eroi: Brutus Troianul și Corineu Troianul. Împreună au luptat și i-au învins pe giganți, iar de atunci vechii albioni s-au numit britani, de la Brutus. Corineu s-a stabilit în partea vestică a Albionului și de aceea acum acest teritoriu se numește Cornvalles. Brutus a cruțat viața a doi giganți, pentru a fi gardieni ai palatului său.

Scoțienii își au și ei legendele lor cu giganți. Se povestește că atunci când primii oameni au sosit pe teritoriul scoțian, acesta era locuit de o rasă de giganți, învinși până la urmă de oameni. În orice caz însă, au existat câteva încrucișări între rase („de aceea — spun scoțienii — suntem atât de înalți și puternici").

Mitologia Greciei antice a rezervat și ea un loc important giganților. În antichitate, grecii credeau că la început a existat Chaos (Haosul), înțelegând prin aceasta nu un zeu sau o situație haotică, ci mai curând o esență misterioasă, la care nu se putea ajunge prin mijloace omenești. De aceea, aceasta era de neînțeles și de neimaginat.

Primul zeu a fost Uranus (Cerul — începutul spiritual), care s-a căsătorit cu Geea (Pământul — începutul material). Fiul lui Uranus a fost Cronos (Timpul — de esență spirituală, adică divină). Fiii Geei, deci de esență materială, au fost titanii, ciclopii (giganți cu un singur ochi) și hecatonhilii (giganți cu o sută de brațe); în ceea ce-i privește pe titani, ei erau de o mărime imensă, având o forță incredibilă. Câțiva dintre acești titani și-au cucerit un loc de frunte în mitologia greacă, cum este cazul lui Metis, Prometeu sau Atlas.

Autorii greci care au scris despre personajele mitologice au fost numeroși, de aceea versiunile sunt multiple, existând o anumită confuzie în ceea ce privește aceste enorme ființe. Unii susțin că Saturn era un titan, fiul lui Uranus și al Geei. Toți copiii lui îl urau de moarte pe Uranus, fiindcă de îndată ce se năștea îi silea să trăiască în adâncurile pământului (Tartar), neîngăduindu-le să vadă lumina zilei. Până la urmă, vlăstarele s-au revoltat și l-au răsturnat de la putere pe tatăl lor. Atunci a început domnia lui Cronos sau Saturn care, asemeni unui căpcăun din povestirile pentru copii, își mânca fiii (să ne amintim celebrul tablou al lui Goya), până când micuțul Zeus a făcut fel de fel de șmecherii pentru a-și învinge tatăl, la fel cum procedase și acesta cu tatăl său. Războiul lui Zeus și alți zei împotriva titanilor a fost îndelungat și greu, dar în cele din urmă Zeus și ai săi au învins, iar titanii au fost aruncați în Tartar. Cu toate acestea, au existat unele excepții: „cazul" Prometeu — pe care Zeus l-a iertat pentru perspicacitatea lui, dar care a fost legat în lanțuri pe vecie, iar un corb îi sfâșie zilnic ficatul — și Atlas, condamnat să suporte pe umerii lui întreaga greutate a lumii. ◆

Patronul călătoriilor și vocația lui

Ciclopii au construit mărețul palat din Olimp, reședința lui Zeus și a celorlalți zei și zeițe, după victoria olimpienilor asupra titanilor. Ulterior, Geea, zeița Pământului, a creat duzine de giganți pentru a lupta împotriva lui Zeus, când acesta a refuzat să ierte greșelile atribuite titanilor. Acest război, cunoscut ca „gigantomahia", este foarte bine narat în texte și imagini de către grecii antici. Pentru a ajunge în Olimp, giganții au trebuit să pună muntele Athos deasupra Parnasului, înainte de a putea ataca reședința divină cu stânci uriașe. Unii zei s-au transformat în animale și au fugit în Egipt, dar alții, cum au fost Marte și Atena, au luptat alături de Zeus împotriva giganților. A existat și un om care i-a ajutat pe olimpieni, dar cum acesta era și un erou, nu numai om, a omorât singur mai mulți giganți decât toți zeii la un loc: ne referim, desigur, la Heracles (sau Hercules). Mulți giganți au fost învinși prin vicleșugul de a arunca în ei cu imense stânci; câteva dintre aceste stânci mai există și astăzi, devenite insule în Mediterană; Sicilia, de exemplu, l-a îngropat pe gigantul Enceladus, cel mai puternic dintre giganții care au uneltit împotriva lui Zeus. Acesta l-a prăvălit însă în adâncurile muntelui Etna.

Ulterior, Heracles a mai avut ciocniri cu giganții. Una dintre cele douăsprezece munci ale sale a fost aceea de a răpi boii miticului rege gigant Gerion, din antica Iberie. La fel de celebră este lupta dintre Heracles și gi-

ganticul Anteu, care a avut loc pe când eroul grec s-a dus să fure merele de aur din Hesperide (în nord-vestul african: Maroc sau Canare). În această împrejurare, victoria lui Heracles a fost foarte grea, dat fiind că de fiecare dată când îl învingea pe Anteu și acesta cădea înfrânt la pământ, Geea, zeița Pământului, care îl crease, îi conferea forțe noi și gigantul se întorcea la luptă. Legenda povestește că, până la urmă, Heracles l-a suspendat în aer pe Anteu și l-a sufocat. Episodul a fost interpretat în felul următor: poporul, reprezentat de Hercules, s-a luptat cu altul, simbolizat de Anteu, dar de fiecare dată când acesta din urmă părea învins, venea în contact cu pământul său (și cu oamenii săi, pentru a recruta noi soldați) și lupta reîncepea.

Giganții au proliferat în gândirea și artele grecilor antici. Un exemplu foarte cunoscut este relatarea homerică a călătoriilor lui Ulise, Odiseea. Eroul și tovarășii săi sunt capturați de către gigantul antropofag Polifem, al cărui unic ochi este orbit de Ulise.

Continuând istoria giganților, trebuie să citățm episodul biblic al micuțului David luptând împotriva gigantului Goliat: armata israeliană aflându-se în fața dușmanului filistin, mai numeros, micul David l-a provocat la luptă pe cel mai mare campion din rândurile adverse. Gigantul Goliat a înaintat, dar înainte de a reuși să se apropie în mod periculos de David, acesta și-a armat praștia cu o piatră și a lansat-o țintind împotriva gigantului, pe care l-a trântit la pământ.

Există și o altă poveste, adânc înrădăcinată în tradiția creștină, care pomenește de un gigant numit Cristofor, ce trăia în Siria. Vocația sa era aceea de a servi un stăpân căruia să nu-i fie frică de nimeni și de nimic. Mai întâi a fost în serviciul regelui din Canaan, până când a descoperit că monarhul avea groază de diavol. Fără să se gândească de două ori, a plecat și a început să-l servească pe drac, dar până la urmă s-a văzut că acesta tremura numai când se gândea la Cruce. Puțin mai târziu, un sihastru l-a convertit la creștinism și gigantul Cristofor a hotărât să servească întreaga omenire: s-a instalat alături de un râu abundent, unde nu exista pod sau bărci, și îi ajuta pe călători să treacă râul. Cum era atât de mare și forța sa atât de uriașă, nu avea probleme să treacă dintr-o parte într-alta persoane, animale și încărcături, oricât de grele ar fi fost. Dar într-o zi, pe când traversa râul numai cu un mic copil pe umeri, i s-a părut că ducea întreaga greutate a lumii în spinare și, când a ajuns pe malul celălalt, i-a spus micuțului ce simțise. „Este adevărat — i-a răspuns copilul —, ai dus în spinare lumea și pe Cel ce a făcut-o". Pentru că s-a dedicat călătoriilor, sfântul Cristofor, patronul călătoriilor, mai este și astăzi prezent în multe mijloace de transport.

Fasolea fermecată

În Galiția, mai exact în Redondela din provincia Pontevedra, dar și în multe alte puncte ale Spaniei și altor țări europene, există seculara tradiție a giganților și căpățânoșilor, figuri de lemn, cartoane și cârpe, ce portretizează personaje folclorice sau legendare, în general legate de oamenii locului. În Redondela există un gigant numit Cristofor sau „sfântoiul", de o asemenea mărime și greutate, încât este nevoie de opt oameni ca să-l poată mișca din loc.

Și în Burgos există „giganți", în timpul sărbătorilor din joia-verde, ca și în Oviedo, Valencia, Santa Cruz de la Palma, Saragoza, Castellón, Palencia, Barcelona, Huesca, Gerona... În foarte multe locuri din Spania continuă să fie vie această curioasă tradiție. Folcloristul catalan Joan Amades a studiat ani îndelungați multe aspecte ale tradițiilor populare, printre care și pe cele referitoare la giganți, în cântece și romanțe, în povestiri și narațiuni pentru copii... Volumul său „Ex-Libris" este plin de zâne, pitici, magi și, desigur, giganți.

Pe întregul continent european, ca și în alte puncte ale globului, poveștile populare pentru copii sunt populate de giganți și căpcăuni, învinși, până la urmă, de eroul povestirii. Un exemplu reprezentativ — povestea cu fasolea fermecată: un micuț plantează un bob de fasole și în ziua următoare constată că fasolea fermecată a crescut până dincolo de cer. Se urcă pe plantă până la un nor, unde descoperă castelul unui

În p. 89: *pictură înfățișând episodul biblic al victoriei lui David asupra lui Goliat*

Gigant patagonez, alături de un francez (imagine din sec. XVIII)

gigant, care posedă mai multe comori; micuțul erou fură prețioasele avuții ale gigantului și se întoarce acasă coborând pe plantă, iar când gigantul îl descoperă și-l urmărește, copilul taie planta de la rădăcină, enormul monstru murind în căderea lui din înălțimi.

Căpcăunii, aceste ființe extrem de urâte, de o mare înălțime și o mare ferocitate, proliferează și ei în imaginația populară, mai ales în zonele Europei centrale și în India. În numeroase povestiri populare apar căpcăuni care fură copii pentru a-i îngrășa și a-i mânca. Ei lucrează „în colaborare" cu vrăjitoarele și stăpânesc secrete magice; este foarte greu să-i omori, deoarece sunt invulnerabili, atâta timp cât spiritul lor rămâne la adăpost în vreun colț ascuns și este apărat de animale malefice mai periculoase. Alteori, monstrul pune stăpânire nu pe un micuț, ci pe o tânără frumoasă, pe care o închide până când eroul o eliberează și îl învinge pe căpcăun. În majoritatea locurilor unde există monumente megalitice, legendele îi semnalează pe giganți ca „făuritorii" unor asemenea construcții. Este aproape o regulă ca populația din teritorii ca Bretania franceză sau din insulele Baleare să nu poată concepe înălțarea unor monumente cum sunt cele megalitice fără intervenția unor ființe gigantice.

La jumătatea drumului între istorie și legendă, se situează cazul indienilor patagonezi, locuitori ai Patagoniei, de pe continentul american. Primii europeni care au ajuns acolo au fost membrii expediției lui Magellan, iar cronicarul său, Pigafetta, îi descrie ca giganți, atât de înalți încât hispanii nu le ajungeau decât până la brâu. Așa sunt reprezentați în foarte multe gravuri din secolele XVI-XVIII. Într-adevăr, patagonezii sunt indieni de statură înaltă, dar puțini dintre ei depășesc doi metri: poate că motivul pentru care o asemenea legendă se păstrează ar trebui căutat în faptul că europenii nu au văzut decât pe câțiva dintre indieni, cei care acționau ca emisari... și care, fără îndoială, erau membrii cei mai corpolenți ai tribului, pentru ca în acest fel să lase impresia că toți patagonezii erau la fel de giganți.

Soldați, paznici, luptători

Deși pe mulți i-ar putea șoca, afirm că oameni și giganți au putut conviețui unii cu alții. În 1935, paleontologul olandez G.H.R. von Königswald a găsit, într-o farmacie chinezească din Hong Kong, un dinte foarte special, care se vindea ca „os de dragon", la un preț extrem de ridicat, datorită presupuselor lui virtuți afrodisiace. Când Königswald a examinat acel molar superior, a avut impresia că aparține unei maimuțe antropoide, dar era de trei ori mai mare decât cel al unui om actual. Câțiva ani mai târziu, profesorul chinez Woo a intrat în posesia mai multor asemenea dinți. El îi găsise într-o peșteră situată în sudul teritoriului chinez și îi datase în pleistocenul superior sau mijlociu, adică între un milion și jumătate și o sută de mii de ani în urmă. Creaturile respective măsurau cam trei metri înălțime și au fost botezate de către Königswald Gigantopithecus blakli. De la numele lui Davidson Black, descoperitorul „omului din Pekin".

Dacă Gigantopithecus a trăit până acum „câteva" sute de mii de ani, el ar fi putut conviețui cu „omul din Pekin", în unele zone meridionale ale Chinei. Poate că de acolo proveneau mitologicele figuri ale giganților.

Puțin mai la sud, în Himalaya, există legenda înfiorătorului Om al Zăpezilor, sau Yeti, ființă sălbatică, asemănătoare cu o maimuță mare acoperită cu păr, de doi sau trei metri înălțime, judecând după fotografiile în care apar enorme urme de pași pe zăpadă.

O femelă asemănătoare, deși poate nu atât de mare, apare în tradițiile diferitelor triburi indiene din zonele împădurite ale Statelor Unite și Canadei, unde este numită „Big Foot" („Picior Mare"), din cauza mărimii urmelor care se spune că au fost găsite. Și, dacă tot vorbim despre giganți-maimuță femele, să-l amintim și pe King Kong, arhicunoscut datorită spectaculoaselor filme realizate despre el, de altfel personaj fictiv.

Întotdeauna, în toate epocile și locurile au existat persoane care s-au evidențiat prin statura lor. Disfuncții metabolice îi fac să crească mult mai mult decât semenii lor. Uneori sunt etalați în bâlciuri, alteori sunt folosiți la munci în care mărimea și forța lor pot fi folositoare: soldați, paznici, luptători. Astfel, regii englezi, începând cu Elisabeta I, au folosit întotdeauna soldați foarte înalți, pentru a le păzi palatul. Tot astfel, armatele rusă și prusacă au avut în rândurile lor soldați-coloși.

Un trib african din Kenia se distinge mai ales prin zvelțea și înălțimea membrilor săi: masai. Alți membri ai rasei negre profită de cei doi metri și chiar peste ai înălțimii lor, pentru a străluci ca jucători de baschet. Uneori, câte un alb sau un chinez atinge o statură notabilă. Un caz special a fost cel al nord-americanului alb Robert Wadlow, mort la vârsta de 22 de ani, când înălțimea lui depășea 2,70 metri.

Alți giganți moderni — deși povestea lor datează de câteva secole — sunt practicanții de sumo, luptă japoneză corp la corp, sport național din Țara Soarelui Răsare. Luptătorii se disting prin enorma lor corpolență, unii dintre ei ajungând la 200 kg și peste. ■

Traducere:
Ana VĂDEANU

ISTORIA ŞI ŞCOALA

UN DOCUMENT RAR:

ALEGERILE DIN 1946

Pasionat de investigaţii documentare este cititorul (şi, de acum, colaboratorul) nostru IONUŢ ŢENE, student în anul V al Facultăţii de istorie a Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca. D-sa a descoperit în fondurile Arhivelor Statului din Cluj-Napoca (Arhiva de partid a Comitetului judeţean P.C.R. Cluj, Fond 1, dosar 14, pp. 42-43) un document privind falsificarea de către comunişti a alegerilor din noiembrie 1946 în jud. Someş.

Îl reproducem şi noi cu precizarea că iniţialele B.P.D. înseamnă Blocul Partidelor Democratice (organism controlat de comunişti) şi U.P.M. — Uniunea Populară Maghiară.

„Raport strict confidenţial despre judeţul Someş

Situaţia reală a rezultatelor alegerilor parlamentare de la 19 XI 1946 din jud. Someş nu o cunoaştem cu exactitate, pentru că în unele locuri voturile nici nu erau numărate, iar în alte locuri din diferite motive tot nu am putut afla situaţia exactă. Totuşi pe baza rezultatelor reale cunoscute din judeţ, am putut restabili cu exactitate foarte apropiată de realitate cifrele după cum urmează:

Înscrişi: 117 704 — Votanţi: 96 904 (82,33%)

Denumirea	cifra reală	%	Cifra oficială	%
BPD	22 000	22,8	65 807	67,9
UPM	18 000	18,6	14 971	15,4
Maniu	50 000	51,6	10 766	11,1
Brătianu	2 500	2,5	1 146	1,2
Lupu	2 000	1,9	1 779	1,8
Cele trei liste de independenţi depuse de noi	1 708	1,7	1 708	1,7
Voturi anulate	776	0,9	776	0,9

În general am putut constata că B.P.D.-ul a obţinut voturi mai masive în oraşul Dej, Gherla şi la regiunea minieră Strâmbu Băriţ. La Strâmbu chiar şi populaţia maghiară a votat în bună parte lista B.P.D.

În oraşe au votat cu B.P.D. majoritatea muncitorilor români, o parte mică a funcţionarilor şi evreii.

La ţară am avut câteva puncte de sprijin mai puternice unde nu s-a dat pământ deloc. În general, unde s-a dat pământ şi în multe părţi şi fără exproprieri, majoritatea ţăranilor a votat pentru Maniu.

Populaţia maghiară atât la oraşe cât şi la ţară, cu mici excepţii — au votat cu o disciplină impunătoare pentru U.P.M.

La armată după unele informaţiuni verificate circa 55-60% s-a votat pentru Maniu, iar restul de 30-35% pentru B.P.D. şi 5-8% pentru U.P.M., femeile — mai ales ţărăncile — în majoritatea lor covârşitoare au votat cu P.N.Ţ.-Maniu.

De asemenea, au votat cu Maniu acele categorii de muncitori de la C.F.R. şi de la salina Ocna Dej, care nu de mult au venit de la ţară, au ceva pământ şi sunt încă şi astăzi în strânsă legătură cu satul.

O analiză mai amănunţită a evenimentelor petrecute în judeţul Someş precum şi date despre metodele de luptă folosite de reacţionari o dau în raportul politic al Judeţenei de pe luna noembrie.

Cluj la 4.XII.1946

Semnătura,
(indescifrabilă)
fost instructor al Comitetului Regional Cluj"

CETATEA DACICĂ DE LA TĂŞAD

Pasionat de arheologie, corespondentul nostru **IOAN CĂLIN CHIRU**, student în anul II al Facultăţii de istorie-geografie din cadrul Universităţii din Oradea, a participat în această vară la campania de săpături arheologice de la cetatea dacică din com. Tăşad, jud. Bihor.

Reţinem din relatările prietenului nostru: „Pe creştetul dealului de la Tăşad, dacii au

ridicat o puternică cetate, care în prezent este cercetată de muzeografii orădeni și de studenții Universității, conduși de dl. prof. dr. Sever Dumitrașcu.

În urma săpăturilor, au fost descoperite monede și podoabe, vase de ceramică etc. care au fost depuse la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea".

Cititorul nostru ne semnalează și volumul *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, publicat în 1920 de Iulian Marțian și care prezintă descoperirile făcute în Transilvania până în anul 1909.

LA PARIS, CU REGINA MARIA

Dl. prof. **CONST. PRANGATI,** din Piatra Neamț, ne trimite câteva fragmente din însemnările memorialistice ale profesoarei Olimpia Teodoru Oltea (1882-1969), originară din Roman și care a activat la București și Lugoj. În 1933, ieșind la pensie, s-a retras la mănăstirea Agapia, unde s-a și călugărit.

Din notațiile Olimpiei Teodoru Oltea, reproducem relatarea unei întâlniri cu regina Maria la Paris, în 1921.

„În sala, cu plante, flori și cu drapelele României și Franței, regina ocupa primul fotoliu. În spate, doamnele de onoare, înalți demnitari francezi, ministrul nostru și toată Ambasada României din Paris. În cursul reprezentației, un grup de înalte doamne oferă suveranei, o minunată jerbă de flori. Mă găseam în apropiere. Regina mă privea des întrebându-mă, oarecum din ochi, de unde și cum mă cunoaște. Știam că protocolul oprește pe oricine a adresa vreun cuvânt unui cap încoronat, înainte de a-i fi vorbit acel suveran. După reprezentație, mă plec, în reverența cuvenită și-i ofer un mic buchet de orhidee. Mulțumindu-mi grațios, mi se adresează, în românește: «Ai servit undeva, în război? — Da, Majestate. — Unde? — În Palatul Majestății Voastre! Spitalul Regina Maria. — A! exclamă ea, plăcut surprinsă. Cam în ce timp? — În iarna lui 1916-1917, la Iași, îngrijind un ofițer înnebunit pe front. — A, da! Îmi amintesc foarte bine! D-ta ești acea soră care l-a îngrijit, cu un rar devotament, scăpându-l și de la moarte și de la nebunie. — Eu, Măria-Ta!... — Și ce faci, la Paris? — Audiez cursuri, la Sorbona; vizitez muzee, pinacoteci, galerii... — Foarte bine!» încheie dânsa, convorbirea, întinzându-mi mâna și oferindu-mi un trandafir «Marșal», din jerba ei. O altă reverență și regina, cu suita, părăsi sala. În urma ei, aparatul de radio, anunța: «Colonia română este invitată mâine, la ora 17, la Palatul Invalizilor, la recepția dată în onoarea ei de un general, un mare erou al Verdunului».“

300 ANI DE ÎNVĂȚĂMÂNT ROMÂNESC LA MOISEI

Din mare dragoste pentru istorie, dar și pentru școala în care învață și pentru profesorii săi, **IOAN IVAȘCU,** din clasa a VIII-a B a școlii din Moisei, jud. Maramureș, ne trimite un succint istoric al acestei instituții de învățământ care, la 21 mai 1994, a împlinit 300 ani de existență.

Datele sunt preluate (parte din ele) din lucrarea *Vârstele școlii. 300 de ani, 1694-1994, Moisei, jud. Maramureș*, întocmită de prof. de istorie Vasile Lungu și prof. Ștețcu Toader, directorul școlii.

Iată câteva din reperele istorice, trimise de noul nostru prieten și colaborator.

1600. Zidirea mănăstirii Moisei, sfințită 72 ani mai târziu de mitropolitul Sava Brancovici.

1694, 10 august. Atestarea unei școli în chiliile mănăstirii unde se pregăteau dieci, cantori și docenți (profesori). Școli mănăstirești au mai existat în Maramureș la Ieud, Bârsana, Cuhea, Budești ș.a.

1856. În Moisei se înființează o școală „pentru fiii de poporeni“ (deci laică), având profesori, până în 1921, pe Dan Laurențiu, Alexa zis Bulbuc, George Vlanga, Augustin Ivașcu, Gavrilă Rakoczi, Ilie Grad, Comand Andrei (Andor).

În anii 1947-1970, pentru moiseieni s-au ridicat 7 localuri de școală, cu 45 săli de clasă, frecventate de peste 1 600 copii care „învață aici cele mai frumoase cuvinte în dulcea limbă românească“.

Îi felicităm pe elevii și cadrele didactice din Moisei pentru tricentenarul școlii lor, iar pe tânărul istoric — elev Ioan Ivașcu „pentru inițiativa de a face cunoscută această aniversare.

OM POLITIC GERMAN

(Monoverb: 5-8)

$(AR\ AR)_N$

Gheorghe BRAȘOVEANU

DIALOG CU CITITORII

DR. RADU R. PORTOCALĂ SALVEAZĂ O VIAŢĂ ÎN LAGĂRUL COASTA GALEŞ

DI. MIHAI GOSMAN, din Oradea: În nr. 7/328/1994 al revistei **Magazin istoric,** la paginile 26-27, într-un articol semnat de d-l Claude Nicolau, sunt prezentate câteva date biografice referitoare la omul de ştiinţă dr. Radu R. Portocală.

L-am cunoscut pe dr. Radu R. Portocală ca medic şi om politic în împrejurări în care oamenii nu-şi pot ascunde caracterul şi apar dezbrăcaţi de tot ceea ce este fals, deci în adevărata lor măreţie sau nimicnicie.

În 1953, primăvara, mă găseam în lagărul de muncă silnică numit Coasta Galeş de pe Canalul Morţii. Lucram într-o brigadă de meseriaşi într-un atelier mecanic de la Nazarcea, în regim de 12 ore. Dr. Radu R. Portocală era medicul brigăzii (ca deţinut). În această calitate unii medici s-au comportat ca nişte canalii care, făcând jocul administraţiei, contribuiau prin activitatea lor la înrăutăţirea nenorocirii pe care o trăiam. Dr. Radu R. Portocală a fost unul dintre aceia care dacă n-avea la dispoziţie decât o faşă folosită de „n" ori şi trei aspirine, făcea tot ce ştiinţa şi omul adevărat ce era îl îndemnau pentru a uşura soarta celor mai suferinzi dintre suferinzi. Chiar şi numai sfaturile lui aduceau alinare.

În acea primăvară, în aprilie, o apendicită cronică pe care o purtam mai de mult a intrat într-o stare acută. În timp ce lucram în atelier, pe la ora 11, am căzut din picioare ca trăznit. Apendicita era pe cale să perforeze sau chiar perforase. Dr. Radu R. Portocală a îndrăznit atunci, riscând să fie pedepsit (nu era permis să lupţi pentru salvarea vieţii unui „bandit"), să intervină pentru mine ca să mă salveze. Astfel, a convins pe şeful escortei (securist) să-i dea posibilitatea să ia legătura telefonică cu infirmeria lagărului. Convins de dr. Radu R. Portocală, şeful escortei i-a permis să vorbească de la telefonul de alarmă cu plutonierul de la infirmeria lagărului. Acum este nevoie de o nouă strădueinţă şi anume de a convinge pe plutonierul-infirmier să obţină aprobarea conducerii lagărului pentru internarea mea într-un spital, fiind nevoie de o operaţie imediată. Cu greu plutonierul s-a lăsat convins şi după vreo două ore a venit cu o maşină la atelierul unde ne aflam. Colegii m-au aşezat pe o targă şi m-au urcat în maşină, iar plutonierul a dat să plece. Dr. Radu R. Portocală a stăruit şi l-a convins pe acesta să urce şi el în maşină cu noi sub motivul că aveam nevoie de asistenţă medicală în acest „voiaj". În realitate doctorul voia să se convingă că am fost predat undeva unde aveam să fiu operat. Am ajuns la Poarta Albă (cel mai mare lagăr de la Canal) unde era un spital pentru toţi deţinuţii de la Canal şi deservit de medici deţinuţi. Aici, deşi am fost întâmpinaţi de dr. Hartman (a murit acolo) cu care mă cunoşteam din altă împrejurare, cu regret ne-a spus că nu pot fi primit deoarece nu avea nici un loc, bolnavii fiind şi câte trei într-un pat. Situaţia era disperată, dar dr. Radu R. Portocală nu s-a dat bătut nici de astă dată, mai găsind o soluţie. Am plecat în „viitorul oraş" Poarta Albă unde era un mare spital pentru civilii care lucrau la Canal, dar care avea şi o secţie (baracă) cu vreo 20 de paturi pentru deţinuţii politici aduşi să-şi dea sfârşitul aci. Din această secţie n-a ieşit viu decât cel mult unul dintr-o sută de bolnavi. Şi aici era mare aglomeraţie dar personalul civil care deservea secţia s-a lăsat convins de dr. Radu R. Portocală că nu trebuia lăsat să moară un tânăr (aveam 22 de ani) pentru „o blestemată de apendicită" şi am fost reţinut. Am fost imediat operat de ilustrul chirurg dr. Bocancea care nimerise în acest spital fiind mutat disciplinar de la o catedră universitară din Bucureşti pentru că „aveam gura prea mare". Am fost salvat astfel de la o moarte sigură. Operaţia şi starea postoperatorie au fost foarte grele şi de aceea dr. Bocancea m-a reţinut în spital 40 de zile. Când m-am reîntors în lagăr şi m-am reîntâlnit cu dr. Radu R. Portocală amândoi am avut convingerea că vin de pe lumea cealaltă. Mi-a spus că nu prea mai credea în salvarea mea. Dumnezeu a făcut o minune şi minunea s-a numit dr. Radu R. Portocală. Datorită lui sunt şi astăzi în viaţă. Cum, cu ce poţi mulţumi cuiva pentru o asemenea minune?

Aflu că dr. Radu R. Portocală a plecat dintre noi. Dumnezeu să-l odihnească! Asemenea oameni trebuie să rămână în amintirea noastră şi a urmaşilor noştri, pentru a se şti că în această ţară au existat întotdeauna oameni de aur.

Dr. Radu R. Portocală prin tradiţia familiei era un liberal cu o conduită politică ireproşabilă; de altfel şi tatăl său, mort în închisoarea Sighetului, a fost o mare personalitate liberală. Pentru aceste convingeri democratice unul a pierit în închisoare — tatăl —, iar celălalt — fiul — a înghiţit amarul închisorilor şi lagărelor ani de zile fără a fi condamnat. Doamne, fă-le cât mai uşoară odihna veşnică!

ISTORIE ÎN DIRECT

În zilele de 9-10 septembrie 1994, Palatul Elisabeta, din Bucureşti, a găzdult seminarul internaţional Jurnaliştii în zone de război şi regiuni cu conflicte, **organizat de Societatea Română de Radiodifuziune şi International Press Institute din Viena.**

Alături de ziariştii români, au participat jurnalişti şi realizatori de emisiuni radio-TV de la TV2 Odense C, BBC World Service-Londra, Los Angeles Times, Sveriges Television-Stockholm, ARD Studio-Viena, Potchefstroom University-South Africa, ORF-Viena, Netherlands Press Association-Haga precum şi dl. Johann P. Fritz preşedintele I.P.I. şi dl. Eugen Preda, directorul general al S.R.R.

Participanţii au fost salutaţi cu titlu personal şi din solidaritate de dl. Gheorghe Tinca, ministrul Apărării Naţionale.

CERERI ŞI OFERTE

VASILE PETCU, Aleea Armatei, bl. 6, ap. 13, Deva, **solicită: nr. 2/1976; 4/1985; 8/1988; 8, 12/1989; 6/1990; 4/1991; oferă: nr. 5, 6, 9/1967; 5, 6, 10/1968; 4/1969; 3, 8/1970; 5/1971; 1,6/1973; 8, 9/1975; 10/1976; 6/1991.**

ILIE BERGHEZAN, str. Vrancei, nr. 6, Sibiu, **solicită: nr. 6/1993; oferă: nr. 7/1990; 4, 6/1991.**

ELENA MĂIANU, str. Puţu cu Plopi, nr. 14, Bucureşti, **solicită: nr. 2/1985; 3/1991.**

CONTENTS (Romanian History) **I. Agârbiceanu** In the Great Romania • **P. Cernovodeanu** The carrying away of Bukovina (1775) in Unknown Documents (II) • **V. Stoica** 1939. Notes from Ankara • **C. Nicolescu** Despina Milița, Neagoe Basarab's Wife • **D. Hîncu** 1920-1938. Austrian Diplomatic Archives about Romania • **I. Lăcustă** 1946. The Shorthand Records of the Council of Ministers Meeting • **G. Răceanu** The Exclusion of Ștefan Foriș from the Communist Party • **Al. Lascarov-Moldovanu** Unknown Recollections about Nicolae Iorga • In Bucharest, 50 Years Ago • **Al. Oșca** The Romanian Military Archives during WW II.

SOMMAIRE (Histoire roumaine) **I. Agârbiceanu** Dans la Grande Roumanie • **P. Cernovodeanu** L'enlèvement de Bukovine (1775) dans des documents inédits (II) • **V. Stoica** 1939. Notes d'Ankara • **C. Nicolescu** Despina Milița, l'épouse du voïvode Neagoe Basarab • **D. Hîncu** 1920-1938. La Roumanie dans des archives diplomatiques autrichiennes • **I. Lăcustă** 1946. Les sténogrammes des séances du Conseil • **G. Răceanu** L'exclusion du parti du leader communiste Ștefan Foriș • **Al. Lascarov-Moldovanu** Souvenirs inconnus sur Nicolae Iorga • À Bucarest il y a 50 ans • **Al. Oșca** Les archives militaires roumaines pendant la deuxième guerre mondiale

СОДЕРЖАНИЕ (Румынская история) **И. Агырбичану** В Великой Румынии • **П. Черноводяну** Неопубликованные документы о похищении Буковины (1775) — II • **В. Стойка** 1939. Записки из Анкары • **К. Николеску** Деспина Милица, жена воивода Неагое Басараба • **Д. Хынку** 1920-1938. Румыния в австрийских дипломатических архивах • **И. Лэкустэ** 1946. Стенограммы заседаний Совета Министров • **Г. Рэчану** Исключение из партии коммунистического лидера Штефана Фориша • **Ал. Ласкаров-Молдовану** Неизвестные воспоминания о Николае Йорге • **Ал. Ошка** Румынские военные архивы во второй мировой войне • В Бухаресте, 50 лет назад

INHALT (Rumänische Geschichte) **I. Agârbiceanu** In Gross-Rumänien • **P. Cernovodeanu** Bukowinas-Raub (1775) in diplomatische Urkunden (II) • **V. Stoica** 1939. Aufzeichnungen aus Ankara • **C. Nicolescu** Despina Milița, die Gemahlin des Woiwoden Neagoe Basarab • **D. Hîncu** 1920-1938. Rumänien in den Österreichischen diplomatischen Archiven • **I. Lăcustă** 1946. Stenogrammen der Sitzungen des Ministerrats • **G. Răceanu** Der Ausschluss aus der Partei des Kommunistenchefs Ștefan Foriș • **Al. Lascarov-Moldovanu** Unbekannte Erinnerungen über Nicolae Iorga • In Bukarest, von 50 Jahren • **Al. Oșca** Die rumänischen Militär—Archiven während des zweiten Weltkrieges

SUMARIO (Historia rumana) **I. Agârbiceanu** En la Rumania Grande • **P. Cernovodeanu** El rapto de Bucovina (1775) en documentos ineditos (II) • **V. Stoica** 1939. Apuntes de Ankara • **C. Nicolescu** Despina Milița, la esposa del principe Neagoe Basarab • **D. Hîncu** 1920-1938. Rumania en archivos diplomáticos austriácos • **I. Lăcustă** 1946. Las estenogramas de las reuniones del Consejo de Ministros • **G. Răceanu** La exclusión del partido del destacado comunista Ștefan Foriș • **Al. Lascarov-Moldovanu** Recuerdos desconocidos sobre Nicolae Iorga • En Bucarest, hace 50 años • **Al. Oșca** Los archivos militares rumanos en la Segunda Guerra Mundial

magazin istoric

Apare lunar, se găsește de vânzare la chioșcurile de difuzare a presei. Abonamentele se fac la oficiile P.T.T.R., factorii poștali de la orașe și de la sate.

ABONNEMENTS: RODIPET S.A., P.O. BOX 33-57
FAX 0040-1-3129432 sau 3129433,
telex : 11995 — Piața Presei Libere, nr. 1
Sector 1, București, România
Abonamentul pe un an — 75 dolari U.S.A.

Tiparul executat la R.A.I. — Imprimeria „Coresi" — București

ISSN 0541-88IX **Comandă de stat** **Lei 650**

BOABE DE GRÂU

ANUL II — N-rul 12 REVISTA DE CULTURA DECEMBRIE 1931